

XIINXALA ASOOSAMA 'YOOMI LAATAA?'FI 'KABIIR
WAADOO GADAA SABBOONAA OROMOO': IJA YAAXXINA
DHUGUMMAATIIN

DASSAALENY HAYILUU GUUTAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (M A)
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIITIIF
DHIYAATE

YUUNIVARSIITII FINFINNEETTI KOLLEEJII NAMOOMAA,
QO'ANNOO AFAANOTAA, JOORNAALIIZIMIIFI
QUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORII

HAGAYYA,25/2008(2016)

FINFINNEE

XIINXALA ASOOSAMA 'YOOMI LAATAA?'FI 'KABIIR
WAADOO GADAA SABBOONAA OROMOO': IJA YAAXXINA
DHUGUMMAATIIN

DASSAALENY HAYILUU GUUTAA

GORSAAN: XILAAHUN TALIILAA (PhD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (M A)
GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIITIIF
DHIYAATE

YUUNIVARSIITII FINFINNEETTI KOLLEEJII NAMOOMAA,
QO'ANNOO AFAANOTAA, JOORNAALIIZIMIIFI
QUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORII

HAGAYYAA,25/2008 (2016)

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa /Finfinnee Dhaabbata Qorannoo Digirii Dura Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbaruun gamisaan guuttachuuf Dassaaleny Hayiluu Guutaa mataduree: Xiinxala Asoosama "*Yoomi Laataa?fi kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*: ija yaaxxina dhugummaatiin" jedhuun qopheessee sadarkaa ulaagaa Yuunivarsiitichi kaa'ee guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Axeerara (Abstract)

Asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffamanii uummata bira ga'an hedduu yoo ta'anillee, gama firiiwwan isaanii irraatti xiyyeeffachuun qorannoon yoo irratti adeemsifamu bal'inaan hinmul'atu. Kanaafuu, qorannoon kun yaaxxina dhugummaarratti hundaa'uun kan gaggeeffamedha. Kaayyoon qorannoo kanaa inni ijoon asoosama 'Yoomi Laataa?'fi 'Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo' jedhaman keessatti barreessitoonni asoosamota lamaanii dhugummaa gargaaramuun siyaas-diinagdee, aadaa, duudhaa, seenaa, amantaa, afaan, hawaasummaafi falaasama akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo ibsuuf yaalan ija yaaxxina dhugummaatiin xiinxaluudha. Kaayyoo qabatee kana bira ga'uuf, qoratichis mala sakatta'a yookaan xiinxala barruutti dhimma ba'uun asoosamoota lamaan gadi fageenyaan dubbisee odeeffannoo barbaachisan funaaneera. Odeeffannoowwan funaanaman kanas, ulaagaalee yaaxxina dhugummaa irratti hundaa'uun dhimmoonni gama siyaas-diinagdee, bulchiinsaa, aadaa, duudhaa, seenaa, afaan, amantaa, qabeenyaa, qaroominaafi falaasama akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoon dhiyaatan xiinxaleera. Adeemsa xiinxalaa kana keessattis, dhimmoonni asoosamoota filataman keessa jiran hala qabatamaa addunyaa dhugaa keessatti mul'ataniin hangam akka wal-simatan wal-biraa qabuun xiinxalamaniiru. Haaluma kanaan, dhimmoonni hojii kalaqaa tokko keessatti dhiyaatan karaa haqummaa of-keessaa qabaniin dhiyaachuu akka qaban yaaxxinni dhugummaa lafa kaa'eera. Kunis sakatta'a barruu jalatti bal'inaan kaawamee jira. Yaaxinna dhugummaa kana bu'uureffachuun ragaalee asoosamoota keessaa funaanamanis xiinxalamaniiru. Xiinxala ragaalee taasifaman kanarraas dhimmoonni hojiilee kalaqaa kanneen keessatti dhiyaatan dhugummaa gama siyaas-diinagdee, bulchiinsaa, aadaa, duudhaa, seenaa, afaan, amantaa, qabeenya, qaroominaafi falaasama uummata Oromoo keessa ture karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan dhiyaatan ta'uun isaanii hubachuun danda'ameera. Dabalataanis, rakkoowwan uummata Oromoorra kallattii garaagaraan irra ga'aa turan karaa qabatamoofi hubatamuu danda'aniin hojiilee kalaqaa xiinxalaman kana keessatti kan dhiyaatan ta'uun isaanii bira ga'ameera. Gama biraatin, haala xiinxala waliigalaa taasifameen hanqinaaleen hojiilee kalaqaa kana keessatti mul'ataniifi maalta'insa isaanii waliin dhiyaataniiru. Bifuma kanaan, namfakkiwwaniifi yoomeessi isaanii gar-malee waan baay'ataniif osoo kanarraa xiqqaatanii, qindoominni seenaa, yaadota wal-maddii deemsisuufi yaada goobangaleessaan osoo walitti hidhamiinsa qabaatee, irraa deddeebbii jechootaafi yaadolee osoo hafee, yaadaleen ta'insoota gara fuul-duraatti tilmaansisan osoo baay'inaan jiraataniifi goobangaleessi isaanii jalqabaa hanga xumuraatti osoo jiraataniifi haala kanaan osoo fooya'anii hojiilee kalaqaa sadarkaa isaanii eeganii barreeffaman ta'uu danda'u jedhameeti amanama.

Galata

Duraan dursee gorsaa koo Dr. Xilaahun Taliilaa nan dadhabeefi nan nuffe osoo hinjedhiin yeroo isaanii aarsaa godhanii jalqaba hanga xumura waraqaa qorannoo kanaatti ogummaafi muuxannoo qabaniin ana bira dhaabbachuun milkaa'insi waraqaa qorannoo koo kun akka galma ga'uuf deggersa barbaachisuu mara naaf keennaa waan turaniif galata guddaan isaaniif qaba. Kanatti aansuun, sadarkaan amma irra jiru kana akkan ga'uuf jalqabaa ka'anii hanga ammaatti gargaarsi isaanii kan ana biraa hindhibamne abbaa koo obbo Hayiluu Guutaafi harmee koo aadde Itituu Fayisaa guddaan galateeffadha. Akkasumas, hojiin qorannoo koo kun gama barreessuutiin akka naaf milkaa'uuf deggersa ogummaa barreessuu kan naaf gumaachite aadde Qalamuwaa Geexuu osoon hingalateeffatiin hindarbu. Dabalataanis, meeshaalee barreessuu naa gummaachuun kan ana bira dhaabbatan obbo Garramuu Eebbas galatooma jechuun barbaada.

Dhumarratti, hiriyyoota koo milkaa'insa qorannoo koo kanaaf kallattii garaagaraan deggersa naaf gochaa turan maras guddaan galateeffadha.

Qabeentaa

Jechoota gabaajee-----	v
BOQONNAA TOKKO: SEENSAA-----	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa-----	1
1.2 Ka'umsa Qorannichaa-----	5
1.3 Kaayyoo Qorannichaa-----	8
1.3.1 Kaayyoo Gooroo-----	8
1.3.2 Kaayyoo Gooree -----	8
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa-----	9
1.5 Daangaa Qorannichaa-----	9
1.6 Mala Qorannichaa-----	10
1.6.1 Madda Odeeffannoo-----	11
1.6.2 Sakatta'a Asoosamoota Filatamanii-----	11
1.6.3 Akkaataa Xiinxala Ragaalee-----	11
1.6.4 Qindoomina Qorannichaa-----	12
BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU-----	13
2.1 Maalummaa Afaaniifi Ogbarruu Oromoo-----	13
2.2 Qeeqa Ogbarruu-----	17
2.3 Yaaxxinaalee Qeeqa Ogbarruu-----	21
2.4 Yaaxxina Dhugummaa-----	22
2.5 Seenaa Dhufaatii Yaaxxina Dhugummaa-----	26
2.6 Xiyyeeffannoo Yaaxxina Dhugummaa-----	27
2.7 Rogaalee Yaaxxina Dhugummaa Ittiin Dhiyaatu-----	30
2.7.1 Dhugummaa Roga Hawaasummaa-----	30
2.7.2 Dhugummaa Roga Siyaas-diinagdee-----	32
2.7.3 Dhugummaa Roga Uumamummaa-----	34
2.8 Amaloota Dhugummaa-----	36
2.9 Sakatta'a Barruu Walfakkii-----	37

BOQONNAA SADI: XIINXALA RAGAALEE-----	40
3.1 Xiinxala Qabiyyeewwan Asoosama ' <i>Yoomi Laataa?</i> 'fi ' <i>Kabiir</i>	
<i>Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo'</i> -----	40
3.1.1 Xiinxala Sab-seena Asoosama ' <i>Yoomi Laataa?</i> ' (2003)-----	40
3.1.1.1 Haala Bulchiinsaafi Siyaasaa Keessatti-----	46
3.1.1.2 Gama Aadaa, Duudhaafi haala Jiruufi Jireenyaatiin -----	91
3.1.1.3 Gama Afaaniitiin-----	102
3.1.1.4 Gama Amantiin -----	109
3.1.1.5 Gama Qabeenyaa, Diinagdeefi Qaroominaan-----	110
3.1.2 Xiinxala Sab-seenaa Asoosama ' <i>Kabiir Waadoo Gadaa</i>	
<i>Sabboonaa Oromoo'</i> (2005)-----	116
3.1.2.1 Haala Bulchiinsaa, Siyaasaafi Qabsoo Keessatti-----	117
3.1.2.2 Gama Aadaa, Afaaniifi Amantiin-----	139
3.1.2.3 Gama Hawaasummaafi haala Jiruufi Jireenyaatiin-----	141
3.1.2.4 Gama Qabeenyaafi Diinagdeetiin-----	144
3.2 Hariiroo Asoosama ' <i>Yoomi Laataa?</i> 'fi ' <i>Kabiir Waadoo</i>	
<i>Gadaa Sabboonaa Oromoo'</i> -----	147
BOQONNAA AFUR: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO-----	149
4.1 Cuunfaa-----	149
4.2 Argannoo-----	151
4.3Yaboo-----	153

Gabaajeewwan

Ergaa karraa barreeffamaan darbu tokko hubachuuf, wantoota barreeffamicha sana keessatti haammataman haalaan hubachuun dhimma wal-nama gaafachiisu miti. Wantoota barreeffama tokko keessaatti ifa hintaane kanneen akka gabaajeewwanii, kottoonfachiisuu, mallattoolleefi kan kana fakkaatan addatti baasanii dubbistoota sanaaf ibsuun barbaachisaadha. Kanaafuu, jechoonni, gaaleewwan, ciroowwan, himootaafi kan kana fakkaatan barreeffama kana keessa bifa gabaajeettiin jiran haala armaan gadii kanaan ibsamaniiru.

Gabaajee	Hiika isaa
A.B.O.A-----	Adda bilisummaa Oromoo Abboo
A.B.O-----	Adda bilisummaa Oromoo
A.D.W.U.I-----	Adda dimokiraatawaa warraaqsa uummattoota
	Itoophiyaa
A.I.B.O-----	Adda Islaamummaa bilisummaa Oromoo
Aj/dhi-----	Ajejaa dhibbaa
ALA-----	Akka lakkoofsa Awuurooppaatti
ALH-----	Akka lakkoofsa Habashaatti
A.S (ሰ.ሰ)-----	Abidda warraaqsa (Abiyootaawii Sadad)
A.T.B.O-----	Adda tokkummaa bilisummaa Oromoo
Bi/J-----	Birgaader Jeneraal
DH.D.U.O-----	Dhaabbata dimokiraataawaa uummata Oromoo
E.Di.U. (ሰ.ዲ.ሀ)-----	Gamtaa diimokiraataawaa Itoophiyaa
	(Ye Itoophiyaa diimokkiraasiyaawiii hibirat)
E.L.F-----	Adda bilisummaa Ertiriyaa (Ertirean liberation front)
E.P.D.M-----	Sochii dimookiraatawaa uummattoota Itoophiyaa
	(Ethiopia people democratic movement)
E.P.L.F-----	Adda bilisummaa uummata Itoophiyaa
	(Ethiopia people liberation front)

E.P.R.P-----Sochii paartii warraaqsa uummattota Itoophiyaa
(Ethiopia people revolutionary party)

Fkn-----Fakkeenya

H/S-----Hayla Sillaasee

I.Ci.A.Ti.(ሰ.ጥሰት)-----Qabsoo warraaqaa cunquurfamoota Itoophiyaa
(Ye Itoophiyaa cuquunoochi abiyootaawii tigil)

I.Hi.A.Pa. (ሰ. ህ.ሰ.ፓ)-----Paartii warraaqaa ummata Itoophiyaa
(Ye Itoophiyaa hizbi abyootaawii paartii)

I.Ma.Le.Di.Hi (ሰ.ማ.ሰ.ደ.ህ)-----Gamtaa dhaabbiilee Maarkisummaafi
Leeninummaa Itoophiyaa (Ye Itoophiyaa
Maarkisaawii Leninaawii dirijjit hibret)

J/-----Jeneraala

ko.gu.pa.ho.I-----Koomishinii gurmeessaa paartii
hojjetoota Itoophiyaa

kkf-----Kan kana fakkaatan

Ma.I.So.N(ሠ.ሰ.ሰ.ን)-----Shochii Sooshaalistummaa guutummaa Itoophiyaa
(Yemillaa Itoophiyaa Sooshaalist niqinaaqee)

M.Le.Di. (ማሰረድ)-----Dhaabbata Maarkisummaafi Leeninummaa
(Maarkisiist Leenunist Dirijjit.)

O.Bi.Di.Ni (ሰ.ብ.ደ.ኅ)-----Sochii dimokiraataawaa ummata Oromoo
(Oromoo biher dimokiraasyaawii niqinaaqe)

O.L.F-----Adda bilisummaa Oromoo (Oromo libiration front)

T.P.L.F-----Adda bilisummaa uummata Tigiraanyi
(Tigiray people libiration front)

Wa.Li (ሠ.ሰ.)-----Liigii Dafqaan bulaa (Wazaader Liig)

W/Mi-----Walda Mikaa'el

ykn-----Yookaan

BOQONNAA TOKKO: SEENSAA

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Ogbaruun waan salphaafi tahii akka qoosatti hubatamuu danda'u miti. Kan kana ta'uu danda'eef, jecha bal'aafi yaadrimee hedduu kan of-keessaatti qabate waan ta'eefidha. Kunis, afaaniin hammatamee akkasumas afaan of-keessatti hammatee kan kalaqamudha. Haala kanaan ogbaruufi afaan akkuma dhiigaafi hidda dhiigaa kan wal-keessa jiranidha jechuun nidanda'ama. Gabaabinatti, ogbaruu jechuun hojii kalaqaa ilma namaa ta'ee, aadaa, seenaa, duudhaa, siyaas-diinagdee, hawaasummaa, amantaa, falaasamaa akkasumas haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo kan ittiin calaqsifamudha. Kunis, bifa miidhaginaafi ofitti nama harkisuu danda'uun faayamee barreeffamaan yookaan haasawaan kan dhiyaatudha. Hala itti dhiyyaatu kanaanis ogbaruu afoolaafi kan barreeffamaa jedhamee bakka gurguddaa lamaatti qoodamuu danda'a. Ogbaruun afoolaas ta'e, kan barreeffamaa amaloota nama bashaannansiisuu, barsiisuu, kakaasuu, koofalchiisuu, qirqiirsuu, gaddisiisuu, gammachiisuu, amansiisuufi kkf of-keessaa qabu. (Fedhasaafi Hundumaa, 2011)

Guddinniifi dagaaginni ogbaruu tokkoo guddinaafi dagaagina afaan tokkoof murteesaadha. Kun ta'ee osoo jiruu hala guddinaafi dagaagina ogbaruu Oromoo yoo ilaalle, dhiibbaa mootummoonni darban biyya keenya bulchaa turan irraan ga'an irraa kan ka'e afaanichi carraa afaan hojii, afaan barnootaa, afaan sab-qunnamtii, afaan qorannoofi qo'annoo akkasumas carrraa afaan barreeffamaa ta'uu sadarkaa eegameen argachaa hinture. Dabalataanis, Afaan Oromoon dubbachuufi barreessuun yeroo rakkoo hamtuu keessa darbe jechuun nidanda'ama. Uummatichis mana keessatti qofa akka itti tajaajilamuuf daangaan itti godhamaa tureera.

Dhimmoota kanarraa kan ka'e, ogbaruun Oromoos akka hinjiraanneefi hindagaagne dabni guddaa irratti adeemsifamaa tureera. Shiraafi dhiibbaan garaagaraa irratti haa taasifamuyyuu malee afaanichas ta'e, ogbarruusaa balleessuu hindandeenye. Keessatuu, ogbaruu afoolaa hawaasichaa keessaa jiran dhabamsiisuun hindanda'amne.

Haala kanaan, ogbarruu afoolaatti gargaaramuun dhimmoata adda addaa waliif dabarsaa turaniiru. Ogbarruun afoolaa kunis, aadaa, seenaa, duudhaa, amantaafi falaasama akkasumas haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo dhaloota irraa dhalootatti haasawaan kan darbu yoo ta'u, ogbarruun barreeffamaa ammoo hojii uumee ilma namaa kan barreessaan ogbarruu tokkoo wantoota addunyaa haqaa keessatti mul'atan addunyaa arga-yaadaa keessatti haala miidhagina qabuun faayee akkaataa sammuu dubbistootaatti toluun bocee barreeffamaan kan dhiyyeessu hojii kalaqaati. Kunis kan agarsiisu, ogbarruun akkeessaa dhugaa kan isa waan dhugaa duraa caalaa of-keessatti nama harkisuufi nama doggoongoorsuu danda'uudha. Ogbarruun barreeffamaa kunis, hojiiwwan kalaqaa kan akka: asoosama, seenaa, walaloo, diraamaa, fiilmiifi kkf of-keessatti hammata.

Bifuma kanaan haala ogbarruun Oromoo keessa ture yoo ilaallee, miidhaafi hakuuccaa garaagaraa jala akka ture galmeewwan tokko tokko ragaa ba'u. Haata'u malee, sirni cunqursaafi dhiibbaa garaagaraa jiraatus, hayyoonni Oromoo Afaan Oromoon barreessuun guddinaafi dagaagina Afaaniifi Ogbarruu Oromootiif gumaacha olaanaa taasisaa turaniiru. Akka qorannoowwaniifi barreeffamoota garaagaraarra ka'ametti, Afaaniifi Ogbarruun Oromoo yeroo jalqabaatiif kan barreeffame kitaaba “*ሁሩ ቅ*” (*Huursaa*) edhamu bara 1974 ALHtti qubee saabaan Luba Dafa Jamootiin maxxanfameera. Kun seenaa barreeffama Afaan Oromoo keessatti isa jalqabaati. Sanaan booda hojiiwwan afoola ta'an “*ጉምቢ ዕድህ*” (*Gumbii Oduu*)fi “*ሰፋ ዚያ ጠሰገ*” (*Seefaa Biyya Wallagaa*) kan jedhaman bara 1980 ALHtti namichuma kanaan barreeffamanii maxxanfamaniiru. Dabalataanis, bara mootummaa Dargii keessa bara 1975 ALHtti gaazexaan “*Bariisaa*” jedhamus maxxanfameera. (Teshome, 2013).

Haaluma wal-fakkaatuun, kufaatii mootummaa Dargii boodaas asoosamoonni qubee Afaan Oromootiin barraa'uun maxxanfamanii uumata bira ga'aa turan hedduutuu jiru. Kanneen keessaa muraasin isaanii kanneen akka: *Kuusaa Gadoo* bara 1983 ALHtti Gaaddisaa Birruutiin, *Godaannisa* bara 1994 ALatti Dhaabaa Wayyeessaatiin, *Suura Abdii* bara 1993 ALatti Kumsaa Burraayyuutiin, *Hawwii* bara 1995 ALHtti Isaayyaas Hordofaatiin, *Dirmammuu* bara 1996 ALatti Taklee Qinxaxiitiin, *Yaadanii* bara 1998 ALatti Maaremee Arqaatiin, *Dhaamsa Abbaa* bara 2002 ALatti Gaaddisaa Birruutiin,

Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo bara 2004 ALAtti Sa'id Muhaammad Aliitiin, *Gurraacha Abbayaa* bara 2006 ALAtti Dhaabaa Wayyeessaatiin, *Kudhaama Jaalalaa* bara 2008 ALAtti Abraham Tesfaayeetiin, *Imaanaa Eelamtuu* bara 2009 ALAtti Abraham Tesfaayeetiin, *Imimmaan Haadhaa* bara 2007 ALAtti Toleeraa Fiqruutiin, *Fedhii Gamtokkeefi Asoosamoota Gaggabaaboo* bara 2001 ALHtti Gaaddisaa Birruutiin, *Yoomi Laataa?* Bara 2002 ALHtti Isaayyaas Hordofaatiin, *Yeroon Siif Haadhiiftu* bara 2001 ALHtti Isaayyaas Hordofaatiin, *Yaada* bara 2010 ALAtti Kadiir Jamal Nabiitiin, *Keenyatu Teenya* bara 2011 ALAtti Kadiir Jamal Nabiitiin, *Dhoksaa Jireenyaa* bara 2011 ALAtti Abdii Fiixeetiin, *Galaa Dhiigaa* bara 2012 ALAtti Abrahaam Jaalataatiin, *Asoosamoota Gaggabaaboo Biroo* bara 2004 ALHtti Gaaddisaa Birruutiin, *Illaa* bara 2007 ALHtti Rahimaa Johaariin, *Miila Hinshokoksine* bara 2011 ALAtti Yaasoo Kabbabaatiiniifi kkf maqaa dhahuun indanda'ama.

Xiyyeeffannoon qorannoo kanas gosoota ogbarruu barreeffamaa keessaa asoosama irratti fuuleffata. Asoosamni gooroowwan ogbarruu barreeffamaa keessaa isa tokko ta'ee, haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo bifa miira dubbistootaa ofitti hawwatuun miidhagina garaagaraa uffachiisee, kukkuulee, faayee fi miidhagsee kan dhiyeessu hojii sadaati. Haaluma wal-fakkaatuun Asafaa, (2009:125) hiika asoosamaa yoo ibsu,

Asoosamni hojii barruu sammuu namaatiin uumamee dubbisaaf dhiyaatudha. Barreessaan asoosama tokko dhugaa jiruurratti hundaa'ee amala, sansakaa, hubannoofi kkf namoonni hawaasa keessatti qaban sana qooddattoota uffisee ergaasaa kan dubbistootaaf ittiin dabarsudha," jedha.

Yaada kanarraa hubachuun kan danda'amu, asoosamni barreessaan kalaqamee dhimmoota haala jiruufi jireenya saba tokkoo kan akka: aadaa, duudhaa, siyaas-diinagdee, hawaasummaa, amantiififalasalamaa hawaasa tokkoo karaalee firiwwan asoosamaatiin gargaaramee ergaa dabarsuu barbaade sana kan dhiyeessu ta'uutuu hubatama. Gabaabumatti, asoosamni daawwitii haala jiruufi jireenya hawaasa tokkooti jechuun nidanda'ama.

Ijaarsi asoosama tokkoos akka dubbistoota isaa ofitti hawwatuufi haala itti fuufinsa qabuun dubbistoonni isaa nuffii tokko malee osoo addaan hinkutiin duukaa bu'uun hanga xumuraatti akka dubbisan gochuuf halli ijaarsi firiwwan asoosamicha keessatti dhiyaatan

murteessoodha. Ijaarsa firiiwwan asoosamaa keessaattis, haala dhugummaan seenaa asoosamichaa keessaatti calaqsu beekuun murteessaadha. Seenaan asoosama tokkoos, yoo dhugummaa hawaasaa irratti hundaa'ee ijaarame dubbistoota ofitti hawwachuu bira darbee qalbii isaanii rarraasuun hanga xumuraatti duukaa bu'anii akka dubbisan isaan taasisa. Kanaafuu, dhugummaan firiiwwan asoosamaa keessaa dhimmaa ijoofi murteessaa kan seenaan asoosamichaa ittiin ijaaramu jechuun nidanda'ama.

Dhaamsa asoosamichi dabarsuu barbaade sana haalaan hubachuuf ammoo asoosamicha dubbisuufi xiinxaluun murteessaadha. Xiinxala taasisuudhaafis, ogummaafi yaaxxinoota addaa addaatti gargaaramuun sakatta'uu gaafata. Haaluma kanaan hojii qorannoo kana keessattis, yaaxxanaalee jiranitti dhimma ba'uun hojii kalaqaa xiinxaluuf yaalameera. Akkasumas, qorannoo kana keessatti yaaxxina dhugummaarratti fuulleffachuun hojiileen kalaqaa kanneen kan xiinxalaman yoo ta'u, yaaxxinni dhugummaas karaalee asoosamoonni ittiin xiinxalaman keessaa isa tokkodha. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas, asoosamoota filataman lamaan kan ija yaaxxina dhugummaatiin xiinxaluudha.

Asoosamoonni xiinxalaman kunis, asoosamoota Isaayyaas Hordofaa Mijjanaa barreesse keessaa '*Yoomi Laataa?*' maxxansa lammataa kan bara 2003 ALHtti maxxanfamee yoo ta'u, asoosamichis boqonnaa kudha ja'aafi fuula waraqaa dhibba lamaafi toorbaatamii toorba qaba. Asoosamni biroon xiinxalame ammoo asoosama Sa'id Muhaammad Alii barreesse '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' maxxansa lammataa kan bara 2005 ALAtti maxxanedha. Asoosamichis mataduree gurguddaa kudha afuriifi fuula waraqaa dhibba tokkoofi sagaltamii lama kan qabudha. Asoosamoonni lamaan kun garee asoosama dheeroo keessatti kan ramadamanidha.

Asoosamoota lamaan keessatti haala jiruufi jireenya uummata Oromoo mootummaawwan darban keessatti dhiibba gama bulchiinsaa, aadaa, duudhaa, afaan, falaasama, siyaas-diinagdeefi hawaasummaan irra ga'aa ture barreeffama kana keessatti dhugummaa isaa iyyaafachuufi xiinxaluu akkasumas qeequun barbaachisaadha. Kanaafuu, qorannoon kun asoosamoota filataman lamaan kana keessatti dhimmi dhugummaa akkamitti akka dhiyaatan xiinxaluu irratti fuulleffata.

Galmaaga'insa kanaafis qorannoon kun boqonnaa afuritti hiramee kan dhiyaate yoo ta'u, boqonnaalee kana jalatti qabxiileen hammataman haala armaan gadii kanaan kaawwamaniiru. Bifuma kanaan, boqonnaan tokko seensaafi seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, mala qorannichaa, madda ragaalee, sakatta'a asoosamoota lamaanii, akkaata xiinxala ragaaleefi qindoominni qorannichaa dhiyaataniiru. Boqonnaan lama sakatta'a barruu, boqonnaan sadii qaaccessa ragaaleefi boqonnaan afur cuunfaa, argannoofi yaboon of-jalatti qabachuun dhiyaataniiru.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoowwan adda addaa asoosamoota Afaan Orommoorratti adeemsifamaa turan nijiru. Haata'u malee, asoosamoota barreeffamanii uummataaf dhiyaataniifi dhiyaachaa jiran mara irratti xiinxala gad-fageenyaa gaggeessuun ciminaafi hanqina isaan qaban adda baasanii yoo dhiyeessan bal'inaan hinmul'atu. Hojiilee asoosamaa xiinxaluunfi qeequun ammoo guddina afaanichaafis ta'e; dhaamsa asoosamichi dabarsuu barbaade sana karaa salphaafi ifa ta'een dubbistoonni akka hubataniif gumaacha olaanaa qaba. Yaaduma kanaa ilaalchisee E.Showalter (1986:303) akkas jedha, *“Literary criticism may involve the historical context of the work, the author's life, the work's content or message, or the author's style or technique (use of characters, themes, language, etc). ([http:// criticism-authors, style. Com](http://criticism-authors.style.Com)”)*

Akka yaada kanaatti, hojiilee kalaqaa qeequun waanta qabatamaa seenaa tokko beekuuf, haala jireenya barreessaa addaan baasanii hubachuun ergaafi qabiyyee hojii sanaa haalaan akka hubataniif gargaara. Kana malees, tooftaa barreessaan fakkaattota uumuuf yaale, dhaamsaafi haala itti fayyadama afaanii dubbistoonni addaan baasanii akka hubataniif gumaacha olaanaa godha.

Yaaduma kanaan kan wal-fakkaatu Fiqaaduu Qana'aa (2012:6) hayyuu Ken Irwin (2010) wabeeffachuun akkas jedha,

Hojiilee kalaqaa qeequun ilaalchaafi eenyummaa barreessaan hawaasaaf qabu hubachuuf nama gargaara. Kana malees, ciminaafi hanqina hojii sanaa addaan baasanii agarsiisuudhaa ergaan darbuu barbaadame kallattii barbaadameen akka dubbistoonni hubatan gochuuf ga'ee olaanaa

qaba.

Yaada kanarraa waanti hubatamuu danda’u, hojiilee uumee xiinxaluufi qeequun hubannoon dubbistootaa akka bal’atu gochuufi ilaalcha barreessaan tokko addunyaa haqaa kanaaf qabu haala kamiin addunyaa arga-yaadaa keessatti akka calaqsiiisuu danda’u ittiin hubachuuf nama gargaara. Kanumatti dabaluu Fiqaaduun, (2012:7) hayyuu E.Bressler (1994) wabeeffachuun yoo ibsu, *“Hojiilee kalaqaa qeequun firii ogbarruu tokko fudhatanii madaaluufi xiinxaluun akka hubannoof toluuf mijeessuudha,”* jedha.

Akka yaada kanaatti firii ogbarruu tokko fudhatanii qeequun, xiinxaluuniifi madaaluun, dubbistoonni ogbarruu sanaa haala salphaafi ifa ta’een dhaamsa inni dabarsuu barbaade sana akka hubataniif isaan gargaara yaada jedhu qaba.

Asoosamoonni Afaan Oromootiin barreeffaman hedduu yoo ta’anillee, qorannoowwan gama firiwwan isaanirratti taasifame bal’inaan hinmul’atu. Ka’umsi qorannoo kanaas qaawwa mul’atu kana guutuuf yaadameeti. Qaawwa kana guutuuf ammoo qorataan hojiiwwan kalaqaa Isaayyaas Hordofaa Mijanaa barreesse keessaa *‘Yoomi Laataa?’* maxxansa lammataafi kan Sa’id Muhaammad Alii barreesse *‘Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo’* maxxansa lammataa kanneen jedhaman filateera. Sababiin isaan filatamaniifis, jalqaba irratti asoosamoonni kun lamaan seenaa uummata Oromoo mootummoota darban keessatti maal akka fakkaachaa ture bu’uura taasifachuun kan kalaqamanidha. Dabalataanis, qabiyyeewwan isaanii: haala bulchiinsaa, aadaa, seenaa, duudhaa, afaan, amantaa, ilaalcha, falaasama, siyaas-diinagdee, qaroominaafi hawaasummaa akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bifa walitti dhiyeenya qabaniin kan kalaqamanidha. Sababoota kanaan asoosamoonni kun lamaan akka filatamaan ta’ee jira.

Dabalataanis, haala jiruufi jireenya uummata tokkoo keessatti dhimmoonni baay’ee murteessoo ta’an kanneen akka: aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, falaasamaa, siyaas-diinagdeefi kkf maalummaan isaanii dhiibbaa bulchiinsaafi siyaasaatiin badaa deemuu danda’u. Halli kunis, sirna mootummoota darban keessatti bal’inaan uummata Oromoorratti qaqqabaa tureera. Kanumarraan kan ka’e, hojiileen kalaqaafi falaasamoonni

uummata Oromoo hedduminaan babal'ataafi qoratamaa hin ture. Haata'u malee, yeroo ammaan kana hojiilee kalaqaa kana xiinxaluufi qorachaa deemuun barbaachisaa ta'ee argameera. Kanaafuu, hojiiwwan kalaqaa filataman lamaan keessatti barreessittonni isaanii dhugummaa gargaaramuun aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, siyaas-dinagdee, hawaasummaa, qaroomina, afaaniifi falasama uummata Oromoo calaqsiiisuuf yaalii godhan xiinxaluun xiyyeeffannoo qorannoo kanaa ta'ee jira.

Hojii kalaqaa tokko keessattis dhimmi dhugummaa hojii sanaa murteessa ta'uusaarraan kan ka'e, akka irratti fuulleffatamu godhee jira. Kana malees, ijaarsi asoosama tokkoo kan dubbistoota isaa ofitti hawwatuu, yoo dhugummaadhaan guutamedha. Kanaafuu, dhimma dhugummaa ilaalchisee asoosamoota filataman kana irratti qorannoo yoo gaggeeffame, bu'aa guddaa buusuu danda'a jedhamee waan yaadameef, asoosamoonni kun lamaan akka filataman ta'eera. Haaluma kanaan, gaaffileen bu'uura qorannoo kanaan deebii argachuu malan haala armaan gadii kanaan dhiyaataniiru:

- Asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman keessatti dhugummaa gama bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo bara mootummaa Atsee Teediroosii hanga kufaatii mootummaa Dargiitti ture nicalaqsiiisuu?
- Asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman keessatti dhugummaa gama aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii uummata Oromoo ilaalchisuun dhiyaatan haala dhugaa hawaasichi keessatti mul'atuun wal-simatuu?
- Asoosamoota lamaan kana keessatti dhimmoonni gama qabeenyaa, diinagdeefi qaroominaan dhiyaatan haala qabatama uummata Oromoo bara mootummoota darbanii keessa ture agarsiisaniiruu?
- Asoosamoota lamaan kana keessatti dhimmoonni dhiyaatan rogoota dhugummaa kamiirratti fuulleffachuun ijaaramaniiru?
- Asoosamoota filataman kana keessaatti dhimmoonni dhiyaatan rakkoowwan haala jiruufi jireenya uummata Oromoorra bara mootummaa Atsee Teediroos hanga kufaatii mootummaa Dargiitti irra ga'aa ture bifa dhugummaa of-keessaa qabuun mul'isuun isaanii maal fakkaata?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Hojiin hojjetamu kamiyyuu kaayyoo mataasaa qaba. Qorannoon kunis, kaayyoo gooroofi gooree irratti fuulleffatee kan gaggeeffamedha.

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa asoosamoota '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gaadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman keessatti barreessitoonni asoosamoota lamaanii dhugummaa gargaaramuun siyaas-diinagdee, aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, afaan, hawaasummaafi falasama akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo ibsuuf yaalan xiinxaluudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoowwan gooree qorannoo kanaa:

- ❖ Asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gaadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman keessatti dhimmoonni dhiyaatan dhugummaa gama bulchiinsaafi siyaasaa bara mootummaa Atsee Teedoroos hanga kufaati mootummaa Dargiitti uummanni Oromoo keessa ture calaqsiiisuu isaanii adda baasuun ibsuu.
- ❖ Asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gaadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman keessatti dhimmoonni dhiyaatan dhugummaa gama aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii haala uummata Oromoo keessatti mul'achaa tureen wal-simachuu isaanii mirkaneessuu.
- ❖ Asoosamoota lamaan keessatti dhugummaa gargaaramuun dhimmoonni qabeenyaa, diinagdeefi qaroomina uummanni Oromoo keessa ture haala kamiin akka ibsaman adda baasuun agarsiisuu.
- ❖ Asoosamoota lamaan keessatti dhimmoonni dhiyaatan rogoota dhugummaa kamiirratti fuulleffatanii akka ijaaraman adda baasuun ibsuu.
- ❖ Asoosamoota filataman kana keessatti dhimmoonni dhiyaatan rakkoowwaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoorra bara mootummaa Atsee Teediroos hanga kufaati mootummaa Dargiitti irra ga'aa ture karaa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaachuun isaanii adda baasuun mul'isuu.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Ogbarruun daawwitii jiruufi jireenya ilmoo namaa kan hawaasni tokkoo keessatti of-ilaalu waan ta'eef, dhugaan hawaasa keessa jiru karaa kanaan ba'ee mul'ata. Barreessitoonni asoosamaas dhugummaa fayyadamuun haala qabatamaa jiruufi jireenya hawaasi tokko keessa jiru asoosamatti dhimma ba'uun ifatti baasanii karaa ittiin mul'isanidha. Hojiilee kalaqaa filataman kanas ija yaaxxina dhugummaan xiinxala irratti taasisuun haala qabatamaa jiruufi jireenya uummata Oromoo sirriitti akka hubatamu gochuu nidanda'ama.

Gama birootiin, barbaachisummaan qorannoo kanaa inni ijoon dubbistoonni dhugaa hawaasaa keessa jiru roga garaagaraatiin ibsame kana haala salphaafi ifa ta'een akka hubataniif isaan qajeelchuudha. Kana malees, barbaachisummaan qorannoo kanaa:

- ✚ Dhugummaan asoosamoota filatamanii maal akka ta'e dubbistoonni haala salphaa ta'een akka hubataniif isaan qajeelchuu danda'a.
- ✚ Guddina ogbarruu Oromootiif gumaacha mataasaa taasisuu danda'a.
- ✚ Namoota gara fuul-duraatti asoosama Oromoo barreessuuf karoorfataa osoo jiranii, carraa waraqaa kana dubbisuu argataniif dhugummaa hawaasa keessa jirurraatti fuulleffatanii hojii kalaqaaa isaanii akka barreessaniif isaan qajeelchuu danda'a.
- ✚ Namoota firiiwwan asoosamaa irratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka yaada ka'umsaatti jalaajiluu danda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffamanii jiran hunda irratti qorannoofi xiinxala gadi fagoo ta'e adeemsisuun murteessaa ta'uyyuu, al-tokkotti hunda isaanii irratti xiinxala gaggeessuun rakkisaadha. Akkasumas, yeroo tokkoon firiiwwan asoosamaa mara irratti xiinxala gaggeessuun ulfaataadha. Kanaafuu, qorannoon kun asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa asoosama '*Yoomi Laataa?*' maxxansa lammataafi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' maxxansa lammataa jedhaman irratti ija yaaxxina dhugummaatiin xiinxaluurratti kan daangeffamedha.

1.6 Mala Qorannichaa

Gosaafi akaakuu odeeffannoo qorannoon tokko bu'uura taasifatuu bifa garaagaraa qabaachuu danda'a. Kanneen keessaa qorannoowwan ogbarruurratti taasifaman yeroo baay'ee mala sakatta'a yookaan xiinxala barruutti dhimma ba'uun odeeffannoo funaanuurratti fuulleffatu. Kanuma bu'uureffachuun, qorataanis mala kanatti dhimma ba'uun qorannoosaa gaggeesseera. Kanas asoosamoota filataman lamaan kana gadi fageenyaan dubbisee dhaamsa isaanii haalaan hubachuuf yaalameera. Itti aansuun ammoo wantoota achi keessatti mul'atan ija yaaxxina dhugummaan xiinxaleera.

Dhugummaan asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboona Oromoo*' keessa jiran akkaataa yaaxxina dhugummaatiin xiinxalamaniiru. Dhugummaan achi keessatti dhiyaatan kunis, kallattii garaagaraatiin kan dhiyaatanidha. Kallattiilee dhugummaan ittiin dhiyaatan kunis: gama bulchiinsaa, siyaasaa, aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, afaan, diinagdee, hawaasummaa, ilaalchafi falaasamaa akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo irratti fuulleffachuun asoosamoota filataman lamaan kana keessatti bifa dhugummaafi fudhatamummaa qabaniin dhiyeessuun isaanii xiinxalameera. Tooftaan qorataan gargaaramuun xiinxaluuf yaales mala qaaccessa qabiyyeetiin yoo ta'u, dhugummaan seenaa asoosamoota lamaan keessatti bifa garaagaraatiin dhiyaatan kana haala qabatama addunyaa dhugaa keessatti mul'ataniin waliin hangam akka wal-simatan wal-bira qabuun xiinxalamaniiru. Dabalataanis, seenaafi odeeffannoon barbaachisoo ta'an waa'ee barreessitoota asoosamoota lamaaniis ta'e, hojiilee isaanii lamaan kanaa argachuuf qorannooleen afaanota garaagaraatiin adeemsifaman sakatta'amaniiru. Bifuma kanaan asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman xiinxaluuf yaalameera.

Walumaagalatti, malli bu'uurri qorannoon kun ittiin gaggeeffame mala sakatta'a yookaan xiinxala barruu ta'ee, odeeffannoon funaanamanis mala qorannoo ibsaatti dhimma ba'uun addeeffameera.

1.6.1 Madda Odeeffannoo

Qorannoon kun madda odeeffannoo sadarkaa lammaffaatti dhimma ba'uun kan gaggeeffamedha. Maddi kunis asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' kanneen jedhaman yoo ta'an, qorannooleefi kitaabilee matadurichaan walitti hidhatinsa qaban akka madda ragaatti fudhatamaniiru. Dhumarratti, odeeffannoowwan funaanaman bu'uura taasifachuun argannoo tokkoorra akka ga'amuu ta'e jira.

1.6.2 Sakatta'a Asoosamoota Filatamanii

Qorannoo kanaaf asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman ija yaaxxina dhugummaatiin sakatta'uun danda'ameera. Isa kanaafis qoratichi asoosamoota filataman kana gadifageenyaan erga irra deddeebi'ee dubbisee booda odeeffannoo qorannoo isaaf barbaachisan argachuuf, qabxiilee asoosamoota lamaanii keessatti madda ragaa isaaf ta'uu danda'an addaa baasee fudhachuun dhimma itti ba'ee jira. Haaluma kanaan, odeeffannoon asoosamoota kana keessa jiran haala jiruufi jireenya uummata Oromoo gama bulchiinsaa, siyaasaa, qabsoo, aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, afaan, diinagdee, hawaasummaa, ilaalchaafi falaasamaan jiru ibsuun isaanii haalaan sakatta'amee kaawamee jira.

1.6.3 Akkaataa Xiinxala Ragaalee

Qorataan kun qorannoo isaa asoosama '*Yoomi Laataa?*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman irratti xiyyeeffachuun xiinxala isaa gaggeessee jira. Xiinxala isaa kanaan dhimmoonni asoosamoota sana keessatti dhiyaatan hala qabatama jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti mul'atu irratti hundaa'uun akkaataa walitti dhufeenya isaaniin wal-jala galchee xiinxala isaa gaggeesse jira.

Kana malees, qoratichi qorannoon isaa akka milkaa'uuf asoosamoota lamaan filataman kana keessatti dhimmoota dhugummaa achi keessaa jiran kanneen dhimma wal-fakkaatu qaban kophaa kophaa isaanitti akka dhimma irratti fuulleffataniin qindeeffamaniiru. Dabalataanis, asoosamoonni kun lamaan nam-fakkiiwwan goobaangaleeyyiin isaanii xiyyeeffannoo walfakkatu qabaatanii jalqabaa hanga xumuraatti kan deeman waan ta'eef

akkaataa fuulleffannaa isaaniitiin kophaa kophaatti xiinxalamaniiru.

1.6.4 Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee afuritti qoodamee kan dhiyaatedha. Boqonnaalee kanneen jalatis mata dureewwan garaagaraa nijiru. Haala kanaan matadureewwan boqonnaa tokko jalatti argaman: seensaafi seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, mala qorannichaa, madda odeeffannoo, sakatta'a asoosamootaa, akkaataa xiinxala ragaaleefi qindoominni qorannichaa kan jalatti argamanidha. Boqonnaan lama sakatta'a barruu of-jalatti jalatti hammaatee kan dhiyaatedha.

Boqonnaan sadii qaaccessa ragaalee kan qabatedha. Ragaaleen funaanaman kunis haala kanaan qaacceffamaniiru. Jalqaba asoosamoota filataman kana dubbisuun odeeffannoo achi keessatti argaman adda baasuufi gadi fageenyaan ergaan isaanii hubatamaniiru. Kanatti aansuun odeeffannoo funaanaman kana akkaataa ergaa isaanitiin walitti fiduun qindeeffamaniiru. Qindoomina kana keessattis, asoosamoonni lamaan qabxiilee isaan giddugaleessa taasifatan irratti hundaa'uun tokkoo tokkoosaanirratti xiinxalli gad-fageenyaa irratti adeemsifameera. Sanaan booda ragaalee funaanaman yaaxxinaalee qeeqa ogbarruu bu'uureffachuun xiinxalamaniiru. Boqonnaa afur ammoo cuunfaa, argannoofi yaboo of-keessatti qabachuun dhiyaatee jira.

Walumaagalatti, qorannoon kun haala kanaan yoo qindaa'e milkaa'ina gaarii qabaata jedhee waan yaadameef, qorataan qorannoo isaa kana hala kanaan qindeessuu danda'eera.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaan kun sakatta'a barruulee firoominaa kan mata duree qorannichaa waliin hidhata qaban of-jalatti qabatee dhiyaateera. Qabxiileen as jalatti dhiyaatan kunis: maalummaa afaaniifi ogbarruu, maalummaa qeeqoo ogbarruu, yaaxxinaalee qeeqaa ogbarruu, maalummaa yaaxxinaalee dhugummaa, seenaa dhufaatii yaaxxina dhugummaa, xiyyeeffannoo yaaxxina dhugummaa, rogaalee yaaxxina dhugummaa, dhugummaa roga hawaasummaa, dhugummaa roga siyaas-diinagdee, dhugummaa roga uumamummaa, amaloota yaaxxina dhugummaafi sakatta'a barruu wal-fakkii kutaa kana jalatti kan dhiyaatanidha.

2.1 Maalummaa Afaaniifi Ogbarruu Oromoo

Afaan meeshaa karaalee seenaa, aadaa, duudhaafi barten hawaasa tokkoo ittiin barreeffamee ol-ka'amu keessaa isa tokkodha. Afaan Oromoos akkuma afaanota biroo tajaajila kanneeniif kan ooludha. Afaan Oromoo kunis namoota baay'eedhaan dubbatama. Akka qorannoowwan tokko tokko agarsiisanitti, Afaan Oromoo biyyoota kan akka: Itoophiyaa, Keeniyaa fi Soomaaliyaa keessatti bal'inaan dubbatama. Akkasumaas, sablammoonni biyya keenya keessa jiran kan akka: Sidaamaa, Adaree, Bartaa, Anyu'ak, Komoo, Daawiroo Kafichoofi kkf afaan dhalooota isaaniira Afaan Oromootti gargaaramuun wal-qunnamtii bittaafi gurgurtaa gaggeessu. Haata'u malee, walakkeessa jarraa kudha sagleffaa dura afaanichaaf xiyyeeffannoon akka hinkennamneefi akka afaan xiqqaa ta'eetti ilaalamaa tureera. (Teshome, 2013)

Haaluma kanaan, dagaaginni og-barruu tokkoo guddina afaan sanaa waliin kan wal-qabatuu yoo ta'uu, og-barruun Oromoos yeroo sanaan duratti barreessuun ulfaataadha. Sabaabiin isaas afaanichi biyya keenyaan alatti bal'inaan babal'tee biyyoota addunyaa kanneen biratti waan hinbeekamneef. Akkasumas, ogbarruun isaas carraa barreeffamuu argachaa hinture. Kana jechuunis, uummatichis walitti dhufeeny, barsiifata, aadaa, amaantaa, duudhaafi falaasama isaa kana ogbarruutti dhimma ba'uun wal-qunnamaa akka hinture agarsiisa.

Haata'u malee, barreeffamni Afaan Oromoo barreefamuu kan jalqabe jarraa kudha

afreffaa keessaa akka ta'e qorannoon tokko tokko nimul'isu. Gara biraatii ammoo qorannoowwan tokko tokkoo akka mul'isanitti Afaan Oromoo jalqaba jaarraa kudha sagleffaatti barreeffamuu akka jalqabe lafa kaa'u. Keessumatu, sadarkaa jechootaatti afaan dubbii irraa gara afaan barreeffamaatti jijjiiramee barreeffamaa akka ture agarsiisa. (Teshome, 2013fi Mekuria, 1994).

Seenaa guddinafi dagaagina Afaan Oromoo walakeessa jaarree kudha sagleffaa keessattis ga'ee guddaa kan taphachaa turan namoota biyya Jaarman kan daawwannaadhaaf gara biyya keenyaa dhufan kan akka: J.L.Krapff Karil Tutschekidha. Warreen kun namoota Afaan Oromoo qoratanidha. Fakkeenyaaf, Teshoomeen, (2013) Bikacha, (2003) wabeeffachuudhaan akkas jedha: "*Krapf's An imperfect out line of the Elements of the Oromo language.*" bara 1840 hawaasa waldaa waaqeffatoota Loondoniin maxxanfameera. Dabalataanis, Krapf Macaafa "*Holy Scriptures*" jedhamu gara Afaan Oromootti jijjiireera. Namtichi 'Karil Tuschke' jedhamus, guddina afaanichaatiif bu'uura gaarii buuseera. Hojii inni hojjete kunis, namoota bara daldala garbaa lafa Oromiyaa irraa fudhatamanii gara gabaa biyyoota giddugaleessaatti geeffaman kan akka: Akkafedhee Daallee, Asteer Gannoofi kanneen biroon bitamanii karaa daldaltoota Awwurooppaatiin gara Jaarmanitti geeffaman irraa waa'ee Afaan Oromoo odeeffannoon funaaneera. Akkafedheefi kanneen biroo irraa Odeeffannoowwan erga funaane xumureen booda Krapf barreeffama duraa "*Oromo-English-German Dictionary*" jedhamu bara 1843 waggaa tokkoon booda kitaabilee biroo waliin maxxansiifameera. Kitaabni *Seerlugaa Afaan Oromoo (Grammar of Oromo Language)* jedhamus bara 1844tti maxxansiifameera. Dalagaaleen jarreen lamaan kanaa wareen biroo illee Afaanfi ogbarruu Oromoo irratti akka hojjetaniif bu'uura cimaa kaa'eera. (Teshome, 2013).

Jaawwaroota Jarmanii dhufanii kana barreessan hordofuudhaan namoonni biroon biyya Aawurooppaa lama kan maqaan isaanii "Father Masisa" fi "Etroviterbbo" jedhaman galmee jechoota Afaan Oromoo mataduree "*Amharic-Oromo Dictionary (1867)* fi *Oromo Dictionary*" (1892) wal duraa duubaan galmeesaniiru. Hojiiwwan jarreen kanaa seenaa galmee jechootaa afaanii keessattillee bu'aa haa buusu malee, ogbarruun Afaan Oromoo akka barreeffamuuf dhiibbaani taasise hinjiru. (Teshome, 2013).

Namoota biyya alaa kanaaf odeeffannoo kennuudhaan, Afaanfi ogbarruun Oromoo akka barreeffamuuf shoora guddaa taphatan keessaa Oneesmos Nasibiifi Asteer Gaannoo warreen adda dureedhaan heeramanidha. Namoota Oromoo ta'anii biyya alaatti gurguraman lamaan kana irraa afoola Oromoo sassaabuudhaan mataduree “*Jalqaba Barsiisaa*”(1894) jedhu jalatti maxxanfameera. Waan maxxanfame (kitaabni) kunis seeneffamoota gaggabaaboo 79 ta'an kan of-keessatti hammate yoo ta'u, seeneffamoonni gaggabaaboo kunis jechoota afaanii (ergaa) garaagaraafi seenaawwan gaggabaaboo kan hariiroo aadaafi hawaasummaa namootaa calaqsiiisanidha.(Teshome, 2013)

Dabalataanis, Oneesmos Nasbi (Abbaa Gammachiis) kitaaba *Joohn Bunyans* kan “*Man's Heart*” jedhamu bara 1899 gara Afaan Oromootti jijjiireera. Baruma kana keessa kitaabni “*Si'a Lama Oduu Shantamii Lama*” jedhus barreeffameera. Tattaaffii Oromootaa kanaafi babaal'ifaattoonni amantaa warraa dhihaa waan haaraa tokko buusee jira. Bu'aa isaan buusaan kunis, afaaniifi ogbarruun Oromoo kan afaan qofaan ture gara barreeffamaatti akka ce'uu taasiseera. (Teshome, 2013)

Akka Teshoomeen, Zelealem (1997) wabeeffachuun ibsanitti, hojiiwwan Oneesmos Nasbiifi Asteer Gannoo hojjetan keessaa kan akka: “*The Oromoo Spelling-Book*” akka sadarkaa Aardii Afrikaatiyyuu fudhatama guddaa argateera. Fakkeenyaaf, akka Teshoomeen, Zelealem (1997)fi Chinweizu (1988) wabeeffachuun kitaaba isaanii beekamaa keessatti, “*Voices from Twentieth-century Africa, Griots and Towncries including two works of Onesimos and Aster*” jechuudhaan akka kaa'an mul'iseera. (Teshome, 2013)

Kana malees, Asteer Gannoo hojiiwwan Oneesmos Nasbi hojjetaa turan sana gargaaraa turteetti. Dalagaan ishee kunis, barreeffamuu ogbarruu Oromoo jaarraa kudha sagleffaa boodaaf ga'ee guddaa taphateera. Hojiiwwan boonsaa isheen dalagaa turtes kan akka: sirboota Oromoo, baacoowwan, seenaawwaniifi galmee jechoota Afaan Oromoo barreesiteetti.

Ga'ee isheen ba'aa turte kana Mekuria (1994:94) yoo ibsu, “ *...much credit for the final structure of the language in the works of Onesimos ought to go to his young female*

assistant.” Akka yaada kanaatti gargaarsa Asteer Gannoo taasisteeffin kan ka’e, hojiin Onesmos hojjete akka fiixaan ba’u ta’ee jira.. Gochi ishee kunis, ogbarruun Oromoo akka barreeffamuuf bu’uura buusee darbeera. Hojiiwwaan Oromoonni kun hojjetaniin ogbarruun Afaan Oromoo akka barreeffamuuf bu’uura haa buusaniyyuu malee, mootummaan kana gochuu isaanitti waan gammadan hinture.

Yaaduma olii kana ilaalchisuun Teshome, (2013:29) akkas jedha, ‘*Onesimos was accused for all his works and was warned by Emperor Menelek even not to teach religious teachings his own children using Afan Oromo.*’ Akka yaada kanaatti, mootummaan Minilik hojiiwwan Onesmoos hojjetan kanatti gammaduu dhabuudhaan hojiiwwan isaanii kanaafis akka itti gaafataman, hidhamaniifi daa’imman isaaniillee amantaa isaanii Afaan Oromootiin akka hinbarsiifne dhorkamaniiru yookaan akeekkachiifamaniiru.

Yaaduma olii kanaan kan wal fakkaatu Mekuria, (1994:96) yoo kaa’u, “*The Emreror allowed Onesimos to go free but forbade him not to continue with his teaching. He was not even allowed to teach his own children.*” Yaadni kun kan agarsiisu, Onesmoos waa’ee amantaa isaanii Afaan Oromootiin barsiisaafi barreessaa akka turan agarsiisa. Kana gochuu isaanii kanaan mootummaan Minilik isaan hidhaa turee, gaafa mana hidhaatii isaan baasan ammoo hojii isaanii duraanii amantaa uummata barsiisuu akkasumas daa’imman isaaniillee barsiisuu akka hin qabnee dhorkamaniiru. Kana taasifamuun isaanii kun ammoo namoota Afaan Oromoofi ogbarruu isaa irratti hojeechuuf fedhii qaban illee akka jibban taasisee jira.

Haata’u malee, du’aatii mootummaa Minilikiin booda yeroo Finfinnee irratti waraanii ta’aa turetti jaawwartoonni tokko tokoo ogbarruu Oromoorratti hojjechaa turaniiru. Fakkeenyaaf, Cerulli’s (1922) “*Folk Literature of the Oromoo of Southern Abyssinia*” jedhu ga’ee guddaa taphateera. Hojii kunis afoolaawwan Oromoo baay’ee barbaachisoofi murteessoo ta’an garaagaraa of-keessatti qabateera. Hojii kanneen keessaatis sirbootni addaa addaa kan akka: sirba jaalalaafi faaruu loonii keessatti argamaniiru. (Teshome, 2013)

Dalagaalee isaan raawwatan kunis walakkeessa jaarraa 20^{ffaa}tti qabiyyee amantaafi xiinqooqa jedhuun amma barbaadamuu gadi yoo ta'eyyuu, Afaan Oromootiin kitaaba ta'ee maxxanfameera. Yeroo kanatti wantoonni barreefamaan hinture. Keessumaatuu hojiin kalaqaa barreeffameeru hinjiru. (Teshome, 2013)

Yaadota kanarraa waan nama hubachiisu, hojiiwwan Ogbarruu Oromoo irratti walakkeessa jaarraa 20^{ffaa} keessa hojjetamaan, kan duraan namoonni kan akka: Tustchek, Krapf, Onesmoosiifi Asteerfaa hojjetaniin yoo wal-bira qabnee ilaalle, guddina Ogbarruu Oromootiif gummaachi taasifamaa ture kan duraaniira laafaa ta'uu agarsiisa. Afaan Oromoo xiyyeeffannoo argachuu kan jalqabe erga kufaatii mootummaa H/Sillaasee asiitti yoo ta'eyyuu, bara mootummaa Darguu keessattis carraa bal'aa hinarganne. Haata'u malee, kitaabileen muraasni barreeffamniiru. Qabiyyeen kitaabota bara sana waa'ee siyaasaafi amantaa akkasumas dhimma warraaqsa mootummaa irratti fuulleffachuun dhiyaataniiru. (Teshome, 2013)

Walumaagalatti, Afaan Oromoofi Ogbarruun isaarratti hakuuccaafi miidhaan hamaan irra ga'aa akka ture yoo ta'u, yeroo ammaa kana arfii mataa isaatiin kitaabileefi asoosamoonni garaagaraa barreeffamanii uummata bira ga'anii jiru.

2.2 Qeeqa Ogbarruu

Maalummaa qeeqaa ilaalchisee hayyoonni ogbarruu garaagaraa yaada garaagaraa kennaniiru. Kanneen keessaa Mario, (2005:100) yoo ibsu,

...the term literary criticism can refer to the literary interpretation of texts as well as their evaluation. For that reason, "literary critique" is sometimes used to differentiate between the interpretation of a text and the evaluative criticism that often occurs in connection with literary awards and book reviews, jedha.

Akka yaada kanaatti, qeeqa ogbarruu jechuun hojii ogbarruu tokkoo madaaluufi hiikuu (ibsuu) of-keessatti hammata yookaan hojii ogbarruu tokko madaaluun hiika itti kennuu jechuudha. Kanas yeroo raawwatan ciminaafi hanqina ogbarruun sun qabu addaan baasuun fooyyeessaa deemuudha. Kunis kan taasifamu, hariiroo akkaataa barruun tokko itti hiikamuufi madaalliin qeeqoo gidduu jiru adda baasuun, kan fooyya'uu qabu barruu duraanii waliin wal-qabsiisaa fooyyesaa akka deemaniif nama gargaara. Hala kana

keessatti ciminaa mul'atee onnachiisuufi hanqina mul'ateef irraa deebi'amee fooya'ee akka barraa'u taasisuun barbaachisaa akka ta'e namatti agarsiisa.

Yaaduma kanaan kan wal-fakkaatu ragaan toora interneeta tokko irraa argame akkas jetti,

Literary criticism comes in various shapes and aims. At best it poses searching questions of the writer, and insists that he understands how the arts, the sciences and philosophy have different but coexisting concepts of truth and meaning. (thhp://WWW.textetc.com/Criticism.htm).

Yaadni olii kunis kan agarsiisu, yaaxxinni qeeqa ogbarruu rogaafi kaayyoo garaagaraa qabatee kan dhiyaatudha. Dhimmoota inni irratti xiyyeeffachuun hojii ogbarruu tokkoo madaalus, gaaffiin barreessaa ogbarrichaa maal akka ta'e, ogummaa (aartii) akkamitti akka fayyadamee barreesse, yaadota saayinsiifi falaasamaa haala kamiin adda baasee akka itti gargaarame, waan ibsuu barbaadeefi yaad-rimee isaa hangam akka wal-qabataniifi wal-ibsaa deeman kenneen jedhaman irratti fuulleffachuun hojiin ogbarruu tokkoo qeeqamuu akka danda'u namatti agarsiisa.

Haaluma kanaan hojiin ogbarruu qeeqamuus kan jalqabe bara qaroomona Girikii kaasee akka ta'e hayyoonni ogbarruu tokko tokkoo ragaa ba'u. Kanneen keessaa M.A.R. Habib (2005:1) akkas jedha,

Our English word "criticism" drives from the ancient Greek term krites, meaning "judge." Perhaps the first type of criticism was that which occurred in the process of poetic creation itself: in composing his poetry, a poet would have made certain "judgment" about the themes and techniques to be used in his verse, about what his audience was likely to approve, and about his own relationship to his predecessors in the oral or literary tradition.

Akka yaada olii kanaatti jechi "qeeqa" jedhu jecha Giriikotaa duraanii "krites" jedhamurraa kan dhufe yoo ta'u, hiikni isaas murtoo kennuu akka jechuuti. Hojiin isaas kan jalqabe adeemsa waloon tokko walaloosaa ittiin barreessu, qindeessu, dhaamsa ittiin dabarsu, haala ijaarsa bo'oowwan walaloo, dhiibbaa walaloon sun miira dhaggeeffataa yookaan dubbisaa isarraa ga'uufi hariiroo inni hordoftoota isaa waliin qabu addaan baasanii beekuuf kan itti gargaaramaan akka ta'e namatti mul'isa.

Dabalataanis, M.A.R. Habib (2005:3) maalummaa qeeqaa yoo ibsu, “*Criticism is the practice of analyzing, classifying, interpreting or evaluating literary or other artistic work*” jedha. Kunis kan agarsiisu, karaalee hojiin kalaqaa tokkoo haala qabatamaa ta’een xiinxalamu, qoodamu, hiikamuufi madaalamu ta’uusaatuu hubatama. Bifuma wal-fakkaatuun, ragaan toora inteerneeta irraa argamame tokko maalummaa yaaxxina qeeqaa ogbarruu ilaalchisee akkasitti kaa’a, “*literary criticism is the study, evaluation, and interpretation of literature. Modern literary criticism is often influenced by literary theory.*” (<http://WWW.google.com/search?q=Luterary+Criticism+and+ie=utf.8+and+aq=t+and+rls=or>.)

Akka yaada olii kanatti, qeeqna ogbarruu jechuun karaalee ogbarruun tokkoo ittiin qoratamu, madaalamuufi ibsamudha jechuun nidanda’ama. Qeeqni ogbarruu ammayaas, ogbarrichi akkamiin akka kalaqameefi galmi isaa maal akka ta’e beekuuf yaaxinaalee ogbarruutti gargaaramuun qorataafi madaalaa kan deemu ta’uu agarsiisa.

Dabalataanis, maalummaa qeeqaa ilaalchisee Baldick, (2001:43) akkas jedha,

Criticism is analysis of its structure and style, judgment of its worth by comparison with other works, estimation of its likely effect on readers and the establishment of general principles by which literary works (individually in categories or as a whole) can be evaluated and understood.

Akka yaada kanaatti, qeeqa ogbarruu jechuun hojiin ogbarruu tokko keessatti caasaa afaanichaa, haala inni itti dhiyaate, dhaamsa isaa, jijjiirama inni sammuu dubbisaa isaarratti fidu, qajeelfama waliigalaa hojii ogbarruu tokko ittiin madaalaniifi hubatan kan of-keessatti qabatudha. Kunis kan agarsiisu hala waliigala ogbarruu tokkoo ciminaafi hanqina inni qabu kan mul’atu erga qeeqamee booda akka ta’e namatti agarsiisa.

Gama biraatiin, Hayyuun Lodge, (1988:63) jedhamus hiika qeeqa ogbarruu yoo ibsu,

Criticism consists of judging and appreciating recent works with a view to helping the public make up its mind, and ascientic function which consists of a positive study, closely with a view of knowledge of the conditions of existence of literary, works or the materiality of the text, source, psychological or historical origins, etc. jedha.

Akkan yaada hayyuu kanaatti, karaalee hojiin ogbarruu tokkoo ittiin madaalan, dinqisiifatan, sammuu dubbistootaa kakaasan, maaddafi seenaa isaa qoratan akkasumas

wantoota hawaasa keessaatti mul'atan calaqsiiisuu isaanii karaa ittiin madaalaniifi xiinxalan akka ta'e namatti agarsiisa. Hojiin qeeqaas kan jalqabe jaarraa 18^{ffaa} dura walaloo irratti akka ta'e hayyoonni tokkoo tokko nibsu.

Yaada kana ilaalchisuun Dutton, (1984:15) yoo ibsu, “...*Any criticism written before approximately 1800 may be understand criticism of creative literature in general*” jedha.

Akka yaada kanaatti, seenaan jalqabbii qeeqa ogbarruu qeeqa walalootiin wal-qabata. Kunis hanga hojiin kalaqaa asoosamaa jalqabutti walaloon akka ogummaa kalaqa walii galaatti ilaalama akka ture agarsiisa. Haala kanaan qeeqni jaarraa 18^{ffaa} dura qeeqni walaloo akka qeeqa barruu kalaqaa hunda hammatutti fudhatamaa ture

Ogbarruun tokko yeroo qeeqamu, hanqina inni qabu qofa osoo hintaane cimina isaallee waliin kaa'aa deemuun barbaachisaadha. Yaada kanaan kan wal-fakkaatu, Abdiin, (2015:6), Wall (2010) wabbeeffachuun akkas jedha, “...*qeeqa irratti yaadolee garaagaraa lama akka jiranidha. Inni jalqabaa ceepha'uun hanqina inni qabu baasuu yoo ta'u, inni biraan hanqina qofa osoo hintaane cimina hojiin sun qabus kan hammatudha.*” jedha.

Yaada olii kana irraa waan hubatamu, hojiin ogbarruu tokko yeroo qeeqamu ciminaafi hanqina inni qabu addaan baasaa deemuun guddina ogbarruu sanaaf murteesaadha. Hala kana keessattis, ciminni argame akka itti fufuufi hanqina mul'ateef ammoo fala akka barbaadan kallattii kaa'uun bu'aa qeeqni fide ta'uu manatti agarsiisa.

Namichi M. Ellis, (1974:54) jedhamu faayidaa qeeqni qabu ilaalchisee akkas jedha, “...*the purpose of criticism is to render the text more enjoyable to the reader, to encourage and excite his appreciation of the text, to explicate it, and to point out to him what he might other Luis have missed.*”

Yaada olii kanarraa wanti hubatamu, faayidaan qeeqa ogbarruu tokkoo barruun qeeqame sun dubbistoota biratti akka jaalatamu taasisa. Akkasumas, ciminaafi dadhabina barruu sun qabu adda baasuun ciminni argamee akka jajjabaatuufi dinqisiifatamuu nitaasisa. Gama birootiin ammoo hir'ina mul'ateef fala akka barbaadaniif kallattii kaa'a. Hojiin

ogbarruu sanaas gad-fageenyaan niibsa yaada jedhu qaba.

Ogbarruun tokko dhimma barreeffamuuf niqaba. Dhimma isaa hubachuuf ammoo dubbisuufi qeequun murteessaadha. Ogbarruu qeequun ammoo ogummafi muuxannoo barbaada. Namni ogbarruu qeequ tokko maal gochuu akka qabu, Encyclopedia Britannica yoo ibsu, “*Critics ask what literature is? What it does? and what it is worth?*” jedha.

Akka hiika kanaatti, namni ogbarruu qeequ tokko maalummaa, faayidaafi gatii ogbarruun qabu cimsee gaafachuu qaba. Dabalataanis, yaaxxinoota adda addaa fayyadamuun sakatta’uu gaafata.

2.3 Yaaxxinaalee Qeeqa Ogbarruu

Hojii ogbarruu tokko qeequun dura maalummaafi ulaagaalee inni ittiin qeeqamu beekuun barbaachisaadha. Kanaafuu, maalummaa yaaxxinaalee qeeqa ogbarruu ilaalchisee, hiika namoonni garaagaraa kennan kutaa kana jalatti dhiyaateera. Haluma kanaan, Carter, (2006:14) maalummaa yaaxxina qeeqa ogbarruu ilaalchisee akkas jedha,

The problem is that defining what counts as theory and what one means by ‘literary’ is not an easy task. More critics and theorist have grappled bravely with the problem but have finally give up declaring that it does not matter analyze some theorists head one to the conclusion that literary theory; theory does not reall exists as an independent discipline, there is many claim just ‘theory’, theory about everything.

Akka yaada kanaatti, maalummaa qeeqaafi yaaxxina isaaf hiika salphaafi gabaabaa ta’e kennuun rakkisaa akka ta’e agarsiisa. Bifuma kanaan, namoonni yaaxina garraagaraa hundeessuun hojiilee ogbarruu qeeqanis maalummaa isaa ibsuun ifaafi salphaa akka hintaane kaa’aniiru. Yaadni olitti dhiyaate kunis ergaama kana of-keessaa qaba.

Gama birootiin maalummaa yaaxxina qeeqa ogbarruu ilaalchisee Klages, (2006:18) yoo ibsu,

These are the kinds of questions that literary theory helps us answer we will still probably always be concerned with closer reading and asking of a text ‘What does this mean?’ But we will also concern with how does this mean, what does it produce and what effect does that have on us and on our world? That what ‘literary’ ultimately is about.

Yaadni kun kan ibsu, wayita ogbarruu tokko gadi fageenyaan dubbisnu, gaaffileen wanta dubbifnu sana irratti ka’uu malu. Gaaffileen ka’uu malan kunis kanneen akka: Kana

jechuun maal jechuudha? Akkamitti akkas ta'a? Bu'aa maalii qaba? Miidha maalii qaba? Rakkoo inni addunyaatti fidu maalii?fi kkf ka'uu malu. Yeroo kana taasifinus ogbarricha sana qorachaa fi madaalaa kan deemnu ta'uu agarsiisa. Yaadonni ogbarruttis kan qoratamaniifi madaalaman ulaagaalee yaaxxina qeeqaa kanatti gargaaramaniiti. Haala kanaan maalummaan yaaxxina qeeqa ogbarruu bifa salphaa ta'een haala kanaan hubachuun akka danda'amu namatti agarsiisa.

Yaaduma olii kanaan kan wal-fakkaatu maalummaa yaaxxina qeeqaa ilaalchisee, Castle (2007:9) akkasitti kaa'a, *"The term literary theory is used to cover collection of principles and assumption that govern theoretical reflection on the nature and function of literary works."* jedha.

Akka yaada kanaatti, jechi yaaxxina ogbarruu jedhu qindoonima qajeeltoowwaniifi yaadota bu'uuraa kanneen amalootaafi faayidaan ogbarruu tokkoo ittiin ilaalamu yookaan madaalamudha. Yaaduma kanaan kan wal-fakkaatu, ragaan toora interneetarraa argame tokkos akkas jetti, *"Literary theory in a strict sense is the systematic study of the nature of literature and of the methods for analyzing literature"* ([https://en WiWikipedia.Org/wiki/Literary-theory](https://en.WiWikipedia.Org/wiki/Literary-theory))

Akka yaada kanaatti, yaaxxinni ogbarruu tooftaa maalummaa hojiin ogbarruu tokko ittiin qo'atatamuufi xiinxalamudha. Seenaan isaas bara qaroomina Giriikii kan tureefi jaarraa 20^{ffaa} irraa jalqabee akka ogummaa tokkootti hojiira ooluu kan eegale ta'uu agarsiisa.

Walumaagalatti, yaadaloon kun kan argarsiisn hojiin ogbarruu tokko yaaxxinaalee qeeqa ogbarruutti dhimma ba'uun yeroo qeeqamu hanqina isaa qofa irratti kan xiyyeeffatu osoo hintaane, cimina isaallee waliin kaasuun murteessaa akka ta'e hubachuun danda'ameera.

2.4 Yaaxxina Dhugummaa

Hojii ogbarruu tokkoo qeequudhaaf kan tajaajilan yaxxinoota garaagaraatuu jiru. Kanneen keessaa muraasni isaanii: dhugummaa, bifiyyee, feeminizimii, maarkisizimii, xiinsammuu, caasessitootaafi kkf maqaa dhahuun nidanda'ama. Yaaxxinaaleen kanneenis eessatti akka jalqaban, yoom akka jalqaban, akkamitti akka jalqaban, maaliif akka

jalqabanfi eenyuun akka hundeeffaman seenaa mataa isaanii qabu. Akkasumas, hojii ogbarruu tokkoo qeequudhaaf kan itti dhimma ba'an ulaagaalee mataasaaniis niqabatu.

Amala waan tokkoo kaasuun dura waan sun maal akka ta'e kaasuun barbaachisaadha. Kana waan ta'eef, amala yaaxxina dhugummaa kaasuun dura maalummaa yaaxxinichaa kaasuun murteessaadha. Hala kanaan maalummaa yaaxxina dhugummaa ilaalchisee M.A.R. Habib, (2005:471) akkasitti ibsa,

Broadly defined as "the faithful representation of reality" or "verisimilitude," realism is a literary techniques practiced by many schools of writing. Although strictly speaking, realism is a technique, it also denotes a particular kind of subject matter, especially the representation of middle-class life. A reaction against romanticism, an interest in scientific method, the systematizing of the study of documentary history, and the influence of rational philosophy all affected the rise of realism.

Akka yaada kanaatti, yaaxxinni dhugummaa mala waan qabatama tokko irra dhaabbachuudhaan hojiin ogbarruu tokko ittiin barreeffamu akka ta'e namatti agarsiisa. Akkasumas, tooftaa waan haqa jiru tokko baasanii ittiin mul'isanidha. Keessattuu, haala jiruufi jireenya namoota giddugaleessaa godhachuun dhimmoota kanneen akka: siyaas-diinagdee, aadaa, seenaa, duudhaa, afaan, amantii, hawaasummaa, qaroomina, falaasamaafi ilaalcha hawaasa tokkoo keessa jiru karaa dhugummaa of-keessaa qabuun tooftaa ittiin calaaksiisan akka ta'etti hubatama.

Yaaduma kanatti dabaluun M.A.R. Habib, (2005:472) jecha dhugummaa jedhu ilaalchisee akkas jedha,

The term "realism" had been used in the 1820s but did not acquire any significant valency in literary strategy and criticism until the 1830s when a reaction started setting in against the predominating ideas of Romanticism. In Germany, a radical group called the Youth Germans, whose prominent members included Heinrich Heine (1797-1856) and Carl Gutzkow (1811-1878). This group also rejected the ideal of aesthetic autonomy in favor of a realism that was politically intervention. The atmosphere in Germany, however, was not favorable toward liberalism.

Akka yaada kanaatti jechi dhugummaa jedhu kan jalqabe bara 1820moota keessa yoo ta'u, malaafi qeeqa ogbarruu keessatti bara 1830moota keessa bal'inaan hojii irra oolaa dhufeera. Kunis namoota leellistoota ilaalcha Roomaa (Romanticism) qaban beektota

Jaarman kanneen akka: Henirki Heyinee (1797-1856)fi kaarl原因 Guutizikoohu (1811-1878) kanaatuu dhimma itti ba'aa tureera. Akka ilaalcha garee kanaatti dhugummaan hojii kalaqaa keessa jiru barreedina isaa qofa osoo hintaane dhimma siyaasaa addunyaa akka ta'etti fudhatu. Kanas hojii liberaaliziimii ittiin balaaleffachuuf kan dhimma itti ba'aa turanidha.

Yaaduma olii kanaan kan wal-fakkaatu ragaan toora intarneeta irraa argame tokkos akkas jetti,

Literary realism can be broadly defined as 'the faithful representation' realism in the arts is the attempts to represent subject matter truth fully, with out artificiality and avoiding artistic conventions, implausible, exotic and super natural element. ([https://en.m.Wikipedia, literary realism-Wikipedia, the free encyclopaedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Literary_realism)).

Akka yaadota olii kanarraa hubatamutti, yaaxxinni dhugummaa hojii ogbarruu tokko keessatti dhimmoonni dhiyaatan waan qabatamaan jiru sana bakka bu'uun dhiyeessuu isaanii kan ittiin xiinxalamuufi madaalamu akka ta'eetti lafa kaa'a. Hojii aartiifi kalaqaa keessatti dhugummaan dhiyaatu hojii fakkeessaafi akkeessaa osoo hintaane waanuma qabatamaa jiru tokko ifaafi mulinatti bakka bu'uun kan ibsu ta'uu akka qabu namatti agarsiisa.

Dabalataanis, ragaan toora intarneeta irraa argame tokko akkasitti kaa'a, *"In the visual arts, illusionistic realism is the accurate depiction of life forms, perspective, and the details of light and colour"* (*Encyclopedia2.the free dictionary. Com*).

Yaadni kun kan agarsiisu, hojiilee kalaqaafi aartii mul'ataan keessatti wantoonni dhugaa ta'an ykn fakkaatan kanneen qabatamaan lubbuu qaban, kan yaadaniifi ifatti kan mul'atan bakka bu'uun kan dhiyaatan ta'u akka qabu namatti agarsiisa. Hala kanaan hojii ogbarruu tokko keessattis wantoonni dhiyaatan qabatamummaan isaanii kan mirkanaa'u yaaxxina dhugummaatti gargaaramuun akka ta'e namatti agarsiisa. Ragaan toora interneetaa ([http://WWW.infoplease.com/encyclopedia/entertainment/realismliterature.](http://WWW.infoplease.com/encyclopedia/entertainment/realismliterature)) irraa argame tokko hala dhiyaannaa dhugummaa ogbarruu ilaalchisuun akkas jedha, *"realism in literature, an approach that attempts to describe life with out idealization or romantic subjective."*

Yaadni kunis kan agarsiisu, dhugummaan hojii ogbarruu tokko keessatti mala jireenya dhugaa ittiin baasanii calaqsiiisan akka ta'etti hubatama. Kana jechuunis haala jiruufi jireenya ilmoo namaa keessatti wantoota murteessoo ta'an kan akka: bulchiinsaa, siyaas-diinagdee, hawaasummaa, aadaa, seenaa, duudhaa, amantiifi kkf dhiyeessuuf sadarkaa yaadaa qofaan osoo hintaane waanuma qabatamaan jiru sana baasanii calaqsiiisuu akka ta'e kan namatti agarsiisudha.

Maalummaa dhugummaa ilaalchisuun ragaan toora intarneeta tokko irraa argames akkasitti kaa'a,

Realism is an aesthetic mode which broke with the classical demands of art to show life as it should be in order to show life "as it is." The work of realist art tends to eschew the elevated subject matter to tragedy in favour of the quotidian; the average, the common place, the middle classes and their daily struggles with the mean verities of everyday existence. These are the typical subject matters of realism (<http://WWW.google.com/Literary> + criticism of novels)

Akka yaada kanaatti, dhugummaan hojiin ogbarruu tokkoo miidhagina guddaa akka qabaatu kan taasiisudha. Kanas haala jiruufi jireenya dhala namaa guyyuu akkuma jirutti qabatee kan dhiyyeessudha. Hojiin dhugummaa kunis rakkoowwan wal-xaxaa jiruufi jireenya keessatti mul'atan, haalaafi bakkeewwan beekamoo ta'an, hala jireenya namoota giddu galeessaafi qabsoo jireenyaa dhalli namaa guyyaa guyyaa keessatti taasisu qabatee kan dhiyaatudha.

Dhumarratti, ragaan toora intarneeta (<http://WWW.google.com/Literary> + criticism of novels) irraa argame tokko akkas jetti, "Realism theory is the belief that many or most cognitive biases are not "errors," but instead logical and practical reasoning methods of dealing with the real word."

Yaada kana irraa waan hubatamu, tooftaa wantoota dhugaa, qabatamaafi sammuun namaa amaansiisan addunyaa kana keessatti mul'atan hojii ogbarruu keessatti ibsamuun dhugaa jiru sana karaa ittiin qorataniifi xiinxalanidha.

Walumaagalatti, yaaxxinni dhugummaa hojii kalaqaa tokko keessatti dhimmoonni dhiyaatan hojii fakkeessuufi manaabaan kan dhiyeessu osoo hintaane karaa dhugummaa

of-keessaa qabuun kana calaqsiiisu ta'uu sakatta'a ragaalee dhiyaatan irraa hubachuun danda'ameera.

2.5 Seenaa Dhufaatii Yaaxxina Dhugummaa

Yaaxxinni tokko yeroo hundeeffamu gaaffilii kanneen akka: Yoom?, Eessattii?, Eenyuun?, Akkamitti?, Maaliif?fi kkf jedhamaniif deebii kennuu qaba. Haala kana irraa ka'uun, yaaxxinni dhugummaas yoom akka jalqabe, eessatti akka jalqabee, eenyuun akka jalqabee, akkamitti akka jalqabeefi maaliif akka jalqabe seenaa mata isaa qaba. Jalqabbii yaaxxina dhugummaa ilaalchisee, ragaan toora intarneeta tokko irraa argame akkas jedha,

Literary realism is part of the realist art movement beginning with mid nineteenth century French literature (Stendhal), and Russia literature (Alexander Pushkin) and extending to the late nineteenth and early twentieth century. ([https://en Wikipedia.Org/wiki/Literary-theory](https://en.wikipedia.org/wiki/Literary-theory).)

Akka yaada kanaatti, yaaxxinni dhugummaa kan eegale biyyoota Faransaayii Raashiyaa keessatti hojii ogbarruu isaanii ittiin madaaluuf walakeessa jaarraa 19^{ffaa} irraa eegalee hojiirra akka oole agarsiisa. Haluma kanaan dhuma jaarraa 19^{ffaa} fi jalqaba jaarraa 20^{ffaa}tti irratti babal'achaa akka dhufes nimul'isa.

Dabalataanis, seenaa dhufaatii yaaxxina dhugummaa ilaalchisuun Bowers, (2004:139) namichi jedhamu tokkos akkasitti ibsa,

The history of realism is a complicated story spanning eight decades with three principal turning points and many characters. The first period is set in Germany in the 1920s, the second period in Central America in the 1940s and the third period, beginning in 1955 in Latin America, continues internationally to this day. All these periods are linked by literary and artistic fingers whose works spread the influence of magic/al realism around Europe, from Europe to Latin America, and from Latin America to the rest of the world.

Akka yaada kanaa oliitti, seenaan dhufaatii yaaxxina dhugummaa seenaa bara dheeraa waggoota kudhan kudhaniin yeroo saddeetiif bakkeewwan gurguddoo sadiitti qooduun ibsamaa akka ture agarsiisa. Yeroo jalqabaatiif bara 1920moota keessa biyya Jaarmanitti, yeroo lammataaf bara 1940moota keessa biyyoota giddugaleessa Ameerikaafi yeroo sadaffaa ammo biyyoota Laatiin Ameerikaatti bara 1955tti kan jalqabamedha. Haluma kanan gara biyyoota addunyaatti babal'ataa akka deeme kan agarsiisudha. Yeroo kana

keessatti yaaxxinni dhugummaa hojii aartii keessatti mul'achaa dhufuun gara biyyoota Awuurooppaatti ce'aa kan dhufee fi biyyoota Awurooppaa irraa gara biyyoota Laatiin Ameerikaatti, Laatiin Ameerikaa irraa gara biyyoota addunyaa maratti babal'ataa akka dhufe kan agarsiisudha.

Yaaduma olii kana kan geggeruu, Raman Selden, Peter Widdowson, Peter Brooker, (2005:481) akkas jedhu, *“Realism was by no means a uniform or coherent movement; a tendency toward realism arose in many parts of Europe and in America, beginning in the 1840s.”*

Yaadni isaanii kun kan agarsiisu, yaaxxinni dhugummaa baroota 1840moota keessa sababa hinbeekamneen biyyoota Awuurooppaafi Ameerikaa keessatti akk jalqabe agarsiisa. Kunis namoonni yeroo sanaa hala jiruufi jireenya isaanii karaa dhuga qabeessa ta'ee hojii kalaqaatti dhimma ba'uun dhiyeessaa akka turan kan agarsiisudha.

Yaaduma olii kana kan deggeeruu ragaan toora intarneeta irraa argame tokkos akkas jedha, *“Realism and naturalism emerged as the dominant categories applied to American fiction of the late 19th and early 20th century.* ([http://WWW.Oxford bibliographies. Com/view/document/](http://WWW.Oxfordbibliographies.Com/view/document/).

Akka yaada kanaatti, yaaxxinni dhugummaafi uumamummaa dhuma jaarraa 19^{ffaa} fi jalqaba jaarraa 20^{ffaa} irraa eegalanii ogbarruu Ameerikaa keessatti bal'inaan hojiirra akka oole ta'uu agarsiisa.

Walumaagalatti, seenaan dhufaatii yaaxxina dhugummaa ilaalchisuun dhiyyaatan kun yaaxxina dhugummaa hundeessuu keessatti ga'ee ciamaa gumaachaa kan turan ta'uu ragaalee xiinxalaman irraa mirkaneeffachuun danda'ameera

2.6 Xiyyeeffannoo Yaaxxina Dhugummaa

Xiyyeeffannoo yaaxxina dhugummaa hojii ogbarruu tokko keessaatti qabu ilaalchisuun Bowers, (2004:128) akkas jedha,

Realism in literature, the term 'realism' refers to the effect to create an accurate depiction of actual life. Although originally a philosophical term,

in the mid-nineteenth century it came in to common use referring to the writer's creation of a believable effective world. This approach to the experience of life relies upon the belief that it is possible to gain a faithful picture of reality through one's senses and to communicate this to another. In the twentieth century, as faith in the abilities of perception and communication were being questioned, debate concerning 'realism' focused on the process by which the illusion of reality is created.

Akka yaada Boowersitti, dhugummaan hojii ogbarruu tokko keessatti jireenya dhugaa irratti fuulleffachuun karaa ittiin baasanii mul'isan akka ta'e kan agarsiisudha. Kunis, walakeessa jaarraa 19^{ffaa} irraa jalqabee haala dhiyaannaa dhugummaa hojii kalaqaa keessatti fayadamuun bu'a qabeessa ta'uu isaa waan amananiif, muuxannoo jireenya isaaniitti dhimma ba'uun waan qabatamaan mul'atu irratti fuulleffachuun ogbarruun dhaamsa waliif dabarsuuf yaadamee akka ta'e nama hubachiisa. Jaarraa 20^{ffaa} keessatti ammoo dandeettii yaada ofii ibsachuufi wal-qunnamtii taasifamu gaaffii keessa galaa yeroo dhufeetti mormiin dhugummaa ilaalchisuun ka'aa tureera. Hala kana keessatti dhugummaan waan qabatamaa jiru tokko bu'uura taasifachuun hojii ogbarruu keessatti dhugaama sana bocee kan dhiyyeessu ta'uun hubatameera.

Dabalataanis, ragaan ragaan toora intarneetaa irraa argame tokko xiyyeeffannoo yaaxxina dhugumma ilaalchisuun haala kanaan kaa'a,

Realism can be considered by extension one of the main aspects of literary theory, the aims of which must be to define its concepts clearly and to neutralize the imprecision, polymerase, and ambiguity that often characterized the application of realism. (<http://WWW.Suny Press.edu/p-2550.Theories of literary-realism.aspx>).

Akka yaada kanaatti, dhugummaan yaaxxinaalee ogbarruu warreen murteessoo ta'an keessaa isa ijoo akka ta'etti lafa kaa'a. Qabxiin xiyyeeffannoo isaas waan jiru tokko akkuma jirutti bu'uurarraa kaasee kan ibsuufi yaadota dogoggoraa, warreen wal-fakkaataniifi kanneen ifa hintaane irraa bilisa ta'uun waan qabatamaa qofa irratti hundaa'uun kan dhiyeessu ta'uu agarsiisa. Kana irraa waanti hubatamu, hojii ogbarruu tokko keessatti waan qabatamaan addunyaa kana keessa jiru ogbarruu sana keessatti calaqsii famuu isaa kan ittiin madaalaniifi xiinxalan yaaxxina dhugummaa akka ta'e

namatti mul'isa.

Yaaduma olii kana kan deggeru, xiyyeeffannoo yaaxxina dhugummaa ilaalchisee ragaan toora inteerneetarraa argame tokko akkasitti kaa'a,

Realism is a bout recreating life in literature. Realism arose as an opposing idea to idealism and nominal ism. It is the approach to literature of writing about everything in its ideal from. It focused on the truthful treatment of the common, average, everyday life. ...Realists are concerned with the effect of the work on their reader and the reader's life, a pragmatic view. It aims to interpret the actualities of any aspect of life, free from subjective prejudice, idealism, or romantic color. It seeks to treat the common place truth fully and used characters from everyday life. ([https://en.m.Wikipedia,literary-Wikipedia, the free encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Literary-realism))

Yaadni olii kun kan agarsiisu, hojii ogbarruu tokko keessatti dhugummaan jireenya dhugaa irra deebi'anii uumuu akka ta'etti fudhatama. Dhugummaan faallaa yaadolee qabatamoo hintaaneeti. Dhugummaan mala ogbarruun tokko ittiin barreeffamu ta'ee, wantoota qabatamaan jiran mara karaa ittiin baasanii mul'isanidha. Xiyyeeffannoon isaa inni ijoon wantoota qabatamoo haala jiruufi jireenya hawaasa keessatti mul'atu giddugaleessa godhachuun hojii ogbarruu sana keessatti addeessuudha. Akkasumas, ta'insoota raawwataman, kan beekamaniifi bu'aalee qabatamaan argaman adeessuu irraatti fuulleffata. Hojii ogbarruu tokko keessattis dhugummaan achi keessatti ibsamuufi waan inni bakka bu'ee ibse sun walitti dhufeenya cimaa qabaachuu qaba.

Dabalataanis, dhugummaan ogbarrichi keessatti ibsames hala dalagaafi jireenya dubbisaa ogbarrichaa irratti dhiibbaa geessisuu kan danda'uufi waan qabatamaan mul'atuu irratti xiyyeeffachuun kan dhiyeessu ta'uu agarsiisa. Kaayyoon isaas waan dhugaa hintaane irraa bilisa ta'uun waan qabatamaan jiru qofa irratti hundaa'uun waanuma jiru sana hojii ogbarruu sana keessatti calaqsiiisuudha. Kana keessattis, yoomessa beekamaafi qooddattoota haala jiruufi jireenya hawaasaa guyyaa guyyaatti mul'isanitti gargaaramuun kan kalaqamudha.

Gama biraatiin, ragaan toora inteerneetarraa argame tokkos akkasitti ibsa, *“Realistic works of art may emphasise the ugly or sordid, such as works of social realism, regionalism, or Kitchen Sink realism.”* ([http://en.m.Wikipedia, literary realism-Wikipedia,](http://en.m.wikipedia.org/wiki/Literary_realism)

the free encyclopedia).

Akka yaada kanaatti, dhugummaan hojii aartii tokko keessatti mul'atu kan inni irratti xiyyeeffatu gochaalee badaa yookaan jibbisiisaa hawaasaafi naannoo keessatti mul'atan irratti akka ta'e namatti agarsiisa. Haaluma kanaan, yaaxxinni dhugummaa kan irraatti xiyyeeffatu hojii ogbarruu sana qofaa irratti. Xiyyeeffannoon isaas haala qabatamaa dhugaa lafa kana irratti mul'atuu hojii ogbarruu sana keessatti dhiyaate qofa bu'uureeffata.

Walumaagalatti, yaaxxinni dhugummaa waanuma qabatamaan haala jiruufi jireenya hawaasaa keessatti roga garaagaraatiin jiran kana akka: bulchiinsaa, siyaasaa, aadaa, duudhaa, seenaa, afaan, amantii, hawaasummaa, diinagdee, falaasamaa, qaroominaafi kkf hawaasni tokko keessa jiru irratti fuulleffachuun kan dhiyaatu ta'uu xiinxala sakatta'a barruu taasifame kanaan mirkaneeffachuun danda'ameera.

2.7 Rogaalee Yaaxxina Dhugummaa Ittiin Dhiyaatu

Rogaalee yaaxxinni dhugummaa irratti hundaa'uun hojiileen ogbarruu garaagaraa ittiin xiinxalu kallattii garaagaraan nijiru. Rogaalee jiran kunis, ogbarruun tokko yeroo xiinxalamuufi qeeqamu qabxiilee ijoo ta'anitti xiyyeeffannoo kennuun qabxiileen ka'uu qaban akka ka'aniif gumaacha guddaa godha. Rogaalee yaaxxinni dhugummaa irraatti xiyyeeffachuun hojii ogbarruu tokkoo xiinxaluufi qeequ namoota garaagaraan ibsamee jira. Rogaalee jiran keessaa kan qorannoon kun irratti fuulleffatu roga dhugummaa sun ittiin dhiyaateefi haala kamiinis asoosamoota sana keessatti akka ibsaman irratti akka armaan gadii kanatti ibsamee jira.

2.7.1 Dhugummaa Roga Hawaasummaa

Dhugummaan hojii ogbarruu tokko keessatti kallattii garaagaraan mul'chuu danda'a. Kallattiilee inni ittiin mul'atu keessaa tokko dhugummaa gama hawaasummaatiin mul'atanidha. Dhugummaa roga hawaasummaa dhiyaatu ilaalchisuun ragaan toora interneetarraa argame tokko akkasitti kaa'a,

Social realism is an international art movement that includes the works of painters, print makers. Photographers and film makers who draw attention to the every day conditions of the working classes and the poor, and who are

critical of the social structures that maintain these conditions. While the movement's artistic styles vary from nation to nation, it almost always uses a form of descriptive or critical realism. ([https://en.m.Wikipedia,literary-Wikipedia, the free encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Kitchen_Sink_drama))

Akka yaada olii kanatti, dhugumaan hawaasummaa sochii hojii aartii addunyaa keessatti namoonni hojiilee fakkii kaasan, maxxansa hojjetan, suuraa kaasaniifi filmii (argarsiisa) hojjetan dalagaalee isaanii kana keessatti taateewwam murteessoo ta'an kan haala jiruufi jireenya hawaasaa keessatti guyyaa guyyaan rawwataman dhugaa qabatamaa irratti xiyyeeffachuun hojii isaanii kana keessatti kan mul'isan ta'uu agarsiisa. Kana malees, halli qabatamaan sochiin jiruufi jireenya hawaasa tokko keessa jiru hojii kalaqaafi aartii keessaan ba'ee akka ifu kan agarsiisudha. Halli sochii hojii kalaqaafi aartii tokkoo ittiin dhiyyaatu hawaasaa hawaasatti garaagarummaa haa qabaatuuyyuu malee, yeroo hunda bifa ibsaan yookaan dhugaa murteessoo ta'an qabatani kan dhiyaatan ta'uunis hubatameera. Haala kanaan, dhugummaan hawaasummaa waan jiruufi jireenya hawaasa tokko keessa karaa haqa qabeessa ta'een hojii ogbarruu keessatti calaqsiiisuurraatti kan fuulleffate akka ta'es yaada olii kanarraa hubachuun danda'ameera.

Yaaduma kana ilaalchisuun ragaan toora interneeta ([https://en.m.Wikipedia,literary-Wikipedia, the free encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Kitchen_Sink_drama)) tokkorraa argames akkasitti dabalee ibsa,

Kitchen Sink realism Kitchen Sink drama is a term coined to describe a British cultural movement that developed in the late 1950s and 1960s in theater, art, novels, film and television plays, which used a style of social realism. Its protagonists usually could be described as angry young men, and it often depicted the domestics situations of working class Britons living in cramped rented accommodation and spending their off-hours drinking in grimy, pubs, to explore social issues and political controversies.

Akka yaada kanaatti, jechootni 'Kitchen Sink drama' walitti hidhamuudhaan aadaa warra Biriiten kan ibsuu yoo ta'u, dhuma bara 1950mootaafi 1960moota keessa hojiilee agarsiisa, aartii, ogbarruu, fiilmiifi tapha televeejini keessatti hala dhugummaa hawaasummaatti gargaaramaa akka turan namatti agarsiisa. Hojiilee kanneen keessatti goobaangaleessi isaanii kan yeroo baay'ee aaran, haala jireenya gadi aanaa keessa kan jiraatan, kan hojjetaa ykn hojjettuu namaa keessa hojjetan, kan mana dhiphoo keessa kiraadhaan jiraataniifi kan yeroo baay'ee dhugaatii macheessu dhuguu irratti yeroo

isaanii dabarsanitti gargaaramuun dhimmoota haala jiruufi jireenya hawaasaa tokko keessa jiru irratti xiyyeeffachuun kan dhiyaatan akka ta'e xiinxala ragaalee sakatta'amaniirraa hubachuun danda'ameera.

Ogbarruu bifa dhugummaa hawaasaatiin kalaqaman ilaalchisuun ragaan toora interneeta biroorraa argamte tokkos akkas jetti, *"The novels employing this style is set frequently in poorer industrial areas in the North of England and use the rough-hewn speaking accents and heard in those regions."* ([https://en.m.Wikipedia,literary-Wikipedia, the free encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/List_of_novels)).

Yaada kanarraa hubachuun kan danda'amu, asoosamoonni bifa dhugummaa hawaasaatiin kalaqaman yeroo bay'ee kan bu'uureffatan jireenya namoota hiyyeeyyii kaaba biyya Ingilaandi naannoo warshaa jiraatanii yoo ta'u, dubbiifi afaan namoonni naannoo kanaa gargaaramanitti dhimma ba'uun kan kalaqaman akka ta'e kan agarsiisudha.

Walumaagalatti, dhugummaan roga hawaasummaatiin hojii kalaqaa keessatti dhiyaatan kanneen haala jiruufi jireenya hawaasummaa dhala namaa waliin wal-qabatan kan akka: aadaa, duudhaa, afaan, hawaasummaa, amantiifi kkf of-keessatti hammachuun kan dhiyaatu ta'uunsaa sakatta'a barruulee taasifaman irraa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu, dhimmoon kanneen hojii kalaqaa tokko keessatti dhiyaatan karaa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaachuu isaaniirratti fuulleffachuun hojii kalaqaa tokko xiinxalamuu akka qabu sakatta'a barruu taasifaman kanarraa hubachuun danda'ameera.

2.7.2 Dhugummaa Roga Siyaas-diinagdee

Dhugummaan gama siyaas-diinagdeen jiru ilaalchisee ragaan toora inteerneeta irraa argame tokkoo akkas jedha,

Socialist realism is the official Soviet art form that was institutionalized by Joseph Stalin in 1934 and was later adopted by allied communist parties' world wide. This form of realism held that successful art depicts and glorifies the proletariat's struggle toward socialist progress. The statute of the Union of Soviet Writers in 1934 stated that socialist realism is the basic method of Soviet literature and literary criticism. It demands of the artist the truthful, historically concrete representation of reality in its revolutionary development. More over, the truth fullness and historical concreteness of the

artistic representation of reality must be linked with the task of ideological transformation and education of workers in the spirit of socialism. (http://en.m.Wikipedia, Literary realism-Wikipedia, the free encyclopedia)

Yaada olii kana irraa kan hubatamu, dhugummaan roga siyaas-diinagdee hojii aartii biyya Sooviyeet keessattin beekamitti kan argate namticha Jooseef Sitaaliniin jedhamuun bara 1934tti akka ta'e hubatama. Kanaan boodatti, namoota ilaalcha kooministii (maarkisti leeninistii) qaban biratti beekamaa dhufuun guutummaa addunyaa biratti beekamtii argachaa kan dhufedha.

Dabalataanis, dhugummaan hojii ogbarruu keessatti bifa kanaan dhiyaatu kan inni of-keessatti qabatu qabsoo namoota jireenya gadaanaa gama siyaas-diinagdee isaaniitiin taasiisan kan ifatti calaqsiiisudha. Ga'umsi barreessitoota gamtaa Sooviyet bara 1934 dhugummaa gama siyaas-diinagdeen jiru tooftaa ogbarruun bara sanaa ittiin barreeffamuufi ittiin qeeqamu godhanii itti gargaaramaa akka turan kan agarsiisudha. Hala kanaan, hojii ogbaru tokko keessatti kan barbaadamu haqaafi seenaa dhugaa qabatamaan hawaasa keessa jiru ifatti baasanii ogbarruu sana keessatti calaqsiiisuun murteessa ta'uu agarsiisa. Dabalataanis, haqummaafi qabatamummaan hojii kalaqaafi aartii tokko keessatti dhiyaatu bilchinaa sammuu fi hubannoo barreeessan ogbarruufi aartichaa siyaas-diinagdee irratti qabu murteessaa akka ta'es namatti agarsiisa.

Dabalataaniis, M. A. R. Habib (2005: 469) dhugummaa roga siyaas-diinagdeetiin jiru seenaa dhufaatii yaaxxina dhugummaa waliin wal-qabsiisuun haala armaan gadii kanaan ibsa,

The late nineteenth century saw an intensification of developments that had begun several decades earlier with the French Revolution of 1789. The middle classes continued to struggle against absolutist regimes and to establish their own hegemony in the economic, political and cultural spheres. In 1848 Europe was shaken by revolutions in France, Vienna, Berlin, Venice, Milan, and Prague. The forces of the Industrial Revolution accelerated, with ever increasing migration to the towns, a vast surge of population, and the development of communication and transportation. It was in this period that there developed in Europe an industrial workforce which began to challenge bourgeois ideology and institutions.

Akka yaada olii kanaatti, jaarraa 19^{ffaa} keessa bara 1789tti sochii waraaqsa Faransaayii keessatti dhimma diinagdee, siyaasaafi aadaan kan namoota jireenya giddugaleessaa jiraatan fooyya'uu qaba jechuudhaan waraaqsi taasifamaa tureera. Biyyoota Awuurooppaa keessattis bara 1848 waraaqsi uummatoota Faraansaayi, Va'ena, Barliin, Veenaas, Miilaafi Piraagohu keessatti jalqabameera. Sochii guddina Induustiiyiittinis wal-qabatee namoonni baadiyyaa irraa gara magaalaatti sochii taasisaa dhufeen dhimmoonni wal-qunnamtii geejjibaa guddachaa akka dhufu taasiseera. Yeroo kanatti namoonni walqunnamtii taasisuun dhimmoota rakkoo isaanii irratti mari'achuun furmaata barbaaduu yeroo itti jalqabanidha. Haala kanaa, babaal'inni Warshaa biyyoota Awuurooppaa keessatti taasifame dhimmi hawaas-diinagdee uummataa akka fooyya'u taasiseera. Kana waliin walqabatee, dhimmoonni hawaasa keessa jiru bifa barreeffamaan waliif dabarsaa akka turan agarsiisa.

Yaaxxinni dhugummaas kan jalqabe yeroo waraaqsaafi ce'umsaa Warshaa biyyoota Awuurooppaa keessatti taasifamaa ture kanatti qorattoonni ogbarruu haala jiruufi jireenya magaalaa irratti ilaalchisuun hojiiwwan kalaqaa dhiyaatan hangam dhugummaa akka qaban xiinxalamaa kan turaniifi jaarraa 20^{ffaa} keessas haaluma kanaan babal'achaa akka dhufe agarsiisa. Bifuma kanaan, dhugummaa roga siyaas-diinagdeetiin jiru hojii ogbarruu bara sanaa keessatti karaa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaassuun murteessaa ta'uun hubatameera. Haala kanaanis, dhimmoonni hojii ogbarruu sana keessa jiran haala jiruufi jireenya hawaasaa roga siyaas-diinagdee jiru fuulleffachuun kara dhuga qabeessa ta'een calaqqiisaa akka turan yaada kanarraa hubachuun danda'ameera.

Walumaagalatti, dhugummaan roga siyaas-diinagdeen jiru dhimmoota kanneen akka: buulchiinsaa, siiyaasaa, qabsoo, diinagdee, seenafi kkf of-keessatti hammata. Kanaafuu, hojii kalaqaa tokko keessatti dhimmoonni siyaas-diinagdee jalatti hammataman kanneen irratti fuulleffachuun xiinxaluun murteessaa ta'uusaa xiinxala sakatta'a barruulee taasifameen hubachuun danda'ameera.

2.7.3 Dhugummaa Roga Uumamummaa

Dhugummaa uumamaa ilaalchisuun ragaan toora inteerneeta tokko irraa argame haala armaan gadii kanaan ibsa,

Naturalism was a literary movement or tendency from the 1880s to 1930s that used detailed realism to suggest that social conditions, heredity, and environment had inescapable force in shaping human character.

([http://en.m.Wikipedia, literary realism-Wikipedia, the free encyclopedia](http://en.m.wikipedia.org/wiki/literary_realism)).

Yaadni kun kan agarsiisu, uumamummaan sochii hojii ogbarruu baroota 1880mootaa hanga bara 1930mootaatti keessa warreen turanidha. Haala kana keessatti dhugummaan hojii ogbarruu tokko keessaatti ibsamaa ture haala guddinaa, hawaasummaa, dhalootaafi naannoo amala dhala manaa qejeelchuu irratti murteessaa ta'uun isaa ibsameera. Haaluma kanaan hojii ogbarruu tokko keessatti dhugummaa gama uummamaan dhiyaatu wantoota uumamaan wal-qabatanii jiraniitti dhimma ba'uu haala qabatama waa tokko bifa nama amaansiisuu danda'uun hojii kalaqaa sana keessatti garagaaramuu akka ta'e namatti agarsiisa.

Dhugummaa roga uumamummaan dhiyaatu maal irratti akka Xiyyeeffatu ilaalchisee ragaan toora inteerneetaa irraa argame tokko akkas jetti,

Naturalistic work tend to focus on the darker aspect of life, including poverty, racism, violence, prejudice, disease, corruption writers were frequently criticized for focusing too much on human vice and misery.
([https://en.m.Wikipedia, literary realism-Wikipedia, the free encyclopedia](https://en.m.wikipedia.org/wiki/literary_realism)).

Yaada olii kana irraa hubachuun kan danada'amu, hojii ogbarruu tokko keessatti uumamummaan kan irratti xiyyeeffatu jireenya gadadoo kan akka: hiyyummaa, olaantummaa saba tokkoo calaqsiiisuu, lola, murtoo sobaa dabarsuu, dhukkubaafi malaammaltummaa irratti hundaa'a. Barreessitoonni ogbarruu bara sanaa hojii ogbarruu isaanii keessatti yeroo baay'ee amalaawwan gadheefi badaa nama gadiisiisan dhalli namaa raawwatu ogbarruu sanaan qeequu irratti xiyyeeffatu.

Walumaagalatti, dhugummaan roga uumamummaan dhiyaatu waan uumanaan argamuu waliin wal-qabsiisuun gochaalee badaa dhalli namaa walirratti raawwatan bifa kamiin hojii ogbarruu sana keessatti akka dhiyaatan irratti fuulleffachuu akka xiinxaluun barbaachisu sakatta'a baruu taasifame kanaan ifatti taa'ee jira. Kanaafuu, kallatiimaa sakkataa'insi barruu kun lafa kaa'uun dhiibbaaleen hawaasa keessa jiru bifa dhugummaa qabuun hojii kalaqaa tokko keessatti dhiyaachuun isaa karaa ittiin xiinxalamu akka ta'e mirkaneeffachuun danda'ameera.

2.8 Amaloota Dhugummaa

Ragaan toora inteerneeta ([WWW.Luc.ed/faculty/Romanticism/Realism and Naturalism](http://WWW.Luc.ed/faculty/Romanticism/Realism%20and%20Naturalism))

irraa argame amala dhugummaa hojii ogbarruu ilaalchisuun akka armaan gadiitti kaa'u,

Emphasis on psychological, optimistic tone, details, pragmatic, practical, slow-moving plot; Rounded, dynamic characters who serve purpose in plot; empirically verifiable; World as it is created in novel impinges up on characters. Characters dictate plot, ending usually open; Plot = Circumstance; Time marches inevitably on; small things build up. Climax is not a crisis, but just one more unimportant fact; Causality built in to text (why something happens foreshadowed) Foreshadowing in everyday events; Realists show us rather than tell us; Representative people doing representative things; Events make story plausible; Insistences on experiences of the common place; Emphasis on morality, usually intrinsic, relativistic between people and society; Scenic representation important; Humans are in control of their own destiny and are superior to their circumstances.

Yaadonni olii kun kan agarsiisan, dhugummaan hojii kalaqaa tokko keessa jiru sabseena wal-qabatiinsa qabu, karaa xiinsammuu, afoleessaafi ibsa gadi fagoo bifa qabatamaa ta'een kan ijaaramu ta'uu agarsiisa. Qooddattoota humna qabeessa ta'aniin irra deddeebi'anii kan mul'ataniifi ijaarsa sabseenaa isaaf ga'ee guddaa warreen taphatanidha. Akkasumas, muuxannoo dhugaa bu'uura taasifachuun kan ijaaramaniifi qooddattoonni isaas ga'ee namoonni addunyaa kanaa irra jiran hojjeetan kan calaqqisiisanidha. Dalagaalee qooddattoonni raawwatan kunis sabseenaan kan guutameedha. Dalagaaleen isaan raawwatan kunis yeroo baay'ee osoo hinxumuramiin rarra'anii kan karaatti hafaniifi sabseenni isaanii waan qabatamaan mul'atuun kan wal-simaatanidha. Kana malees, wal-diddaan achii keessatti sadarkaa finiinaa irra yeroo ga'uu dhaabuun kan hindanda'amneefi wal-diddaan kunis waan xiqqqaa irraa ka'uun guddachaa kan deemuufi isaa dhugaa addunyaa kanarra jiruun kan wal-simatedha.

Gama biraatiin, ta'insoota guyyyaa guyyaatti raawwatamaniifi afaaniin himuurra waan qabatamaan agarsiisuurratti kan fuulleffatanidha. Ta'insoonni achi keessatti ibsamanis seenaa dhugaa irraatti kan ijaaraman akka ta'e kan agarsiisanidha. Akkasumas, yeroo baay'ee yoomessa qabatamaatti kan dhimma ba'anidha. Dabalataanis, barreessitoonni isaanis hubannoo gaariifi gadhee adda baasanii beekuu, keessumattuu haala keessoo

namaa, walitti dhufeenya namootaafi hawaasummaa beekuu irraatti xiyyeeffachuun kan kalaqanidha. Hojiileen isaanii kunis, miidhagina uffachiisuun kan dhiyeessaniifi tilmaamarra waan qabatamaan jiruuf olaantummaa kennuun kan kalaqamanidha.

Walumaagalatti, hojii ogbarruu dhugummaa of-keessaa qabu amaloota kanneen guutachuun haala jiruufi jireenya hawaasaa calaqsiiisuu akka qabu amamoota isaa kanarraa hubachuun danda'ameera.

2.9 Sakatta'a Barruu Wal-fakkii

Kutaa kana jalatti qorannoowwan mata duree kanaan walitti hidhatinsa qaba kan dhiyaatanidha. Qorannoowwan kanaan dura gaggeeffaman mata duree kana waliin kallatiidhaan kan wal-fakkaatan Afaan Oromoonis ta'e afaan birootiin hojjetaman argachuu hindanda'amne. Haata'u malee, mata duree garaagaraa irratti afaanota garaagaraatiin asoosamoota biroorratti kan hojjetaman nijiru. Kanaafuu, qorannoo kanaafi asoosamoota biroo irratti kanneen Afaan Oromoofi afaan birootiin hojjetamaan muraasa isaanii fudhachuun walfakkeenyaafi garaagarummaa isaan qorannoo kana waliin qaban ilaaluuf yaalameera.

Mokonin Gabbisaa (2006) "*Qaaccessa Asoosamoota Suuraa Abdiifi Miila Hinshokoksiinee: Ija Dhugummaatiin*" digrii 2^{ffaa} Afaan Oromoofi Ogbarruun guuttachuuf qorannoo taasifamedha. Kaayyoon qorannoo isaa kanaa asoosamoota '*Suuraa Abdiifi Miila Hinshokoksine*' ija yaaxxina dhugummaatiin qaaccessuudha.

Qorannoo isaa kanas boqonnaalee shanitti qoqqoodee kan kaa'e yoo ta'u, boqannaa duraa jalatti seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, faayidaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, rakkoo mudachuu danda'aniifi furmaata kennamefi mala qorannichaa kan argamanidha. Boqonnaa lama jalatti sakatta'a barruu kaa'eera. Boqonnaa sadii jalatti ragaalee qaaccessuufi hiikuu, boqonnaa afur jalatti cuunfaa barreeffama qorannoosaafi boqonnaan isa dhumaa jalatti argannoofi yaada furmaataa kaa'uudhaan xumurame.

Walitti dhufeenyi qorannoo kanaafi kan Mokonnin gidduu jiru asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman ija yaaxxina dhugummaatiin xiinxaluu yoo ta'u, asoosamoota filatanii xiinxalaniin garuu waan adda isaan taasisudha.

Fiqaaduu Qana'aa (2012) "*Qaaccessa waldhabbiifi fakkoommii Asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa: Haala Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa*" mata duree jedhu irratti barnoota digirii 2^{ffaa} Afaan Oromoofi Ogbarruun guuttachuuf qorannoo adeemsifamedha. Kaayyoon qorannoo isaas asoosamoota '*Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa*' keessatti waldhabbiifi fakkoommii asoosaan dhimma itti ba'e aadaa, siyaasaafi falaasama Oromoo ibsuuf yaalame qaaccessuudha.

Qorannoo isaa kanas boqonnaalee ja'atti qoqqoodeera. Boqonnaa tokko jalatti seensa, duubee, sababa qorannoo, kaayyoo, faayidaa, daangaafi mala qorannoo kan kaa'edha. Boqonnaa lama jalatti sakatta'a barruu kaa'eera. Boqonnaa sadii jalatti qaaccessa waldiddaafi faakkoommii asoosama *Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa* kaa'eera. Boqonnaa afreffaa jalatti cuunfaan qorannichaa kan dhiyyeessedha. Boqonnaa shan jalatti argannoo qorannichaa kan kaa'ee yoo ta'u, boqonnaa isa dhumaa jalatti yaada furmaataa kaa'uun xumureera.

Qorannoon kuniifi kan Fiqaaduu asoosamoota Afaan Oromoo dhiyaatan dhimmoota aadaa, siyaasaafi falaasama uummata Oromoo xiinxaluun kan wal-fakkaattu yoo ta'u, asoosamoota filatamaniifi ija ittiin xiinxalameen garaagarummaa kan qabanidha.

Abdulsalaam Hasan (2010) "*Xiinxala Goobangangaleessota Kallattii sadarkaa Gadaa Oromoofi Qooddachiisuun Asoosamoota Godaannisaafi Kuusaa Gadoo*" keessatti mataduree jedhurratti digirii jalqabaa Afaan Oromoon guuttachuuf qorannoo adeemsifamedha. Qorannoon isaa kunis asoosama '*Godaannisaafi Kuusaa Gadoo*' irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, kaayyoon isaa inni ijoon asoosamoota filataman keessatti goobaangaleessota asoosamoota lamaanii kallattii sadarkaa Gadaa Oromootiin xiinxaluudha.

Qorannoo isaa kanas boqonnaalee afuritti qoqqoodeera. Boqonnaalee kanneen jalattis, boqonnaan tokko seensaafi wantoota seensa jalatti argaman kanneen akka: seenduuba,

ka'umsa qorannoo, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaafi mala qorannoo kaa'era. Boqonnaa lama jalatti sakatta'a barruu fudhateera. Boqonnaa sadii jalatti xiinxala goobangaleessa asoosamoota '*Godaannisaafi Kuusaa Gadoo*' kaa'era. Boqonnaa isa dhumaa jalatti ammoo cuunfaafi yaada furmaataa ka'uun qorannoosaa xumureera.

Qorannoon kuniifi kan Abdlusalaam asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman irratti xiinxala gaggeessuun kan wal-fakkeessu yoo ta'u, kallattii isaan ittiin xiinxalaniifi asoosamoota filatanii xiinxalaniin kan adda isaan taasisudha.

Walumaagalatti, sakatta'insa barruu wal-fakkii kana keessatti qorannoowwan gaggeeffaman xiinxala hojii kalaqaarratti taasifamuun isaanii qorannoo kana waliin kan wal-fakkatuu yoo ta'u, ija yaaxxinaalee garaagaraafi asoosamoota adda addaa xiinxaluun isaanii ammoo garaagarummaa qorannoo kana waliin qaban kan agarsiisudha.

BOQONNAA SADI: QAACCESSA RAGAALEE

3.1 Xiinxala Qabiyyeewwan Asoosama '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*'

Asoosamoonni kun lamaan qoratichaan kan filatamaniif, seenaan asoosamoota lamaan keessatti dhiyaate hanga tokkoo waan walfakkaataniifi. Gama biroon ammo asoosamoota kanneen irratti gama yaaxxina dhugummaan qorannoon kanaan dura irratti adeemsifame waan hin-jireefi. Sab-seenaa kanaafis madda ragaa kan ta'an asoosama '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' yoo ta'an, sab-seenni goobaangaleessa isaanii haala gabaabaa ta'e kanaan kaa'ameera.

3.1.1 Sab-seenaa Asoosama *Yoomi Laataa?* (2003)

Asoosamni '*Yoomi Laataa?*' Maxxansi jalqabaa Waxabajjii bara 2002 ALHttiifi maxxansi lammataa bara 2003 ALHtti Isaayyaas Hordofaa Mijjanaatiin barreeffamee uummataaf dhiyaateera. Asoosamichi kunis haala jiruufi jireenya uummata Oromoo gama bulchiinsaa, siyaasaa, aadaa, duudhaa, seenaa, afaan, amantii, falaasama, diinagdee, qarroominaafi hawaasummaa uummata Oromoo bu'uureffachuun kalaqameera.

Gochaaleen isaas godinaalee Oromiyaa keessaa: godina Harargee, Boorana, Baalee, Arsii, Shawaa, Shawaa Lixaa, Waallaggaa Bahaa, Wallaggaa Lixaa, Jimmaa, Karrayyuu, Jiillee, Illuu Abbaa Booraafi handhuura biyyaattii kan taate magaalaa Finfinneefi magaalaa Dirree Dhawaa keessatti qooda fudhataniiru. Keessumatiyyuu, gochaaleen isaa Harargee Bahaa, Shawwaa Lixaa, Wallaggaa Bahaafi Wallagga Lixaa akkasumas magaalaa Finfinnee irratti bal'inaan kan xiyyeeffatedha. Naannoo Oromiyaa alattis naannooleen asosama kana keessatti maqaan dhayaman: magaalaa Asoosaa, gammoojjii Ertiriyaa, Magaalaa Asmaraa, Tigiraayi Dhiyaa, Buufata Leenjii Loltummaa Bilaatee, Gaamoo Goofaa, Gondor, Goojjami, Kaaba Itoophiyaa Raayyaa, Yejjuufi Awaaziin (Manzee) yoo ta'an, biyyoota alaarraa ammoo Soomaaliyaa, Keeniyaa Kaabaa, Jibuutii, Awurooppaa, Gaanfa Afrikaa, Jarman Lixaa, Sudaan, magaalaa Kaartum, Moombaasaa, biyyoota Israa'eel, Ameerikaa, Ameerikaa Kaabaa, Yemen, Yuunivarsiitii Kaartum, ganda Ondurummaa laga Abbayyaa qarqara, Zimbaabuwee magaalaa Haraaree, Faraansaay, Xaaliyaaniifi Ingilizii wareen jedhaman keessatti qooda fudhataniiru.

Asoosamni kunis akkuma barreeffama ogbarruu biroo ulaagaa mara guutee kan dhiyaateefi namfakkii goobangaleessa "Siintolinnaa" jedhamtuun kan bakka bu'edha. Maqaa ishee kana kan isheef moggaasan abbaan ishee yoo ta'u, bara mootummaa Astee Teediroos, Astee Yoohanisiifi Astee Minilik keessa laftiifi qabeenyaan isaanii hundi waan

irraa fudhatameef gara fuula duraatti dhufu keessa siin tolaa laata?, laftiifi qabeenyaan nurraa fudhatamee ture bara ati dhalattee kana keessa nuuf deebi'innaa laata? jechuudhaan maqaa ishee kana moggaaseera. Siintolinnaan durba magaala baayi'ee bareedduudha. Rabbi bifa fuula ishee kana bareechee akkasumas dhaabbata qaama ishee lookoo godhee mimmiidhaksee ishee uume. Bakki dhaloota ishee Harargee ganda qalaadii Harawwee jedhamu keessatti dhalattee guddate. Dhalattee umurii waggaa 16^{ffaa} isheetti ilma obbo Jaarraa Walabummaa kan maqaan isaa Yaadannoo jedhamutti heerumte. Heerumtees waggasaatti ilmoo kan argate yoo ta'u, maqaan ilmoo ishees Sandaabaa jettee moggaste. (Yoomi Laataa? Fuula:11fi 12)

Bakka isheen itti dhalattee, guddateefi heerumte kanatti aangoo dhaalma abbaa isaarraa kan argate abbaan lafaa qalaadii sanaa Qanyaazimaachi Gizaachoo jedhama. Qanyaazimaachi Gizaachoos intala bareeddu kana “qalaadii” isaarratti argachuu isaa akka carraa guddatti lakkaawate. Bareedina ishee kana irraa kan ka'ee haadha manaa Yaadannoo ‘Siintolinnaa’ sanyoomsee saal-qunnamtii waliin raawwate. Haata'u malee, Siintolinnaan saal-qunnamtii Qanyaazimaachi wajjin kan raawwattu jalattee osoo hintaane yoo didde miidhaa isheefi abbaa manaa isheerra ga'uu danda'u suukanneessaa ta'u isaa hubateetti. (Yoomi Laataa? Fuula:12)

Qanyaazimaachi Gizaachoon niitii bareedduu kana sanyoomsuun halkanii guyyaa bira dhaqee akka barbaadetti saal qunnamtii waliin raawwata. Qanyaazimaachi Gizaachoonis gaafa ishee walii wal-qunnamuu barbaade, abba manaashee obbo Yaadannoo Jaarraa hidhee ishee walii wal-qunnama. Akkuma duraan gochaa turetti Qanyaazimaachi ishee waliin wal-qunnamtii raawwachuu barbaadee, gaaf-tokko obbo Yaadannoon magaalaa Harar deemee midhaan daaksisee akka dhufu ajejee ofii Siintolinnaa bira deemuun saal-qunnamtii raawwate. Obbo Yaadannoon akkuma ajajameen miidhaan harrootatti fe'atee gara Magaalaa osoo deemaa jiruu erga karaa walakkaan ga'ee qarshii midhaan ittiin daaksisu manatti hirraanfatee ba'e sana fudhachuuf gara manaatti deebi'e. Yeroo kanatti Qanyaazimaachi akkuma bareesaa Siintolinaa waliin walirra jiru. Akkuma kana argeen obbo Yaadannoon baay'ee aaruurraan kan ka'e, Qanyaazimaachiin mancaa baatuun morma isaa irraa kutee achitti bishaan godhe. Yeroo kanatti Siintolinnaan akkuma dhiriyaashee fudhattee oyiruu bisingaa isaanii keessa dhokkate. Wayita kanatti ilmi isaanii Sandaabaan ala taa'ee boo'aa ture.

Obbo Yaadannoon akkuma kana raawwateen manaa ba'ee gara biraa deeme. Yeroo kanatti Siintolinnaan bakka dhokkatee jirtuutti teessee isaa hordofaa waan turteef, akkumanii manaa ba'een gara manaatti fiigdee mucaa ishee Sandaabaafi uffata isheefi kan mucaa ishee fudhattee gara magaalaa Hararitti qajeelte. Malliifi falli jalaa badnaan dadhabdee

muka jala teessee mucaa ishee harma hoosisuu jalqabde. Bakka teessee mucaa ishee harmaa hoosisaa turte kanatti aduu ishee gubnaan isa fudhatee gara muka gaaddisa gaarii qabu ilaaltee jala teesse. Bakki isheen amma teesse kun fuullee siidaa Raas Mokonnon W/Mikaa'el Guddisaa ture. Osoo isheen bakkuma kana taa'aa jirtuu konkolaataan garaagaraa dhufanii gara magaalaa Finfinnee, Dirree Dhawaa, Haramayyaafi kkf biraa darbaan kadhachaa turte.

Haluma kanaan, osoo jirtuu konkolata Toyootaan dheeraa tokko masaraa Lu'ul Mokonnon H/Siillaasee keessaa gadi itti baate. Namichi konkolaataa keessa jiru sun Raas Geetaawu Mindassiyil kan jedhaman yoo ta'u, konkolaachisaa isaanii Waariyyoo nama jedhamu waliin keessa turan. Namtichi kun konkolaatasaa dhaabsiseef gara magaalaa Finfinnee isaan waliin deemuuf fedhaa qabaachuu ishee mirkaneeffatanii konkolaataa isaanii keessa ishee seensisan. Haala kanaan, Siintolinnaan ilma ishee Sandaabaa fudhatee Raasfaa waliin magaalaa Finfinnee keessa galte. Akkuma magaalaa Finfinnee galaniin Raasfaas gara mana isaanitti ishee fudhatanii galaniiru.

Raas Geetaawu akkuma ishee fudhatanii galaniin haala ishee kanatti baay'ee gammadaniiru. Haati manaa isaanii Giiftiin Liidiyaafaas abbaan manaa isaanii isheefi ilma ishee kana fudhatanii galuu isaanii kanatti haalaan gammadaniiru. Keessattuu, dhala waan hinqabneef ilma Siintolinnaa kanatti baay'ee gammadaniiru. Kanaafis, manumma isaanii kana keessatti akka isaan tajaajiltu godhaniiru. Haalliifi miidhaginni Siintolinnaan qabdu kun qalbii Raas hatuu jalqabeera. Raasfaas iji isaa waliin jooruu erga jalqabee oolee buleera. Jaalala irraa qabame kana raawwachuuf karoora garaagaraa baafataniiru. Karoora baafatan kana galmaan ga'achuuf haala mijataa eeggachaa jiru. Haata'u malee, konkolaachisaan isaanii obbo Waariyoon karora isaan itti baafatan kana dursee raawwatee jira. Raas isa kana quba hinqabani. Waariyoonis akka Raasfaa ishee barbaadan waan beekan hinqabani. Raasfaa ishee qunnamuuf baay'ee muddamaniiru. Garuu utuu haati warraa isaanii qee sana keessa jirtuu waan kana raawwachuun gonkumaa waan hindanda'amnedha. Akka tasaa ta'ee gaaf tokko waan Raasfaa yaadaa turan milkaa'uuf haala mijataan uumameera.

Akka tasaa ta'ee gaaf tokko firrii Giiftii Liidiyaa duunaan mana boo'ichaa deeman. Namni du'e kun fira dhiyoo Giiftii Liidiyaa waan ta'aniif, mana boo'ichaa kana buluu dirqamaniiru. Carraa argame kanatti gargaaramee Raas Geetaawu fedhiisaa galmaan ga'ate. Gaafa kanarraa jalqabanii Raasfaa dhoksaatti Siintoolinnaa qunnamuu jalqabaniiru. Halli kana fakkaatu garuu Siintolinnaatti yeroo lama deebi'e. Kan jalqaba Qaanyazimaachi Gizaachoon ishee irratti raawwataniin balaa uumameen maatiin gargar bate ishee yaadachiise. Fedhiisheen ala ta'us garuu diduu hindandeessu. Kan isheen erga biyya isheetii baatee waan akkanaa fedhiisheetiin waliin raawwate Waariyoo qofa ture. Isaayyuu erga biyyaa baatee iddoo abbaa manashee durii buufachuuf yaaddeeti malee fedhii foonii guuttachuuf qofa miti.

Haala kanaan osooma jiraachaa jirtuu ilmi isheen Hararii fidee dhufte guddachaa dhufe. Raasiifi Giiftii Liidiyaan Sandaabaa akka ilmoo isaanitti waan kunuunsaniif itti tolaa dhufe. Akkuma umriin isaa dhabalaa dhufeen mana barnoota ilmaan qondaaltota olaano mootummaafi ilmaan soorressootaa itti baratanitti barumsa isaa barachuu jalqabe.

Barumsa isaattis baay'ee cimaadha. Yeroo mara daree baratu keessaa tokkoffaa ba'uun gara daree itti aanutti darba. Haaluma kanaan, baratee qormaata biyyoolessaa kutaa 12^{ffaa} fudhatee qabxii olaanaa argachuun Yuunivarsiitii Q/H/Sillaasee seene. Raasiifi Giiftii Liidiyaanfaas Sandaabaa qofa osoo hintaane akka carraa ta'ee mucaa obboleettii Giiftii Liidiyaa osoo yuunvarsiiitii batattuu da'umsarratti boqottee tokko fudhatanii guddifataniiru. Maqaa mucayyoo kanas Fiqir jedhanii adaadaanshee maqaa itti baasaniiru. Mucayyoon kun abbaan ishee barataa Oromoo maqaan isaa Gadda Bultum jedhamu haadha ishee waliin yuunivarsiitii keessa osoo baratanii wal-jaalatanirraa dhalatte. Fiqiris akkuma Sandaabaa barumsa isheetiin baay'ee cimtuudha. Daree ishee keessaa sadarkaa tokkoffaa qabatee daree itti aanutti dabarti.

Fiqir mucayyoo baay'ee miidhagduu mudaa tokkoolee hin qabnedha. Miidhagina ishee kanarraa kan ka'e dhiironni hedduun gaaffii jaalalaa dhiyeessaafii turaniiru. Isheen garuu gaaffii jaalalaa isheef dhiyaachaa ture kanaaf bakka hinlaanne. Garuu nama isheen ofiisheetii jaallattee nijira. Innis ilma adaadaan ishee guddisan Sandaabaa Yaadannooti. Sandaabaan garuu kun dhuguma hinta'a jedhee yaadee hin beeku. Yaaduus hin danda'u. Kun aadaa Oromoo keessatti akka safuu cabsuutti ilaalama. Fiqiritti garuu haalli waliin guddachuu isaanii rakkoo qabaatee itti hinmul'anne. Haala kanaan osoo inni hinbeekiin Sandaabaa kiyyoo jaalalaa keessa galchitee jireenya addunyaa kana waliin dhamdhamuu jalqaban. Osooma kanaan jiranuu, wal-qunnamtii isaanii keessa mucaan garaatti hafe.

Akka tasaa Raasiifi Giiftii Liidiyaan sababa dhala dhabuu isaanii gara biyya alaa deemuun oggeessa gaarii biratti ilaalamuuf yeroo ilamalan ture. Osooma isaan achi jiranii Fiqir deesse. Hanga kanaatti haala kana Fiqiriifi Sandaabaarraan kan hafe namni beeku hinjiru. Gaafa dhiibee dhufu garuu namni hundumtuu akka beeku taasiseera. Raasiifi Giiftii Liidiyaafaa kana dhageenyaan lafa balleessuu danda'u jedhamee waan sodaatameef kun icciitiidhaan qabamee mala biroo akka barbaaduu qaban Fiqiriifi Siintolinnaan murteessaniiru. Tooftaa karoorfatan kunis ijoolleen dhalatan kun kan Siintalinnaafi Waariyoo akka ta'anitti Raasiifi Giiftii Liidiyaatti himan. Jaarri kunis haala itti himame kanaan amananii fudhataniiiru. Haata'u malee, Raas Siintolinnaa irraa dhokkisaatii mucaa irraa argachuu karoorfataa waan tureefi duraanis wal-qunnamtii saalaa ishee waliin raawwachaa turan waan ta'eef, yeroo kana dhaga'an baay'ee dheekaman.

Biyya kana keessatti Raas Geetaawu bara mootummaa H/Sillaasee qondaaltoota olaanoo mootummaa kanaa turan. Mootummaan Dargiis akkuma aangoo qabateen, namoonni mootummaa H/Sillaasee keessa aangoo olaanaarra turan qabeenyafi meeshaalee waraanaa isaan harka ture akka fidanii galmeesisaniif waamicha taasisee ture. Haata'u malee, yeroo kanatti Raas Geetaawu waamicha isaaniif taasifame fudhachuu diduun lola waraanaa keessa seenanii wal-jijjiirraa dhukkaasa isaan gidduutti ta'een rukkutamanii du'aniiru. Giiftii Liidiyaanis akka xiqqoo turteen dhukkubsatanii lubbuun darbaniiru. Yeroo kanatti qabeenya isaanii kanatti kan hafe intala isaan guddisan Fiqir, Sandaabaa, Siintolinnaa, Waariyoo, ijoolleewwan Fiqirfaafi waardiyyoota mana isaanii eegaa turanidha.

Mootummaan Dargii namoota aanga'oota mootummaa duraanii keessa turan qabeenyaan

isaanii kan uummatarraa saamamedha jechuudhaan namoota kanarraa qabeenyaa isaanii irraa saamuutti ka'e. Hootelli siintoolinnaanfaa keessatti hojjetan kunis kan Raas Geetaawu waan tureef, aanga'oonni mootummaa Dargii yeroo hedduu Hootelicha dhaquudhaan Siintolinnafaa doorsiisuu jalqabaniiru. Ilmaan Oromoo magaalaa Finfinnee keessa jiran hedduun isaanii nyaataafi dhugaatii Hootela kana yeroo baay'ee waan fayyadamaniif, qondaaltonni mootummaa Dargii namoota farra tokkummaa biyya kanaa ta'an: 'dhiphoota, waanbadootaa'fi kkf waliin hidhata qabdu ittiin jechuudhaan yeroo baay'ee Fiqiriifi Siintolinnaa rakkisuu eegalaniiru. Haala kanaan Fiqiriifi Siintolinnaa guyyaa hedduu mana hidhaatti gurani reebaniiru. Yaakkaafi daba garaagaraas irratti raawwataniiru. Rakkoowwan kun bal'inaan waan itti hammaateef Siintolinnaan Finfinnee dhiiftee gara biyya duraan dhufte magaalaa Hararitti deebiteetti. Hojii Hootelaa magaalaa Finfinneetti hojjechaa turterraa muuxannoo ga'aa waan agrateef, Siintolinnaa magaalaa Hararittis hojii Hootelaa eegalte. Akkuma isa magaalaa Finfinnee keessatti gabaa guddaa argatee, ammas Hootellishee magaalaa Harar keessatti beekamtii guddaa argatee namoonni baay'ee achii fayyadamuu jalqaban.

Erga Siintolinnaan magaala Hararitti deebitee, Fiqir magaalaa Finfinnee keessa dabballoonni Dargii jiraachisuu waan dhowwataniif jecha ijoolleeshee lamaan fudhattee gara abbaan mana ishee jiru magaalaa Naqamteetti godaante. Abbaan nama ishee Sandaabaan naannoo bara 1967 ALHtti mootummaan Dargii barsiisotaafi barattoota dhaabbata barnoota olaanaa keessa baratan gara guutummaa baadiyyaa biyyattiitti maqaa 'duula hojii, beekumsaafi guddina gamtaa' jedhuun duulchise.

Sandaabaan kan duule kuta biyya Shawaa koonyaa Jibaatiifi Maccaa aanaa Amboo naannoo magaalaa Gudaritti. Achirraas gara magaalaa Naqamteetti jijjiiramee deemu. Yeroo kana ture kan haati namaasaa Fiqir ijoollee ishee fudhatee magaalaa Naqamtee galte. Barnoota ishee kutaa 11^{ffaa} fi 12^{ffaa} achitti barattee fixee qabxii olaanaadhaan dabarte. Ganna manni barumsaa cufamnaa magaalaa Naqamtee irraa ijoollee ishee fudhattee yeroo gara Finfinneetti ol-deebitu manni warra ishee mootummaa Dargiitiin dhaalamee mana waajjira gandaa ta'ee jira.

Akkuma achi ga'aniin bakka qubataan dhabnaan bakka Siintolinnafaa Waariyoonfaa jiran iyyaafatee gara magaalaa Hararitti ijoollee ishee waliin qajeelte. Magaalaa Harar deemuuf jecha karaa wallaaltee gara Dirree Dhawaatti qajeelte. Akka tasaa Obbo Waariyoo achitti argatanii magaalaa Harariitti waliin galan. Hanga manni barumsaa banamutti isheefi ijoolleen ishee maatii kana biratti dabarsan. Manni barumsaa banamnaa isheef qabxiin olaanaa dhufnaan Koolleejjii Qonnaa Haramayaa seente barumsashee jalqabde. Ijoolleen ishees kutaa sadeettii gara kutaa sagaliitti waan darbaniif, achumatti Siintolinnaa bira ta'ani akka barataniif murteessaniiru. Murtoo kanas hojiirra oolchuun hanga kutaa 12^{ffaa}tti mana barumsaa sad.2^{ffaa} Madaanaaleemii kan magaalaa Hararitti argamu keessaatti barachaa turaniiru. Osooma isaan barachaa jiranii mootummaan Dargii barattoota umrii waggaa 18 ol ta'an mana barumsaa keessaa funaane leenjii loltummaa biyyaalessaaf gara buufata leenjii loltummaatti ergaa ture. Ijoolleen Fiqir ijoolloota qabamanii deeman keessa jiru. Bifa kanaan Fiqir abbaa manaafi ijoollee ishee dhabdee teesseetti. Rakkoo karaa meeqaatuu itti dhufe. Ijoolleen ishee kunis leenji'anii erga ba'anii gara dirree waraanaatti bobbaafaman. Humnoota

mootummaa Dargii kuffiisuuf qabsoorra jiran waliin wal-waraanaa turaniiru.

Lola walirratti banamee irratti ilmi Fiqir Alkumaan rasaasan dhayamee baay'ee miidhame. Namoonni isaan wajjiinii lola kanarra turanis ammi dhumu dhume kan hafe ammoo lubbuu ofii oliffachuuf dahoo garaagaraa barbaadatee keessa ofdhokkise. Erga waraanni addaan galee, Alkumaafi Alkitil humna waraana isaaniirraa ka'atanii osoo deemanii daangaa biyya Itoophiyaa osoo hinbeekiin darbanii buufata kooluu galtoota mootummoota gamtoomanii kan biyya Sudaan keessatti argamu tokko bira ga'anii itti dabalaman. Erga Sudaan ga'anii achumaan gara magaala Kaartumitti fudhataman. Ijoolleen kun osoo maatiin isaanii hinargiin mana barumsaarraa butamanii fudhatamuudhaan maatiin gargar ba'an. Abbaan isaanii Sandaabaan garuu cunqursaafi miidhaan mootummaa Dargii saba Oromoorratti raawwatu itti hammaanaan karaa Sudaaniin hiriyyoota isaa waliin qabsoof gara biyyoota alaatti ba'e. Akka carra ta'ee hireen walitti isaan fiddee jennaan biyya alaatti wal-argatan. Haata'u malee, Fiqir, Siintolinnaa, Waariyoo, ijoollee Siintolinnaafi Waariyoo Obsinaafi Obsineen bakka firootan isaanii jiran kana quba hinqaban.

Siintolinnaan erga magaalaa Hararitti deebitee xiqqoo hafuura baafateetti. Erga achitti deebitee abbaa manaashee duraanii Obbo Yaadannoo Jaarraa waliin wal-baraniiru. Haadha warraa obbo Yaadannoo Jaarraa adde Faaxumaafi ilma isaa Toofiq waliinis wal-bartee jirti. Guyyaa wal-baran sanarraa kaasee Yaadannoon gaafa magaalaa Harar deemmu Hootela Siintolinnaa osoo hinseeniin hindeebi'u. Qote bultoonni isa waliin jiraniis walummaan deemuun Hootela ishee maamila godhataniiru. Achii nyaatanii dhugu. Yaadannoon nyaata nyaatuufis ta'e, dhugaatii dhugeef Siintolinnaan herreega kanfalchiiftee hinbeektu. Akkuma mana isaatti ilaala garuu akka isheen haadha warraasaa duraanii taate quba hinqabu. Haala isheen itti himteerraa ka'ee amane malee duratti akka ishee taate shakkeera. Gaaf tokko haadha warraafi mucaasaa fudhee dhaqee Hootela ishee barsiiseera.

Halli jireenya magaalaa Hararii akka kutaa bulchiinsa magaalaa Finfinneefi Naqamtee rakkoo bal'aa qabaachuu baattus rakkoolee garaagaraa darbanii darbanii nimul'atu. Ammas akkuma mudannoo magaalaa Finfinnee keessatti ishee mudachaa ture, magaalaa Harar keessattis ishee deebi'e. Hootelli ishee bakka wiirtuu warra Waanbadootaa (Ye Shiftoochi maa'ikel) jechuudhaan irratti cufameera. Kanaafis, Siintolinnaa qabanii mana hidhaatti darbatan. Maatiin Siintolinnaas qofaatti hafan. Kun ta'uun isaas Fiqiriin baay'ee gaddisiise. Siintolinnaa qofa osoo hinta'iin adamoon ilmaan Oromoo mara irratti taasifamu akka malee hammaachaa dhufe. Yeroo kanatti obbo Yaadannoo Jaarraafi qote bultoonni naannaawa sanii cunqursaa kana ofirraa qolachuuf qabsoo hidhannoo keessa galan. Tibba kanadha kan obbo Yaadannoo Jaarraa bilisummaa sabasaaf jecha bosona seene.

Fiqir Koolleejjii Qonnaa Haramayaa keessatti barumsa ishee yeroo fixxu qabxii olaanaa waan galmeesifteef, barsiiftuu mooraa sana keessaa taatee achmatti qacaramte. Yeroo isheen achi turte sanatti Siintolinnaan mana hidhaa keessatti reebamaa turtee dhoksaadhaan ajjeechaa jalaa baatee gara manaatti isheetti halkan deebitee jirti. Magaalaa Harar keessa lubbuun jiraachuun akkuma ulfaachaa dhufeen Siintolinnaan lubbuu isheef

sodaattee gara magaalaa Finfinneetti deebite. Hojii Hootela ishee keessatti hojjechaa turterraa qarshii argateen magaalaa Finfinnee keessa nama jireenyaa bitattee itti galte.

Bara kufaatii mootummaa Dargii, mootummaan aangoo qabate namoonni sababaa siyaasaa garaagaraatiin biyya keessaafi biyya alaa keessa faffaca'aanii jiran gara waltajjii biyyaatti akka deebi'aniif waamichi taasifamee ture. Waanicha taasifame kana irratti argamuuf obboo Yaadannoo Jaarraa ijoolleesaa Alkumaafi Alkitil kan akka tasaa magaalaa Kaartum keessatti namni isaan waliitti fidee wal-barsiise wajjiin wal-fudhatanii karaa buufata daandii qilleensa biyyaattii dhufanii Booleetti bu'an. Akka carraa ta'ee, guyyaa kun kan Fiqir barnoota ishee digirii sadaffaa biyya Awustiraaliyaa magaalaa Melboornitti barattee xumurtee gara biyya isheetti karaa daandii qilleensa Itoophiyaa dhuftee Booleetti buute. Siintolinnaan dhufaatii Fiqir kana waan quba qabduuf, ishee simachuuf gaafas buufata daandii qilleensa Itoophiyaa Boolee deemtee jirti. Akkuma sanaa ta'ee, maatiiwwa kanneen hundi bakka tokkotti buufata daandii qilleensa Itoophiyaa Booleetti wal-argatanii gammachuu guddaadhaan wal-fudhatanii gara mana Siintolinnaafaatti wal-fudhatanii galan. Haala kanaan maatii bara dheeraa dura sababoota garaagaraadhaan gargar bittinaa'an akka caarraa ta'ee bifa kanaan walitti deebi'uu danda'aniiru.

Haala kanaan seenaan goobaangaleessa asoosama kanaa haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti ba'aa ba'ii jiruufi jireenyaa akkasumas dhiibbaa mootummoonni darabanii uummaticharraa ga'aa turaniif fala barbaaduuf haala kanaan dhiyaateera. Walumaagalatti, sab-seenni asoosama kana keessatti jiru bifa kanaan kan dhiyaattee yoo ta'u, dhugummaan asoosamicha keessa jiru qabxiwwan armaan gadii kana keessatti xiinxalamaniiru.

3.1.1.1 Haala Bulchiinsaafi Siyaasaa

Haala jiruufi jireenya dhala namaa keessatti siyaasni addunyaa kanaa akka lafee dugdaa ta'eetti ilaalamaa jiruun isaa beekamaadha. Uummanni Oromaas waan addunyaan keessa jirtu kana qooddachuun isaa waan oolu miti. Haaluma kanaan uummatichi akkuma hawaasa kamiituu dhimmoota bulchiinsaafi siyaasaa jaarraawwan darbanii hanga ammaatti yoo ilaaalle, seenaa jaarraa dheeraa mataa isaa akka qabu beekamaadha. Haala bulchiinsaafi siyaasaa uummata uummata Oromoo ilaalchisuun Asmarom (2006:128) akkas jedha,

Historically, Gadaa has been seen as a better method of governing than other forms in the region. The Gadaa system was oppressive in practice, though proclaimed as democratic and just in Oromo oral tradition. ...Gadaa is one of the most astonishing and instructive turns the evolution of human society has taken.

Yaada kanarraa akkuma hubatamuuf yaalametti, uummanni Oromoo jaarraa tokkoon

duratti sina bulchiinsaafi siyaasaa kan mataasaatii qaba. Sirni kunis, sirna Gadaa jedhamuudhaan beekama. Sirni kunis sirna bulchiinsa biyyattii keessaa fooyya'aafi sirna diimokiraasii akka ta'etti kan ilaalamudha. Haaluma kanaan, sirni bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo kuni bu'uura sirna diimokiraasii kan addunyaan yeroo ammaan kana leellisaa jirtuufi kan biyyaanni guddatan itti gargaaramaa jiran akka ta'etti kan fudhatamudha. Bifuma kanaan, uummatichi Sirna kanaan of-bulchaa tureera.

Haata'u malee, jaarraa tokkoon asi mootummoonni biyya keenya bulchaa turan sirna kana diiguudhaan uummaticha gita bittaa gabrummaa jala galuun bitaa turaniiru. Asoosamoota akka madda ragaatti filataman kana keessattis, haala bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo jaarraa tokkoon duraa jiruufi sanaa asii maal akka faakkaatu keessatti calaqsiiameera. Dabalataanis, uummatichi erga sirni bulchiinsa isaa duraanii Sirni Gadaa jalaa diigamee as humnoota bulchitoota biyya keenyaatiin miidhaafi dararamni guddaan irra ga'aa tures keessatti ifee jira. Uummanni Oromoo baay'ina uummataanis ta'e, bal'ina lafaatiin akkasumas qabeenyaa uumamaatiin akka biyyatti hundaa ol ta'ee osoo jiruu dhiibbaa bulchiinsaafi siyaasaa mootumoota biyya keenya bulchaa turan irraan kan ka'e bakka isaaf ta'u malu hin arganne. Kunis, kan agarsiisu uummatichi jaarraa tokkoon asitti mirga ofiin of bulchuu, mirga qabeenyaasaatti ajejuufi bilisaan itti fayyadamuu, mirga siyaasaa fedhan hordofuu, mirga hiree ofii ofiin murteeffachuu, mirga amantaa barbaadan hordofuu, mirga bilisummaan yaada ofii ibsachuu, mirga afaaniifi aadaa ofii dagtaagfachuu, miga lammiin biyya tokkoo argatufi k.k.f irratti guutummaa guutuutti argachaa hin ture. Bifuma kanaan miidhaafi hakuuccaan cimaa uummaticha irra ga'aa tureera.

Miidhaafi dararama uummaticha irra ga'aa tures asoosamoota akka madda ragaatti filataman kana keessatti kallattii garaa garaatiin ibsameera. Keessumattuu, ilmaan Oromoo mirgaafi bilisummaa saba isaaniif qabsaa'aa turan irratti tarkaanfiin gara jabeenyaa irratti fudhatamaa ture keessatti calaqqeera. Halli biyya keenya keessatti adeemsifamaa tureefi kan amma itti jirus yoo ilaalle, yaadota asoosamoota kana keessatti dhiyaataniin kan wal-simatanidha. Bu'uuruma kanaan uummanni Oromoo gaaffilee garaa garaa mootummaa biyya bulchaa turan irratti kaasaa tureera. Gaaffileen ka'aa turan kunis, gaaffileen ijoon haala bulchiinsaafi siyaasaa biyya tokkoo keessatti ka'anidha.

Gaaffileen kunis:

- Haala bulchiinsaafi siyaasaa biyya tokkoo keessatti wantoonni uummata tokkoof guutamu qabu maal fa'i?
- Haala bulchiinsaafi siyaasaa biyya tokkoo keessatti ulaagaan fedhii hawaasni tokkoo qabu guutamuufi dhiisuun isaa ittiin mirkaneessan maal fa'i? Warreen jedhaman kanneen ijoo ta'ani. Asoosamoonni filataman kunis, gaaffilee kanneen bu'uura taasifachuun haala bulchiinsaafi siyaasaa biyyattii keessatti uummanni Oromoo haala akkamii keessa akka ture seenaa qabatamaa bu'uura taasifachuun kan kalaqamanidha

Fkn 1. ...Utuu Atsee Minilik Oromiyaa hin gabroomsiin nuti Oromooti sirna ofiin ittin of bulchinu qabna turre. Sirni kunis sirna bulchiinsa Gadaa jedhama. Sirna kana keessatti;

-Pireezidaantiin keenya –Abbaa Bokkuu

-Itti A/Pireezidaantii—Abbaa Bokkuu 2^{ffaa}

-Itti A/Pireezidaantii—Abbaa Bokkuu 3^{ffaa}

-Dura taa'aan Paarlaamaa—Abbaa Caffee

-Murtii Caffee (Paarlaamaa) kan himu ogeessi seeraa –Abbaa dubbii

-Itti gaafatamaan ogeessa seeraafi murtii gumii kan gamaagamu—Abbaa Seeraa

-Kan murtii seeraa murteessu—Abbaa Alangee

-Itti gaafatamaan diinagdee—Abbaa Sa'aa.

...sirna bulchiinsa Gadaa waaggaa saddeet qofadha. ...Biyyoota Abasiiniyaa kana keessattiifi biyyoota addunyaa baay'een aangoo mootummaa kan wal harkaa fuudhaan humnaan, lola waraanaatiin, dhiiga walii dhangalaasuudhaani. Nuti Oromooti garuu utuu dhiiga walii hin dhangalaasiin nagaadhaan sirna buttaadhaan bokkuu bulchiinsaa walitti daddabarsaa ofiin of bulchaa ture. (Yoomi Laataa? fuula 31)

Dhugummaan yaada kana keessa jiru yoo ilaallee, uummanni Oromoo osoo Minilik isa hingabromsiin dura baroota dheeraadhaaf sirna bulchiinnsa matasaa qabaatee ittiin wal-bulchaa ture. Sirni bulchiinsa isaa kun 'Sirna Gadaa' jedhama. Sirna bulchiinsa isaa kana keessattis barri aangoo miseensotaafi itti gaafatamtooti caffee Oromoo waggaa saddeet

saddeetiin bifa kabajaafi jaalala qabuun sirna buttaa qopheessuun, karaa nagaafi dimookiraatawaa ta'een aangoo waliif dabarsaa tureera.

Sirna kana keessatti ga'ee waliif qooduudhaan itti gaafatamaa olaanaa irraa hanga gadiitti caasaa mataasaa danda'een gageeffama. Caasaa isaa kana keessattis akkaataa ga'ee hojii isaaniitiin maqaa garaagara kannamaaf. Maqaaleen isaanii kunis: abbaa bokkuu, abbaa bokkuu 2^{ffaa}, abbaa bokkuu 3^{ffaa}, abbaa caffee, abbaa dubbii, abbaa seeraa, abbaa alangeefi abbaa sa'aa jedhamuudhaan beekamu. Akkaataa hojiisaaniittiin miseensota sagaliin caaseeffamanii saglan yaa'ii Booranaatiin kan mirkaneeffamanidha. Haata'u malee, halli kun biyya Itoophiyaafi biyyoota adduunyaa hedduu keessatti kan baratame miti. Kana jechuunis mootonni biyya keenyaafi biyyoota adduunyaa baay'een isaanii aangoo kan waliif dabarsaa turaniifi dabarsaa jiran karaa nagaafi dimookiraatawaa ta'een osoo hintaane dhiiga walii dhangalaasuufi dhangalaasisuunidha aangoootti ol-ba'u.

Bara mootummaa minilik irraa eegalee sirni bulchiinsa uummata Oromoo jalaa diigamee humnaan sirna gabroomfataa mootumoota habashaaatiin akka bulaniif dirqisiifamaniiru. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis hala qabatamaan dhugaa uummanni Oromoo keessa ture gama bulchiisaafi siiyaasaan jiru irratti fuulleeffachuun ifatti baasee kan dhiyeessedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 2. “Mootummoti Ameerikaa kaabaa fedhii isaaniitiin walii galanii mootummoota Ameerikaa gamtoomanii (U.S.A.) hndeeffatan illee sirna diimokiraasii nurraa baratan jechuun ni danda'ama.” ...Baay'inaafi baldhina lafa Oromiyaa irraa kan ka'e mootummooti naannoo garaagaraa giddu gala Gadaa isaanitti dhihaatu jalatti waggaa sadeetitti walitti dhufanii seera tumanii seera tumame sana fudhatanii gara mootummoota naannoo isaanitti deebi'uun wal bulchu.” (Yoomi Laataa? fuula 32)

Dhugaan yaada kana irraa mul'atu, biyyoonni yeroo ammaan kana sirna diimokiraasii dhugaa hordofuun karaa nagaa aangoo walitti daddabarsaa dhufaniif bu'uurri isaa Sirna Gadaa uummanni Oromoo ittiin bulaa tureen kan wal-qabatudha. Uummanni Oromoo osoo baay'inni uummataafi bal'inni lafa isaa isaan hindaangeessiin waggaa saddeet saddeetiin bakka tokkotti walitti dhufanii haala wal-fakkaatuun seera tumatanii, seera tumatan kana fudhatanii gara naannoo dhufanitti deebi'uun sirna tokko jalatti bulaa turaniiru. Kana malees, uummatichi tokkummaadhaan tokko ta'ee sirna bulchiinsaafi siyaasaa mataasaa qabaachaa tureera. Yaadni ijoon hojii kalaqaa kana keessaa fudhatame

kunis, haala bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo keessa ture irratti fuulleffachuun dhugaa hawaasichaa keessa ture calaqsiiiseera.

Fkn 3. "...Nuti Oromootis waggoota 100 darbaniif nafxanyooti walitti daddarbanii nu bitaniiru. ...Dura jalqaba irratti Minilikituu nu gabroomse. Itti aansee Hayilee Sillaasee, Itti aansee aamma ammoo Dargiitti dabarsamneerra. Ammas bifa adda ta'een hacuuccaan sun itti fufeera. (Yoomi Laataa? Fuula 151)

Dhugaan as keessaatti mul'atu inni ijoon, uummanni Oromoo erga Minilik meeshaalee waraanaa biyyoota alaarraa argateen Oromoota mirga isaaniif qabsaa'an irratti lola banee dhiiga ilmaan Oromoo kumaatamatti lakka'aman dhangalaasee aangoorra akka ture kan agarsiisudha. Erga Minilik humnaan Oromiyaa qabatee kaasee uummanni Oromoo bara darbaa dabarsaa mootummoota nafxanyaa jalatti humnaan akka bulu dirqisiifamaa tureera. Haluma kanaan biyyi keenya Itoophiyaan jalqaba irratti Astee Teewediroos, itti aansee Astee Yoohannis, itti aansees Astee Minilik, itti fufee Astee H/Sillaasee akkasumas mootummaa Dargiin bulaa turteetti.

Haalaawwan kanneen keessatti akkuma aangoo walitti dabarsaa dhufaniin miidhaafi dararamni uummata Oromoo irra ga'aa tureefi ga'aa jiru daraan itti ammaachaa kan dhufedha. Kunis kan agarsiisu, mootummoonni nafxanyaa uummata Oromoo akkuma meeshaa walitti daddabarsuun bitaa kan turan ta'uu agarsiisa. Fakkeenyi oliitti dhiyaate kunis, uummanni Oromoo jaarraa tokkoo asitti sirna bittaa gabrummaa jala jiraachaa turuusaa dhugaa jiru waliin wal-qabsiisee dhiyeesseera.

Fkn 4 “Gabroomfattooti Habashaa nubituuf gar gar nu qooduu yaahu. Akka nutti tokkummaa godhannee yaadaan, ilaalchaan akkasumas humnaan hin jabaane nu godhu.” (Yoomi Laataa? Fuula 151)

Dhugaan yaada kana keessatti mul'atu inni ijoon, tooftaa gabroomfattooti Habashaa itti gargaaramuun uummata Oromoo bitaa turan kan calaqsiiisudha. Tooftaalee isaan itti gargaaramaa turan keessaa warreen ijoo ta'an akka armaan gadii kanatti dhiyaataniiru. Tokkoffaan tokkummaa uummatichaa yaadaan, ilaalchaan, fedhiin, amantaan, siyaasaafi qubsumaan gargar qooduun akkaataa bittaa mijaa'utti gargaaramaa turan.

Inni lammataan, uummatichuma keessaa namoota muraasaaf faayidaa dhuunfaa kennuun walii isaanii wal irratti akka duulan gochuun umurii isaanii dheereffachaa turan. Tooftaa isaanii kanatis haalaan dhimma ba'uun baroottan dheeraadhaaf uummaticha bitaa turaniiru. Kanaafuu, uummanni Oromoos tooftaafi tarsiimoo diinni itti gargaaramuun kana hubatee yaadaan, ilaalchaan, fedhiin, amantaan, siyaasaafi bakka qubsumaan osoo wal hinqoodiin humna tokko ta'anii socho'uu barbaachisaadha. Fakkeenyi hojii kalaqaa keessaa fudhatame kunis, dhugaa qabatamaa haala bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo keessa turee kana haalaan calaqqiiseera.

Fkn 5. "...Barri hidhaan gabrummaa nuti itti hidhamne kun nurraa citee lafa bu'u bara ilmaan Oromoo bu'aa dhuunfaa isaaniif fiiguu dhiisanii mirga saba isaaniif akka nama tokkootti qabsaa'uu jalqabanidha. ...Bara walitti duuluu dhiisnee kan harkaafi miilla nu hidhetti tokkummaan duuluu jalqabnedha. ...gaafa Oromooti hundi utuu humni isaanii hin hiraamiin akka nama tokkootti socho'anidha. Godinaan, koonyaadhaan, aanaadhaan, lagaan wal qooduu dhiisnee gaafa Oromoon tokkoo, Oromiyaan biyya tokkoo jechuu dandeenyudha. Kanas kan waltaasisu gurmoo cimaa nu barbaachisa. (Yoomi Laataa? Fuula 66)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo bara dheeraadhaaf hunmaan hidhaa gabrummaa jala kan turedha. Hidhaa kana jala akka turanif, gochaa ilmaan Oromoo faayidaa dhuunfaa isaanii guuttachuuf taasisan laayyoo miti. Hidhaa gabrummaa bara dheeraa kan jalaa ba'uudhaaf, ilmaan Oromoo tokko tokko bu'aa dhuunfaa isaaniif fiiguu dhiisanii mirga saba isaaniif bara qabsaa'uu jalqabanidha. Kana gochuudhaaf gaaddisa siyaasaa tokko jalatti gurmaa'uun barbaachisaa akka ta'e ibsameera.

Haluma kanan sirna bulchiinsaafi siyaasaa biyya tokkoo keessa jiru jijjiiruuf, gamtaan socho'uun murteessa akka ta'uu agarsiisa. Uummanni Oromoos hidhaa gabrummaa jalaa ba'uu kan danda'u, gaaddisa gurmoo tokko jalatti gurmaa'uun barbaachisaa akka ta'e waliif dhaamaa tureera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis taateewwan qabatamaa hala bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo keessatti uumamaa ture dhiyeesseera.

Fkn 6. Misoomaafi bu'aa akkasumas mirga uummata Oromoof qabsaa'uuf waldootiin gurmaa'an. ...Amajjii 16 bara 1955 magaalaa Finfinnee ganda Gullallee keessatti waldaa walgargaarsa Maccaafi Tuulamaa jedhamee waldaa tokko ta'e. ...miseensonni waldichaa mirga Oromoodhaaf qabsaa'uudhan qooda guddaa raawwataa jira. Qabsoo kana irrattis

miseensonni waldichaa wareegama lubbuu kanfalaa jiru. Akkasumas hidhamaa jiru. Fakkeenyaaf bara 1959 ...kan wareegaman; obbo H/Maariyaam Gammadaadha. ...Ajajaa dhibbaa Maammoo Mazaammir Finfinnee keessatti ajjeefaman. ...dhiigi koo kabajamuu mirga Oromoof dhiiga dhangala'udha. ...Obbo Seeyifuu Tasammaa biyya Gaammoo Goofaa keessatti hidhaa ijaajjii irratti summiidhaan ajjeefaman. Bi/Jeneraal Daawwiiti Abdii mana hidhaa keessatti gocha gara jabummaa isaan irratti raawwatameen dhukkubsatanii ...ji'oota muraasaa booda boqotan....“Agaree Tuulluunis bara hoggantooti waldaa Maccaafi Tuulamaa qabamanii hidhaman. ...dhuma irratti qabamee koonyaa Salaalee keessatti obboleessa isaa wajiin fannifame. (Yoomi Laataa? Fuula 66—67)

Yaadni olii kun kan agarsiisuu, miidhaafi dararamni cimaan uummata Oromoo irra ga'aa ture suukkaneessaa ta'uu agarsiisa. Miidhaafi cunqursaa uummata irra ga'u kanaaf, ilmaan Oromoo gurmaa'uun qabsoo gitaa gaggeessaa turaniiru. Bifuma kanaan gurmuun waldaa walgargaarsa Maccaafi Tuulamaa bara 1955 A.L.Htti kan gurmaa'e yoo ta'u, qaama seerummaa mootummaa biraa kan argate garuu bara1956 A.L.Htti akka ta'e hubatameera.

Haata'u malee, mootummaan H/Sillaasee gurmuu isaanii kanaaf hayyama seeraa dhorkachuun gurmuu isaanii bittineessaa tureera. Kunis kan agarsiisu mootummaan H/Sillaasee ijaaramuu waldaa kanaa kan hin feene ta'uudha. Kun ta'eema osoo jiruu, ilmaan Oromoo quuqama saba isaaniif qaban irraa ka'uudhaan hayyama seerummaa mootummaa irraa dhabanis dhoksaattiin gaaddisa tokko jalatti gurmaa'uun qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru. Ilmaan Oromoo haala kanaan soch'uu jalqaban irratti mootummaan H/Sillaasee tarkaanfii gara jabummaa irratti fudhachuun hidhaa cimaafi ajjeechaa lubbuu irratti raawwateera.

Ilman Oromoo waldaa kana jalatti gurmaa'uun saba isaaniif qabsaa'oo osoo finiinsanii harka diinaatti kufan keessaa muraasni isaanii kan akka: obbo H/Maariyaam Gammadaa, Ajajaa dhibbaa Maammoo Mazaammir, Obbo Seeyifuu Tasammaa, Bi/Jeneraal Daawwiiti Abdii, Agaree Tuulluufi obboleessa isaa akka fakkeenyaatti maqaa kaasuu nidanda'ama. Ilmaan Oromoo qabsoo irratti wareegaman kun jaalala sabaafi biyya isaanii Oromiyaaf qaban irraa ka'uun lubbuu isaanii osoo hin mararfatiin aarsaa guddaa kanfalaniiru. Kanaafuu, jarreen kun seenaa qabsoo ilmaan Oromoo keessatti warren galmeen seenaa yoomiyyuu isaan yaadatudha. Yaadni fakkeenya olii kunis, dhugaa qabatamaan

kabajamuu mirga uummata Oromoof osoo qabsaa'anii mootummaa H/Sillaasettiin gaaga'amni irratti raawwatame kan calaqsiiisedha.

Fkn 7. "Garuu haala sirna nafxanyootaa tahee bu'aa tokko tokko kennuudhaan Oromoota ergachuun tooftaa Atsee Minilik itti fayyadaman muuxannoo fudhachuudhaan ture." (Yoomi Laataa? fuula 73)

Dhugaan as keessatti ibsamee jiru, Minilik gaafa biyya Oromoo Oromiyaa gabroonfatee of jala galchu ciminaafi meeshaalee waraanaa argateen qofa osoo hin taane, ilmaan Oromoo tokko tokkootti faayidaa dhuunnfaa kennuudhaan uummata isaanii irratti duulchisaa tureera. Namoonni faayidaa dhuunfaan qabaman kunis, Minilikiifi haanga'oota isaatti karaa agarsiisuudhaan biyya Oromiyaa akka gabroomtu gochaa turaniiru. Erga Minilik aangoo gadhiisees mootummoonni biyya keenya bulchaa turan tooftaa Minilik kanatti gargaaramaa turaniiru. Uummanni Oromoos tooftaa jarri itti dhimma ba'aa turan kanatti dammaqee ilmaan isaa karaa irraa maqan kana karaatti deebisuun barbaachisaa ta'usaa ibsaa turaniiru. Fakkeenyi hojii kalaqaa kana keessaa fudhatame kunis, dhugaa qabatamaa tooftaa bulchitoonni biyya keenyaa Oromiyaa ittiin bulchaa turan kan calaqsiiisedha.

Fkn 8. "Dhaga'i Taaddasa ati Yefidal Saraawitii amma jalqabne kana sababii godhattee uummata hundaan baradhaa jettee dadammaqsaa jirta. ...Nuti ammo ummata Gaallaa kana wallaalummaa keessatti tursinee waggoota dhibba of duubatti yoo hambisne malee isaan galanadha. Nu liqimsuu danda'u." (Yoomi Laataa? Fuula 73)

Yaada kana irraa kan hubatamu, haanga'oonni mootummoota darbanii miidhaafi dabni uummata Oromoo irratti raawwataa turan xiqqaa akka hintaane namatti agarsiisa. Bal'ina dacheefi baay'ina uummata Oromiyaan qabdu kana sodaachuudhaan, uummanni Oromoo akka hin baranneef dhoksaadhaan dabni irratti xaxaa turaniiru. Kanas kan mirkaneessu jecha ministeerri Akiliiluu Habte Walid J/Taaddasaa Birruutti dubbatan kanaaf ragaadha. Yaadni ministeerichaa irraa kan hubatamu uummatichi baratee jennaan bituun akka hindandeenye waan hubataniif, wallaalummaa keessa tursanii umriisaanii guutuu bittuuf karoora qabaachusaanii namatti agarsiisa. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan hala bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo keessatti mul'achaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 9Akka seera mootumaa H/Sillaaseetti namni hojii loltummaa keessa jiru siyaasaa keessa seenuu hin qabu. Garuu J/Taaddasaa Birruu sodaa tokko malee mirga Oromootiif qabsaa'uuf ejjennoo cimaa qabaniin itti fufan. Jibba sirna nafxanyaarratti qaban ifatti muldhisuurra darbanii sirna nafxanyaa kana barbadeessuuf mala dhahuu jalqaban. J/Taaddasaan...Barachuufi utuu hin baratin hafuun akka walcaalchisu dagachuu hin qabnu. Namni barate mirga isaa gaafata. Namni hin baranne booddeetti hafuunsaafi namaa gadi ta'uun isaa itti dhagahama. Gatii bilisummaa beekke mirgi koo kana jechuun kan danda'u nama barate qofadha. (Yoomi Laataa? Fuula 74—75)

Haqni as keessatti mul'atu inni ijoon, namni sabaafi biyya isaaf yaadu aangoon mootummaa hanga fedheyyuu yoo itti kenname miidhaafi cunqursaa saba isaarra ga'u callisee hin ilaalu. Haata'u malee, gantuufi sobduun lammii ishee dabarsitee diinatti kennitu hindhabamti jechuu miti. Namni dhuguma saba isaa jaalatuu garuu mootummaan hanga fedhe aangessuufi seera adda addaa itti baasuun akka saba isaaf hinqabsoofne daangaa itti godhus miidhaafi dararama saba isaarra ga'uuf qabsaa'uun kan hinoolledha. Kanaafis fakkeenya gaarii kan ta'u tarkaanfii Jeneraal Taaddasaa Birruu qabsoo mootummaa H/Sillaasee irratti taasisaa turan maqaa dha'uun ni danda'ama. Qabsoo saba isaaniif taasisan kana keessatti bu'aa barumsi qabu murteesaafi barbaachisaa akka ta'e baka deeman hundatti uummata isaaniif dhaamsa dabarsaa turaniiru.

Haaluma kanaan, dhaamsa isaanii kana keessattis namni barate mirgaafi dirqama isaa beekke, mirgaa isaaf dubbachuu kan danda'u ta'uusaa irra deddeebi'anii dubbataaniiru. Barachuu dhabuun garuu namaa gadi kan nama taasisuufi gufuu guddaa bilisummaa ilma namaa akka ta'es ibsee jira. Kun ammo dhugaa yeroo ammaan kana adduunyaa kana irratti mul'atudha.

Dhugaa adduunyaarra jiru kana hubachuudhaan gootichi ilma Oromoo J/Taaddasaa Birruu bu'uurri mirgaa fi bilisummaa ofii gonfachuu barumsa akka ta'eefi uummanni Oromoo bal'aan barachuu akka qabu sabasaaf dhaamaa tureera. Bara mootummaa H/Sillaasee keessatti hoogganaa duula barumsaa ('Yefidal Saraawitti') ta'anii wayita hojjechaa turan dhaamsa kana dabarsaa turaniiru. Dhugaan asoosama kana keessatti ibsames miidhaa dhugaa gama bulchiinsaafi siyaasaan uummanni Oromoorratti raawwatamaa ture

calaqsiiseera jechuun nidanda'ama.

Fkn 10. "J/Taaddasaa...lafa Oromiyaa keessa iddoo adda addaa dhaquudhaan ummata daddaammaqsu. ...walga'ii ummata Mettaa Roobiifi Ada'aa Bargaa irratti dubbii dubbatan irratti; ...Akkuma jedhame yoo fedhii qabaanne waanti dadhabnu hin jiru. Jechuudhaan qabsoodhaan bilisoomuun akka danda'amu ummata Oromoo yeroo barsiisan dhagaheera." (Yoomi Laataa? Fuula 75)

Dhugaan yaada dhiyaate kana keessa jiru, namni tokko waan yaade sana bira ga'uuf duraan dursee waan itti yaade sanatti amantaafi kutannoo cimaa irratti qabaachuun murteessaa ta'uutuu hubatama. J/Taaddasaanis yaaduma kanatti amanuudhaan uummanni Oromoo gamtaan qabsaa'uu akka qabu dachee Oromiyaa bal'oo keessa deemuudhaan uummataa isaaniif dhaamsa dabarsaa turaniiru. Dabalataanis, uummanni Oromoo hanga mirga guutuu argatutti cimee qabsoo isaa finiinsuu akka qabu dubbataniiru. Biyyoota adduunyaa kanarraa osoo qabsoo hingaggeessiin mirgaafi bilisummaa ishee gonfatte hinjirtu. Halli adduunyaan yeroo amma keessa jirtus, dhugaa dhiyaate kana irraa adda miti. Dhugaan hojii kalaqaa kana keessatti ibsames, haala dhugaa uummanni Oromoo keessa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 11. J/Taaddasaanis Onkoloolessa 23 bara 1959 loltootaafi hoggantoota waranaa tokko tokko wajiin tahuudhaan mootummaa nafxanyaa aangoo irraa buusuuf tarkaaanfii tokko tokko fudhatanii turan. Haa ta'ullee malee sababii gantoota tokko tokkoon karoorri isaanii utuu fiixaan hin ba'in hqafe. (Yoomi Laataa? Fuula 76)

Dhugaa as keessa jiru yoo ilaalle, J/Taaddasaan miidhaafi cunqarsaa mootummaan H/Sillaasee uummatarraan ga'aa jiru kanatti aaruudhaan namoota hunma waraanaa hogganaan tokko tokko waliin ta'uun fonqolcha mootummaa gaggeessuuf yaalii gochaa kan turan ta'uu agarsiisa. Haata'u malee, namoonni isaan waliin mari'atan tokko tokko icciitii isaanii baasuun gurra mootummaa biraan ga'ameen kaayyoon isaanii karaatti fashalaa'eera. Kanaa booda carraan Jeneeraala kanaa mana hidhaa ta'eera. Ajejaa olaanaa mootummaa ta'ee osoo jiruu, bilisummaa saba isaaf jecha miidhaa hamaan akka irra ga'aa ture seenaan raga ba'a.

Dabalataanis, J/Taaddasaa qofa osoo hintaane hooggantoonni waldaa Maccaafi Tuulamaas basaastota mootummaa H/Sillaaseetiin yakkamanii hidhamaafi haarsaa lubbuu kanfala turaniiru. Fakkeenyi asoosama kana keessatti dhiyaate kunis dhugaa qabatamaan qabsaawota ilmaan Oromoo Waldaa Maccaafi Tuulamaa gaggeessaa turan irrattin raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 12. J/Taaddasaan ... “Anaafi kan ana fakkaatuuf seerri akka hin hojjenne waanan hubadheef deebii qopheeffadhee falmachuun faayidaa kan qabu nati hin fakkaanne” (Yoomi Laataa? Fuula 77)

Dhugummaan yaada kana keessa jiru, mootummaan H/Sillaasee ilmaan Oromoo irratti seera biyyattii diiguudhaan seeraan ala qabee yoo barbaade ajjeessaa, hidhaafi reebicha irraan ga’aa tureera. Kunis seenaa dhugaa J/Taaddasaa Birruu ajeja mana murtii yookaan mootichaan ala qabanii mallattoo jeneeraalummaa isaa irraa fudhamee mana hidhaatti darbatamuu isaati. Yaadni asoosamaa kana keessaa fudhatamee kunis waan qabatamaa haala bulchiinsaa Mootummaa H/Sillaasee keessatti qabsaawota ilmaan Oromoorratti raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 13. J/Taaddasaan ... “Nama hidhamuufi du’a sodaatee kaayyoo isaarraa booda hin jenne ta’uu isaanii irra deddeebi’anii ifa godhaniiru. ...mootumaan nafxanyaan kun J/Taaddasaa ummata isaanii keessaa faggeessuuf Awaziin keessatti akka hidhaman murteesse. ...garuu kutaa biyya Harargee koonyaa Habroo magaalaa Galamsoo keessa to’annaa hidhaa ijaajjii irra akka turaniiif achitti geessamaniiru.” ...Achittis ummata wajjin wal qunnamuudhaan Oromoon qabsoo bilisummaa isaaf akka qabsaa’u dadammaqsaa jiru malee abdii kutatanii hin teeny. Fakkeenyaaf qabsa’ota kan akka Ahimad Taaqii wajjin, ...ijoollee Oromoo isaan basona carcar keessatti bilisummaaf qabsoo hidhannoorra jiran kan akka Elamoo Qilxuu wajjin dhoksaadhaan wal argaa gorsa kennaa akka jiran oduun dhaga’ameen jira. (Yoomi Laataa? Fuula 77)

Dhugaa as keessa jiru yoo ilaalle, namni gootni sabaafi biyya isaa jaallatu osoo hidhaafi ajjeechaan isa hinsodaachisiin bilisummaa saba isaatiif qabsaa’a. J/Taaddasaa Birruu qabsoo sana keessatti qooda olaanaa raawwachaa turaniiru. Qabsoo isaanii kana boodatti deebisuuf, mootummaan H/Sillaasee uummata Oromoo irraa fageessee hidhaa ijaajjii jala akka turan gochaa tureera. Mootummoonni biyya keenya bulchaa turan kunis, tooftaa isaan qabsoo kana dhadhabsiisuuf yaalan keessaa tokko nama cimaa uummata isaaf qabsaa’uufi uummata biratti dhageettii guddaa qabu uummata irraa fageessee hidhuun

kan baramedha.

Mootummaan H/Sillaasee J/Taaddasaafi sabboontota Oromoo kanneen biro irratti hala kana raawwachaa tureera. Haata’u malee, kaayyoon mootummaan qabatee ka’e kun osoo galma hinganyiin karaatti hafe. J/Taaddasaanis yeroo mana hidhaa magaalaa Galamsootti hidhaman uummata isaanii Oromoota Harargee wajjiin wal-arguun caalmaatti qabsoo isaanii akka finiinsan taasiseera. Keessumattuu, marii isaan Ahimad Taaqii waliin mana hidhaa keessatti godhaa turaniifi wal-qunnamtii isaan ijoollee Oromoo bilisummaa saba isaaniif bosona carcar keessa seenanii qabsoo hidhannoorra jiran kan akka: Elamoo Qilquu waliin wal-qunnamuun qabsoo isaanii daraan finiinseera. Calaqeen asoosama kana keessatti dhiyaates, seenaa dhugaa mootummaa H/Sillaasee qabsaa’ota ilmaan Oromoo: kan akka J/Sillaasaa Birruu, Ahimad Taaqiifi Elamoo Qilxuu irratti raawwachaa ture ifatti baasee calaqaasiiseera.

Fkn 14. “Elaa mootummaan H/Sillaasee Oromoo mirga isaanii kabachsiisuuf qabsaa’an humnoota tokkummaa biyyaa diiguuf socho’an jedhee baay’ee ajjeessaafi mana hidhaatti darbachaa jira. Kana gochuu haa danda’u malee kaayyoo Oromootaa dhabamsiisuu hin dandeenye. ...H/Sillaaseen bara jalqaba angoo mootummaa qabatan fakkeenyaaf bara 1928 (A.L.Awu. 1936) hoggantooti Oromoo dhiyaa 33 tahan durataa’ummaa Dajjaazimaachi Habte Maariyaam Kumsaa Morodaatiin mootummaa konfedereeshinii Oromoo dhiyaa hundeessuudhaan akka mootummaatti beekamummaa argachuuf mootummaan Ingilizii deggeersa akka isaanii godhuuf xalayaa barreessan. Kunis Qonsiillii Ingilizii magaalaa Goreetti argamu mootummoota gamtoomaniitti akka isaanii dhiheessuuf xalayaa itti ergatan. Qonsiilli Ingilizii garuu gaaffii isaanii harkaa fuudhuu dide.” (Yoomi Laataa? Fuula 84)

Dhugaan yaada kana keessa jiru yoo ilaalle, bara mootummaa H/Sillaasee keessa Oromoonni mirga isaaniif falmaa turaniin humnoota tokkummaa biyyaa diiganiifi dhiphoo ittiin jechuudhaan rakkoo garaagaraa irraan ga’aa tureera. Miidhaafi ajjeechaa irratti haafudhatuuyyuu malee, kaayyoo isaan qabatanii socho’aa turan kana dhabamsiisuun hindanda’amnee.

Kana malees, bara jalqaba H/Sillaaseen aangoo mootummaa qabate bara 1936 A.L.Awutti konfedereeshinii Oromoo dhiyaa hundeessuun hoggantoota mataa isaaniin akka bulaniif beekamtummaa mootummaa Ingiliziirraa akka argataniif xalayaa gasitti barreessaa

turaniiru. Mootummaan Ingilizii ammoo gara mootummaa gamtoomaniitti akka dhiyeessuuf gaafachaa turaniiru. Haata'uu malee, mootummaan Ingilizii gaaffii isaanii kana harkaa fuudhuu didee dhiibbaa irraan ga'aa tureera. Haala kanaan qabsoon uummata Oromoo akka fiixaan hin bane gochuu keessatti mootummoota biyya keenyaa qofa osoo hin taane mootummoonni biyya alaas dhibbaa irraan ga'aa kan tura ta'uu agarsiisa. Dhugaan asoosama kana keessatti dhiyaates, haala bulchiinsaafi siyaasa Uummanni Oromoo mootummaa H/Sillaasee keessa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 15. “Tibbuma walfakkaatu bara 1933 hoggantooti Oromiyaa giddu galeessaafi Oromiyaa lixaa reppabliikii Oromiyaa bilisa tahe hundeessuuf waliin mallatteesanii mootummaa Ingiliziif xalayaa erganii turan. Haata'uu malee, ammas gaaffiin Oromootaa kun deebii hin argatin hafe. Sababa kanaan abdiin bilisummaa Oromoo yeroof dukkanaa'ee hafe.” ...Mo'amu Xaliyaanii booda Oromoon Finfinneefi Harargees mootummaa Oromoo of danda'e(bilisa ta'e) tokko hundeffachuufi mootummaa Ingilizii deggersa gaafannaan deggersa irraa dhaban. Mootummaan Ingilizii garuu H/Sillaasee angoo mootummaatti deebse. Haala kanarraa ka'uudhaan gootonni Oromoo Gumaa, Limmuufi Illuu Abbaa booraa fincila guddaa kaasan. Sochiin siyaasaa biyya jaallattoota Oromoo jabaataa deeme. Waldaan Maccaafi Tuulamaas yeroo gabaabduu keessatti ummata sababii ammatameef bara 1959 mootummaa H/Sillaasee akka hin sochaane uggureen. (Yoomi Laataa? Fuula 84)

Rakkoofi saamicha Oromiyaa irratti gaggeeffamaa ture ofirraa qolachuuf ilmaan Oromoo akkataa qubsuma isaaniitiin gurmaa'uudhaan miidhaa isaan irra ga'aa jiru ofirraa hambisuuf bara 1933 A.L.Htti hoggantoonni Oromiyaa giddugaleessaafi lixaa rippabliikii Oromiyaa bilisa baate tokko hundeessuuf tattaafataa akka turan agarsiisa. Hala kana keessattis mootummoonni biyya alaa akka cinaa dhaabbataniif deggersa gaafachaa turanillee, mootummoonni biyya alaa cinaa dhaabbachaa akka hin tures hubatameera. Uummanni Oromoos tumsa mootummoonni biyya alaa mootummaa H/Sillaaseef godhaniin, mootummaa sana jalatti dirqiidhaan akka bulan taasifameera. Keessumattuu, mo'amu Xaaliyaanii booda dhiibbaa mootummaa Ingiliziitiin mootummaan H/Sillaasee akka aangootti deebi'u taasifameera.

Haata'u malee, kana gochuun isaas Oromoota baay'ee garaa aarse. Aarii isaanii kana irraan kan ka'anis, gootonni Oromoo Gumaa, Limmuufi Illuu Abbaa booraa fincila guddaa akka kaasan isaan taasiseera. Hala kanaan sochiin siyaasaa Oromoo jabaataa

dhufeera. Qabsoon Waldaa Maccaafi Tuulamaas yerootti qabsoo finiinsaa turedha. Mootummaan H/Sillaasees qabsoon kun uummataan deggeramuu isaa hubachuudhaan sochiin waldaa kanaa akka hinsochoone gochaa tureera. Kana gochuu isaarraan kan ka'e, abdiifi hawwiin uummata Oromoo bilisumaa isaaniif qaban akka dukkanaa'u tasisaa tureera. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis, seenaa dhugaa mootummaan Ingilizii deggersa mootummaa H/Sillaaseetiif taasiseen uummanni Oromoo bilisummaasaa akka hingonfanneef tasisaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 16. "Qabsoon riphani loltoota qabsaa'ota Oromoo waggaa saddeetiif Baalee keessatti godhaa turan gargaarsa ogeeyyota kutaa waraanaa adda addaa biyyoota Israa'eel, Ingiliziifi Ogeeyyota humna waraana Ameerikaaniitiin rukkutamuu danda'e. Waldaan Maccaafi Tuulamaas sabaabii uggurameef keessattuu warraaqsi Oromoo rakiina siyaasaa isa muudatee wajjin waan wal-qabateef bara 1962 sochiinsaa yeroof dhaabbachuu danda'eera. (Yoomi Laataa? Fuula 84—85)

Yaadni olii kun kan agarsiisu, uummanni Oromoo miidhaafi cunqursaa isaarra ga'aa ture kana jalaa ba'uuf bakka garaa garaatti wal gurmeessuun qabsaa'oo isaa finiinsaa kan ture ta'uu agarsiisa. Keessumattuu, uummanni Oromoo Baalee keessatti waggaa saddeetiif qabsoo hudhannoo irra akka turan kan agarsiisudha. Kaayyoofi akeekni isaanii kunis osoo galmaan hin ga'iin mootummaan H/Sillaasee gargaarsa humnoota waraana garaagaraa kan akka biyyoota Isiraa'eel, Ingiliziifi Ameerikaatii dhimma ba'uun karaatti akka hafu taasifameera.

Gama biraatiin, sochiin Waldaa Maccaafi Tuulamaas uummata heedduutiin waan deggerameef mootummaa H/Sillaasee soda guddaa irraa qaburraan kan ka'e akka hinsochoone taasiseera. Kana malees, haala kana keessatti rakinni siyaasaas uummata muddachaa tureera. Haala kanaan sirna bulchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoo irratti rakkoowwan gurguddoon mudachaa kan ture kan agarsiisedha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis, waan qabatamaan raawwatamaa ture kana calaqsiiiseera.

Fkn 17. "Dhalachuun Waldaa Maccaafi Tuulamaa akkasumas qabsoon qonnaan bultootqaa Oromoo, Oromoota miliyoonaan lakkaa'aman sochoosuudhaan akka isaan sirna bututaa kana rukkutan gochaa jira. ...ummati Oromoo barri inni cunqursaa sirnoota nafxanyaa tole jedhee

fudhatee itti taa'e hin jiru. Fakkeenyaaf fincilli Oromoo Raaayyaa, bara 1920 kan rukutamu danda'e H/Sillaaseen gargaarsa mootummaa Ingilizii gaafachuudhaan ture" (Yoomi Laataa? Fuula 85)

Uummanni Oromoo miidhaafi cunqursaa isarratti raawwatamaa ture kana tole jedhee barri inni harka isaa maratee itti taa'e hinjiru. Kanaafis raga quubsaa kan ta'e qabsoo Waldaa Maccaafi Tuulamaa, qabsoo qonnaan bultoota Baalee, qabsoo sochii barattoota Oromoo Yuunivarsiitii Q/H/Sillaasee keessatti baratan taasisaa turan, fincila Oromoo Raaayyaa bara 1920, lola Abbichuu, Gullallee, Mettaa, Maccaa, Booranaa, Walloo, Arsii, Harargee, Gujii akkasumas Jilleefi Karayyuu maqaa dhahuun nidanda'ama. Kunis kan agarsiisu, Oromoonni kutaa biyyattii garaa garaa keessa jiraachaa turan tokkummaadhaan mootummaa nafxanyaa ofirraa buqsuuf qabsoo walirraa hincinnee taasisaa akka ture kan agarsiisudha.

Bifuma kanaan uummanni Oromoo yeroo kamiyyuu tole jedhee sirna bittaa isarratti raawwatamaa ture fudhatee taa'ee akka hinjirre nidanda'ama. Mootummaan H/Sillaasees fincila irratti ka'e kana jala dhaabbachuu waan dadhabeeff, mootummaa Ingilizii deggeersa gaafachuu tureera. Mootummaan H/Sillaasees deggersa argate kanaan aangoorra akka turu ta'ee taasifameera.

Fkn 14. Fiqir..."Abbaa koofi sanyiisaa maliif lafarraa haaxa'uu?" jette. (Yoomi Laataa? Fuula 85)

Yaada olii kana irraa kan hubatamu, ilmaan Oromoo Oromummaan isaanii itti dhaga'amuufi miidhaa uummata isaaniirra ga'uuf quuqaman qaban irratti dhumiiinsi sanyii duguugaa irratti raawwatamaa akka ture agarsiisa. Dhuminsi sanyii kun kan irratti raawwatamaa ture, dhuguma uummanni Oromoo balleessee osoo hintaane, lafaafi qabeenyaa isaa irraa fudhachuudhaan itti jiraachuufi. Akkuma mammaaksa Oromoo "Weenniin maliif du'a" jenaan, "sababa gogaa isaaf" jedhamu, "ilman Oromoofi sanyiin isaa maaliif lafarraa duguugamuu?" gaaffii jedhuuf deebiin isaa isuma kanaan wal-fakkaata. Kana jechuunis sababa Oromiyaa dachee badhoofi qabeenya uumamaan badhaatuu taateef, mootummaan nafxanyaa qabeenyaa ishee kana irraa saamuuf jecha gocha kana raawwachaa turaniiru.

Haata'u malee, uummanni Oromoo ajjeechaafi dararama irratti raawwatamu kana sodaatee bara inni qabsoo isaa irraa duubatti jedhee harka maratee taa'e hinjiru. Kun dhugaa seenaa uummanni Oromoo keessa darbedha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan ture kanaan wal-simata.

Fkn 19. ...ani Oromoo bakka sadiitti hireen ilaala. Tokko, osoo Oromummaa isaa hin beekiin orma fakkaatee kan jiraatu. Inni lammaffaa osuma Oromoo tahuu isaa beekuu bu'aa yerootiif jecha Oromoo tahuu isaa ganee orma fakkaatee kan jiraatudha. Inni sadaffaa Oromummaa jechuun maal jechuu akka ta'e beekke mirga saba isaatiif kan qabsaa'u, bu'aa dhuunfaatiin utuu hin gowwomin walabummaa sabasaatiif kan ququuqamu sabboonaa Oromoodha. ...uummata Oromoo gabrummaa amma keessa jiru kana keessaa kan isa baasu ijoollee dhugaadhaan isaaf qabsaa'an barbaada. (Yoomi Laataa? Fuula 86)

Haala jiruufi jireenya ilma namaa keessatti dhalli namaa yaada, fedhiifi ilaalcha garaagaraa qaba. Akkuma bifa garaagaraa qabu amala garagaraas niqaba. Amaloota dhalli namaa agarsiisan kanas ilmaan Oromoo keessatti qooda fudhachuun isaanii waan oolu miti. Bifuma kanaan ilmaan Oromoo ilaalcha Oromummaa isaaniirratti qaban garaagaraa ta'uu danda'a.

Garaagarummaan isaanii kunis, tokko tokko maalummaa isaaniillee osoo hinbeekiin waanuma argan fakkaatanii kan jiraatanidha. Jarreen kun warra mirgaafi dirqama isaniillee addaan baasanii hinbeekneefi hidda sanyii dhaloota isaaniillee kanneen ibsuuf kan rakkatanidha. Amalli jarreen kun ittiin beekaman keessaa inni ijoon of-walaaltota. Tokko tokko ammoo Oromummaa isaanii osuma beekanii dantaa dhuunfaa isaanii guuttachuuf jecha Ormatti of-fakkeessanii kan jiraatanidha. Isaan kanneen akkuma mammaaksi Oromoo “kan garaa malee kan maqaa yoom na dhibe,” jette waraabessi jedhan sanaati. Kana jechuunis, warreen garaa isaaniif jecha ofiifi saba isaanii ganuudhaan orma jala galuudhaan jiraatanidha. Kan malees, jarreen kun warra saba isaanii dabarsanii kennaniifi qabsoo saba Oromoo warra gufachiisuuf rakkatanidha. Lakkoofsi jarreen kanaa baroottan darban irraa hanga ammaatti jiran hedduudha. Dabalataanis, jarreen kun warra icciitii saba isaanii gurguratani jiraatanidha. Amalli jarreen kun ittiin beekaman keessaa inni ijoon Goobanootadha jedhamuudhaan uummata

Oromoo bal'aa biratti kan beekamanidha.

Ilaalcha ilmaan Oromoo maalummaa isaanii irratti qaban kanneen biroon ammoo Oromummaa jechuun maal jechuu akka ta'e sirriitti beekanii miidhaafi dararama isaanii ga'uuf osoo hinjilbeeffatiin akkasumas faayidaan dhuunfaa isaanii osoo hingowwoomsiin mirga saba isaaniiif warreen yeroo mara qabsaa'anidha. Jarreen kun warra yeroo baay'ee miidhaafi cunqursaan irraa hinfagaanidha jechuun nidanda'ama. Haata'u malee, jarreen kun warra jiraachuufi beekamuu saba Oromootiif bu'uura buusanii darbanidha. Dabalataanis, warren ijaaramuufi tokkummaa uummata Oromootiif aarsaa guddaa kanfalaa turaniifi galmeen seenaa isaan yaadatudha jechuun nidanda'ama. Amalli jarreen kun ittiin beekaman keessaa inni ijoon sabboontotadha jechuun nidanda'ama.

Walumaagalatti, ilaalchi ilmaan Oromoo maalummaa isaanii irratti qaban garaagara ta'uu isarraan kan ka'e, bilisummaa gonfachuu saba saba kanaa akka boodatti harkifatu taasiseera. Hala kanaanis uummanni Oromoo wanjoo gabrummaa bara baraan baatee akka jiraatu godhee jira. Kanaafuu, ilmaan Oromoo maalummaa isaanii irratti ilaalcha garaagaraa qabaatan ofbeekanii, ofta'aniifi ofitti amaanii tokkummaadhaan socho'uun barbaachisaadha. Dhaloonni har'aas rakkoo kanaan dura mul'achaa ture kan irraa barachuun mirga sabasaaf tokkummaadhaan qabsaa'uu qaba. Yaadni asoosama kana keessatti dhiyaates, seenaa dhugaa ilaalcha ilmaan Oromoo Oromummaa isaanii irratti qaban kan calaqsiiidha jechuun nidanda'ama.

Fkn 20. Ummati Oromoo mirga isaa sarbame deebifachuuf akkuma qabsoo gochaa jiru addooti bilisummaa Ertiriyaa, Jabahaafi Shaabiyaa jedhaman waggoota dheeraa duraa jalqabanii qabsoo hidhannoorra jiru. Barattooti yunivarsitii lafti qotee bulaaf haa ta'u. Qabsoon sochii barattootaa kun haala cimeen itti fufe. Sochiin barattoota yunivarsitii kun waggaarraa gara waggaatti babaldhataa deemuudhaan manneetii barumsaa sad.^{2ffaa} biyyaalessaa keessattis babaldhataa deeme. Beelli Walloo, fincilli konkolaachistoota taaskii magaalaa Finfinnee akkasumas fincilli barsiisotaa sirna barumsa Sekterreviyu (sector review) jedhamu mormuudhaan godhan mootummaan H/Sillaasee boqonnaa dhorkatan. ...humnoota waraanaa kutaalee adda addaa fincila guddaa kaasaan. Fincilli loltootaa kun gaaffii guddina mindaa irraa ka'uudhaan gara gaaffii bulchiinsa biyyattiitti cehe. Kuniin hundi walitti dabalamee warraaqsa Gurraandhala 1966 kaase. (Yoomi Laataa? Fuula 85—86)

Yaada olii kana irraa kan hubachuun danda'amu, sirna bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa mootummoota biyya keenya bulchaa turan keessatti sabaafi sablammoonni biyyaa keenyaa irratti cunqursaafi miidhaan garaagaraa ga'aa tureera. Cunqursaafi miidhaa isaanirra ga'aa ture kana calisanii ilaalaa hinture. Haaluma kanaan saboonni mirga saba isaanii sarbameef qabsaa'aa turan ilmaan Oromoo qofa osoo hintaane, ilmaan cunqurfamootaa biyyitti qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru. Kanneen keessaas addooti bilisummaa Ertiriyaa, Jabahaafi Shaabiyaa jedhaman maqaa dhahuun nidanda'ama.

Dabalataanis, mormiin barattootaa yuunivarsiitiitti jalqabe manneen barnoota sadarkaa lammaaffaa biyyattii keessatti babal'achaa dhufeera. Kana malees, mormiifi fincilla konkolaachiistoota taaksii magaalaa Finfinnee, mormii barsiisota sirna barnoota seekter riviwu, beela Waaloofi mormii humnoota waraanaa gaaffii guddina mindaafi sirna bulchiinsa mootummaa irratti kaasan mootummaa H/Sillaasee boqonnaa dhowwachaa akka dhufe hubachuun nidanda'ama. Haaluma kanaan dhimmoonni kun hundi walitti dabalamuudhaan mootummaan H/Sillaasee irratti waraaqsa Guraandhala 1966 A.L.Htti ka'een aangoo mootummaarraa akka fonqolfaman taasifameera. Seenaan kufaatii mootummaa H/Sillaasee hala kanaan kan raawwatame ta'uu agarsiisa. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis seenaa qabatamaa sirni bulchiinsa mootummaa H/Sillaasee aangoo irraa itti fonqolfame kan calaqsiihedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 21. ...Dargiin Ebila 22 bara 1966 hidhamtota siyaasaa mootummaa H/Sillaaseef dhiifama gochuu isaa beeksise. J/Taaddassnis hidhamtoota dhiifamni godhameef keessaa tokko tura. (Yoomi Laataa? Fuula 87)

Bara mootummaa H/Sillaasee keessa qabsaa'oonni ilmaan Oromoo mirga saba isaaniif falman mana hidhaatti darbachaa tureera. Kanneen keessaa kan akka: J/Taaddasaa Birruufi Ahimad Taaqii maqaa dha'uun ni danda'ama. Namoonni kunis mana hidhaa magaalaa Galamsoo keessatti hidhamaa akka turan fakkeenya olii kana keessatti ibsamee jira. Mootummaan H/Sillaasee erga aangoo irraa gaggeeffamee booda Dargiin hidhamtoota siyaasaa mootummaa H/Sillaaseef dhiifama godhee ture. Haala Kanaan J/Taaddasaa Birruufi Ahimad Taaqii mana hidhaatii ba'anii uummatatti makamuuf yeroo

carraa argatan ture. Dhugaan fakkeenya kanaa keessa jirus seenaa qabatamaa dhiibbaa mootummaan H/Sillaasee ilmaan Oromoo saba isaaniif quuqama qaban irraatti fudhachaa ture ifatti kan mul'iseera jechuun nidanda'ama.

Fkn 22. H/Sillaasee irraa aangoo kan fudhate Dargiin ummataaf kan dhaabbate se'anii namooti baayi'ee deggeersa kennaniif. "...J/Taaddasaa Birruu garuu mootummaa H/Sillaaseetu maqaa jijjiirratee Dargii jedhame malee sirni nafxanyaa sirna ummataatti hin jijjiiramne." Jechuudhaan magaalaa dhiisanii Shawaa keessatti qabsoo hidhannoo jalqaban. (Yoomi Laataa? Fuula 87)

Dhugaan as keessatti dhiyaate, mootummaan H/Sillaasee erga aangoo irraa bu'anii kan aangoo mootummaa qabate Dargiin akkuma aangoo qabateen uummata bal'aafan dhaabbadhe jechuudhaan uummatarraa deggeersa argachuuf dhaadannoo garaagaraa dhageessisaa ture. Kana haa jedhuuyyuu malee, dhugaan qabatamaan mul'achaa jiru faalla isaati. Kana irraa ka'uudhaan J/Taaddasaa Birruu sirni nafxanyaa sirnuma nafxanyaadha, isuma duraatuu maqaa jijjiirratee deebi'e malee jijjiiraminni sirna bulchiinsa duraanii hinjijjiiramne jechuudhaan qabsoo isaanii itti fufan.

Haluma kanaan, J/Taaddasaa Birruu magaalaa Finfinnee bakka jiraataa turan gadi dhiisanii Shawaa keessatti qabsoo hidhannoo jalqabaaniiru. Bifuma kanaan J/Taaddasaan saba isaa bilisa baasuuf, mootummoota dhufaa darbaan keessatti qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru. Kaayyoon qabsoo isaanii inni ijoonis saba Oromoo bilisa baasuufi wal-qixxuummaa ilmaan namaa biyya Itoophiyaa keessatti akka mirkanaa'u gochuudha. Haata'u malee, kaayyoofi hawwii isaan qabatanii ka'an osoo fiixaan hinba'iin harka diinaa keessa seenuudhaan Dargiin kan ajjeefamanidha. Fakkeenyi asoosama keessaa fudhatame kunis waan qabatamaa haala bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa mootummaa Dargii keessa raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 23. "Farreen tokkummaa biyyaa diiguuf socho'an irratti tarkaanfii warraaqaa fudhatame" jechuudhaan ibsa kenne. Haala kanaan J/Taaddasaa Birruufi jaalleewwan isaanii bilisummaa Oromoof jecha lubbuu isaanii dabarsanii kennan. (Yoomi Laataa? Fuula 87 ...Dargiin Finfinnee keessatti "Goolii diimaa" jechuudhaan dargaggootaafi namoota guguddaa irratti tarkaanfii ajjeechaa fudhachaa jira. (Yoomi Laataa? Fuula 121). ...Dargiin dhaabbiilee siyaasaa isa morman irratti tarkaanfii fudhachaa jira. Isaan kunniin hundaan "farrootii warraaqisaa, humnoota

booddeeti harkistootafi k.k.f.” Ittiin jechuudhaan adamsee ajjeessa. (Yoomi Laataa? Fuula 171) ...Dargiin namoota kumaatamaan lakkaa’aman hidhaafi ajjeesaa jira. Tibbi kun tibba dhiigi ilmaan namaa akka dhiiga saree Asifaltii magaalaa Finfinneefi magaalota kutaalee biyyoota garaa garaarratti lola’u ture. (Yoomi Laataa? Fuula 172)Qabsoon mirga Oromoof goodhamu erga jalqabamee kaasee Guutummaa Harargee keessatti Oromoota kuma baay’eetti lakkaa’amanitu “goolii diimaadhaan” ajjeefaman. (Yoomi Laataa? Fuula 179—180)

Fakkeenya olitti fudhataman kun kan agarsiisan, mootummaan Dargii akkuma mootummoota Minilikiifi H/Sillaasee qabsaa’ota ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaanii qabsaa’an irratti tarkaanfii garaagaraa fudhachaa tureera. Kunis guutummaa Oromiyaa keessatti maqaa “*farroottii warraaqsaa, humnoota booddeetti harkiftootaafi goolii diimaa*” jedhuun namoota baay’ee hidhaafi ajjeesaa akka ture agarsiisa.

Ilmaan Oromoo haala kanaan miidhaan irratti qaqqabaa tures kan akka: J/Taaddasaa Birruu, Koloneel Hayiluu Raggaasaa, Qanyaazimaachi Mokonna Wasanuu, obbo Zawudee Booji’aa, Dajjaazimaachi Kabbadaa Buzunash, obbo Baaroo Tumsaa, Luba Guddinaa Tumsaa, obbo Elemoo Qilxuu, obbo Takiluu Tasamaafi kkf irratti tarkaanfii ajjeechaa kan irratti fudhatamaa ture ta’uu agarsiisa. Kana malees, ilmaan Oromoo kumaatamaan lakkaa’aaman bilisummaa saba isaanii jecha mana hidhaa keessatti dararama kan turan ta’uun hubatameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis, wantoota qabatamaan mootummaa Dargii keessatti gama bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaan mul’achaa ture kan calaqqiiseedha jechuun nidanda’ama.

Fkn 24. “Dargiin qondaaltota olaanaa mootummaa H/Sillaasee to’annaa jala olche. Kan hin qabamnees akka harka isaanii nagaadhaan kennan sab-qunnamtii uummataan beeksise, “ ...Yoo harka keessan kennuu baattan qabeenyi keessan kan socho’uufi kan hin sochoone kan dhaalamu ta’uusaa beeksifna!” (Yoomi Laataa? Fuula 88)

Fakkeenya olii kana irraa waanti hubatamu qabxiin ijoon, mootummaan tokko yeroo aangoorraa bu’u mootummoota isa duraa turan ceepha’uun isaa waan oolu miti. Yaadni kun keessumaa biyyoota Afirika keessatti bal’inaan nimul’atudh. Mootummonni biyya keenyaas aangoo mootummaatti kan dhufan karaa nagaafi dimokiraatawaa ta’een osoo hinta’iin karaa lolaa dhiigaa walii dhangalaasuun aangootti kan dhufanidha. Yeroo kana

kan lolanii mo'atan sana ceepha'uufi dararama guddaa irraan ga'uun kan baratamedha.

Haalli kun kan mul'achaa ture keessumattuu, mootummaafi namoota qondaaltota olaanaa aangoo mootummaarra turan irratti dararamni guddaan kan irraatti fudhatamaa turedha. Qabeenyaan isaaniis akka saamamu taasifamaa tureera. Mootummaan Dargiis akkuma aangoo qabateen mootummaa H/Sillaaseefi qondaaltota isaa irratti tarkaanfiima kana kan irratti fudhachaa turedha. Kanaafis raga quubsaa kan ta'u tarkaanfii Dargiin qondaaltota H/Sillaasee 60 ta'an qabee hidhee caamsaa 17 bara 1967 ALHtti rasaasaan tumsiisee ajjeeseefi mooticha H/Sillaasee Fulbaana 2 bara 1967 ALHtti aangoo irraa buusee ajjeesedha. Namoonni harka kennuufi qabamuu didanis lola Dargii waliin taasisanirratti hedduun isaanii kan dhumanidha. Yaadni asoosama kana keessatti dhiyaates seenaa dhugaa kana kan calaqisiisedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 25. ...barattootaafi barsiiftota dhaabbiilee barnoota olaanaa guutummaa biyyattii keessatti argaman kutaa kudhanii ol kan baratan gara baadiyyaa Itoophiyaatti kan duulchise ture. Duulli kun “Duula hojii, beekumsaafi guddina gamtaa” jedhama. (Yoomi Laataa? Fuula 89)

Yaada olii kana irraa waanti hubatamu, mootummaan Dargii waraaqsa Gurraandhala 1966 ALHtti dhoweef hundee buusuuf gargaara jechuudhaan Muddee 12 bara 1967 ALHtti qajeelfama tokko baasee ture. Qajeelfamni isaa kunis, barattoonni kutaa 10 olii hanga dhaabbiilee barnoota olaanaa guutummaa biyyitti keessatti argamaniifi barsiiftoonni gara baadiyyaa biyyittiitti bobba'uun maqaa “duula hojii, beekumsaafi guddina gamtaa” jedhuun uummata barsiisaafi gurmeessaa turaniiru. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis sirna bulchiinsa Dargii keessatti kan raawwatamaa ture kan haala qabatamaa jiruun kan calaqsiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 26. Dargiin tarkaanfii tokko tokko fudhatuun ummatarraa deggeersa argachaa dhufe. ...Muddee 21 bara 1967 Afaan Oromoofi Afaan Tigraayitiin sagantaa tamsaasa raadiyoonii dabaruu jalqabuu isaati. ...Gurraandhala 25/1967 labsii lafa baadiyyaa kan uummata baldhaa godhee labsuu. ...Hagayyaa 18/1966 ibsa kenne irratti... “sirna nama nyaataa Fiyudoo burjuwaa keessatti ilaalcha booddeetti harkisaa ta'een sabaafi sab-lammooti Itoophiyaa maqaa isaan ittiin of hin waamneen waamamaa turan hafee hardharraa jalqabee eenyu illee akka ittiin isaan hin waamne akkeekkachiise. (Yoomi Laataa? Fuula 89—90)

Akka fakkeenya kanaatti, qabxiin ijoon mootummaan Dargii uummata irraa deggeersa hanga tokko argachuu danda'eef bara 1967 ALHtti Afaan Oromoofi Afaan Tigraayitiin sagantaa tamsaasa raadiyoonii akka darbu taasisuu isaati. Kana malees, labsiin lafa baadiyyaa kan uummata baldhaa godhee labsuufi maqaa tuffiin sabaafi sablammoonni biyyattii ittiin of hinwaamneen waamamaa turaniin akka eenyullee isaan hinwaamne jechuudhaan beeksisee ture kanaanis hanga ta'e deggerameera.

Fkn 27. “Egaa tarkaanfii kan kana fakkaatu fudhachuu isaatti Dargiin sirna diimokiraasii ijaaruuf kutatee kan ka’e se’anii namooti siyaasa biyya alaa turan baayi’eenis gara waltajjii biyyaatti dhufan. Dhaabbileen siyaasaa turanis,

1. ...Adda tokkummaa bilisummaa Oromoo (A.T.B.O)
2. ...Garee waraana qabsaa'ota Oromoo koonyaa Waabee
3. ...Adda bilisummaa Oromoo (A.B.O.)
4. ...Adda bilisummaa OromooAbboo (A.B.O.A)

Kan Tigirootaa ammo

1. ...Shaabiyaa (E.P.L.F)

2. ...Jabahaa (E.L.F). (Yoomi Laataa? Fuula 90—92)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, Dargiin akkuma aangoo qabateen uummata biratti deggeersaafi fudhatama argachuuf sirna dimookiraasii ijaarra jechuun dhaabbileen siyaasaa biyya keessaafi ala jiran gara biyyaatti deebi'anii waliin akka mari'ataniif waamicha taasiseef ture. Hala kanaan dhaabbileen siyaasaa biyya keessaafi alaa akka walitti dhufan taasifameera. Keessumaattuu, dhaabbileen siyaasaa biyyaa alaarraa gara biyyaatti deebi'an hedduudha.

Dhaabbileen deebi'an kunis: Sochii Sooshaalistummaa guutummaa Itoophiyaa, Paartii warraaqaa uummata Itoophiyaa, qabsoo warraaqaa cunquurfamoota Itoophiyaa, gamtaa diimokiraatawaa Itoophiyaafi dhaabbata Maarkisummaafi Leeninummaa jedhamanidha.

Kanneen biroos kan gara boodaa irratti hundeeffaman kan akka: Liigii Dafqaan Bulaafi Abidda Warraaqasaa jedhamanis gara waltajjii tokkootti dhufanii turan. Haata'u malee, dhaabbileen siyaasaa kun lamaan aangoo mootummaa qabachuuf lola walirratti kaasaa turaniiru. Wal-waraansa kana irrattis hogganaan dhaaba siyaasa Ligii dafqaan bulaa Dr. Sannaayit Likkee jedhamanis akka ajjeefaman hubatameera. Yeroo sanatti dhaabbileen siyaasa Oromoo mootummaa H/Sillaasee keessa of-gurmeessanii biyya keessaafi alarraa socho'aa turanis nijiru. Isaan keessaas: Adda tokkummaa bilisummaa Oromoo, Garee waraana qabsaa'ota Oromoo koonyaa Waabee, Adda bilisummaa Oromoofi Adda bilisummaa Oromoo Abboo jedhaman warreen adda dureedhaan heeramanidha.

Dabalataanis, dhaabbileen siyaasa ilmaan Tigirootaa Shaabiyaafi Jabahaanis jedhamanis gara waltajjii mariitti dhufaniiru. Haala kanaan yeroo muraasaaf dhaabbileen siyaasaa garaagaraa walitti dhuun mari'ataniiru. Maddi ragaa asoosama kana keessaa fudhatame kunis waan qabatamaan haala bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa mootummaa dargii keessatti raaawwatamaa ture bifa dhugummaa of-keessaa qabuun calaqaasiiseera jechuun nidanda'ama.

Fkn 28. Dhaabbileen siyaasaa shaman gamtaa ummatanillee garaagarummaan isaan gidduu hin jiruu miti. Garaagarummaan isaanii gaaffii sabaa irratti I.Ci.A.Ti. Mirgi sabaafi sablammootaa hanga

foxxoquutti ni kabajama ejjennoo jedhu kan qabu si'a ta'u, dhaaabbiiileen siyaasaa gamtaa kanaa afran hafan garuu gaaffiin saba qabsoo gitaan furmata argata. Mirgi sabaafi sablammootaa hanga foxxoquutti kabajama kan jedhu ni mormu. "Gaaffii saba qabsoo sabummaatiin akka deebii argatuuf qabsa'uun dhiphummaadha." jedhu. (Yoomi Laataa? Fuula 92—93)

Dhugummaan yaada olii kana keessaatti dhiyaate, erga mootummaan H/Sillaasee aangoo irraa bu'anii dhaabbiileen siyaasaa biyya keessaafi alaa shan walitti dhufanii gamtaa uummatanii turan. Dhaabbiileen kunneenis: dhaabbiilee siyaasaa Maarkisummaafi Leeninummaa, Abidda Warraaqsa, Liigii Dafqaan Bulaa, Sochii Sooshaalistummaa Guutummaa Itoophiyaafi Qabsoo Warraaqaa Cunqurfamoota Itoophiyaa kanneen jedhaman dura taa'ummaa Koloneel Mamgistuu H/Maariyamiin walitti dhufuun waltajjii tokko irratti marii taasisaa turaniiru.

Haata'u malee, paartilee kanneen gidduutti garaagarummaan yaadaa mul'achaa tureera. Garaagarummaan isaan gidduutti mul'achaa ture kunis, gareen tokko mirga sabaafi sablammootaa hanga foxxoquutti kabajamuu qabaa kan jedhu yoo ta'uu, gareen biroo ammoo mirgi sabaafi sablammootaa qabsoo gitaan furmaata argata warren jedhanidha. Dhaabbiilee walitti dhufan keessaa dhaabbinni qabsoo warraaqaa cunqurfamoota Itoophiyaa jedhamu mirga sabaafi sablammootaa hanga foxxoquutti kabajjamuu qaba ilaalcha jedhu kan qaban yoo ta'u, dhaabbiileen siyaasaa afran hafan kan akka: Maarkisummaafi Leeninummaa, Abidda Warraaqsa, Liigii Dafqaan Bulaafi Sochii Sooshaalistummaa Guutummaa Itoophiyaa jedhaman ammo gaaffiin sabaafi sablammootaa qabsoo gitaan furmaataa argata ejjennoo jedhu qabaachaa turaniiru.

Dhaabbiileen afran kun dhaaba mirgi sabaafi sablammootaa hanga foxxoquutti kabajamuu qaba ilaalcha jedhu qabu kana nimormu. Warreen ilaalcha akkanaa qabaaniin, yaada akkanaa qabachuun isaaniitiin ilaalcha dhiphummaa kanneen qabdanidha jechuudhaan ceepha'aa turaniiru. Ijoolleen dhaaba siyaasa qabsoo warraaqaa cunqurfamoota Itoophiyaa keessaa jiran heedduun iisaanii ilmaan Oromoo waan ta'aniif, rakkoon garaagaraa haala kanaan irra ga'aa tureera. Maddi ragaa asoosama kanan keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan sirna bulchiinsaa, qabsoofi siyaasa biyya keenyaa keessatti ilmaan Oromoorra ga'aa ture kan ifatti baasee adeessedha jechuun

nidanda'ama.

Fkn 29. Dargiifi dhaabbiileen gamtaa kana keessa jiran afran dhaaba siyaasaa I.Ci.A.Ti. Adda kutaa biyya Tigiraanyiin bilisa baasuudhaaf ji'a Gurraandha 11 bara 1967 hundeeffame (Wayyaanee), Ertiraa bilisa baasuuf waggaa dheeraa qabsoorra jiru Shaabiyaafi Jabahaa, Addoota bilisummaa Oromootiin "humnoota tokkummaa biyyaa diiguuf socho'an, humnoota dhiphoofi farreetii warraaqsa" Ittiin jechuudhaan adamsanii tarkaanfii ajjeechaa irratti fudhatu. (Yoomi Laataa? Fuula 93)

Dhugaan fakkeenya fudhatame kana keessa jiru yoo ilaalle, Dargiifi dhaabbileen siyaasaa ilaalcha wal-fakkaatu qaban dhaabbiilee siyaasaa biyya keessaa jiran irraatti maqaa garaagaraa itti maxxansuudhaan adamsanii hidhaafi ajjeessa kan turaniiruu. Haala kana keessattis ilmaan Oromoo miidhaa saba irraaniirra ga'uuf qabsaa'an irraatti hidhaafi ajjeechaan garaagaraa irratti fudhatamaa tureera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamee kunis dhugaama ture kana kancalaqsiisedha.

Fkn 30Kutaalee biyyoota Itoophiyaa iddoowwan baay'ee keessatti abbootiin lafaa kan lafti labsii lafa baadiyyaa kanaan irraa fudhatame duultota irratti balaa guddaa irraan gahan. ...Keessumaa ammoo nafxanyoota abbaa lafaa hidhannoo hiikkachiisuu irratti barattoota baayi'eetu wareegame. (Yoomi Laataa? Fuula 101)

Yaadni olii kun kan agarsiisu, nafxanyoonni abbaa lafaa ta'anii baadiyyaa biyyittii keessa jiraataa turan barattootaafi barsiisota duula hojii, beekumsaafi guddina gamtaaf ba'an irratti fincila kaasuun balaa guddaa irraan ga'aa turaniiru. Abbootiin lafaa kunis, sirna mootummaa H/Sillaasee keessatti aangoon olaanaa kennameefii namoota naannoo isaanii bulchaa waan turaniif hidhannoo guutuu qabu. Namoonni duula kanarratti bobba'an meeshaalee abbootii lafaa kana hiikkachiisuu keessatti baay'een isaanii wareegamaniiru. Haala kanaa beektoonni ilmaan Oromoo barnoota olaanaa keessa barsiisaniifi baratan gaaga'amaniiru. Kun sirna bulchiinsaafi siyaasaa Dargii keessatti waan qabatamaan mul'achaa turedha. Ragaan fudhatame kunis kumuma kan calaqaqsiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 31. Duula irra osoo jiruu Sandaabaan abbaa lafa tokkoon akkas jedhe, "Oromoon biyya kanaaf hin duunee? Dhiiga Minilik akka bishaanii dhangalaasan kan abbaa keessanii miti. Harkaafi harmi Minilik Arsii Aanolee irratti muran kan abbaafi haadha keessan hin ture. Garuu

harkaafi harma Oromootaa ture. Dhiigni Minilik dhangalaasan sun kan keessan utuu hin ta'in dhiiga Oromootaadha. (Yoomi Laataa? Fuula 103)

Yaada kana keessatti dhugaan dhiyaate, nafxanyoonni abbootii lafaa sirna mootummaa H/Sillaasee keessa qote bulaa Oromoorraa lafa fudhatanii itti jiraachaa turaniiru. Bara mootummaa Dargii keessa ammo lafti qote bulaaf haa deebi'uu jechuudhaan labsiin lafa baadiyyaa waan ba'eef, abbootiin lafa kun fincila guddaa kaasaa turaniiru. Abbootiin lafaa kunis lafti qotee bulaa Oromootiif hindebi'uu, biyyi kun dhiiga abbootii keenyaan as ga'eefi qote bulaan Oromoo biyya kanaa ijaaramuu keessatti qooda hinqabu ilaalcha jedhu calaqsiiisaa turaniiru.

Haata'u malee, dhugaan jiru garuu Minilik gaafa aangoo qabatu uummata Oromoo gabroomsee lafa isaa irraa fudhachuuf jecha bakkeewwan garaagaraatti dhiiga ilmaan Oromoo miiliyoonaan lakkaa'aman dhangalaaseera. Bakkeewwan dhiigni ilmaan Oromoo baay'inaan itti dhangalaafamaa turan keessaa muraasni isaanii: Aanoolee, Calanqoo, Imbaaboofi kkf warren adda dureedhaan maqaa dha'amanidha. Gochaa Minilik uummata Oromoo irratti raawwachaa ture kunis goodaannisa yoomilee sammuu ilman Oromoo keessaa ba'uu hindandeenye ta'ee jira. Isa kana yaadachuudhaaf yeroo ammaan kana siidaan harkaafi harma muraa Aanooleerratti ijaarame jiru ragaadha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis miidhaa sirna bulchiinsa Minilikis ta'e, H/Sillaasee akkasumas Dargii keessatti uummata Oromoorra ga'aa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 32. Dargiin "Itoophiyaan haa dursitu dhaadannoo jedhuun biyya kana keessatti sirni diimokiraataawaa kan ta'e sooshaalizimii ijaarra, ummata baldhaaf dhaabbannee" jechaa gara kamitti deemaa akka jiru amma ifa ta'aafii dhufe. "...ummata Gurmeessinne angoo mootummaa ummatatti dabarsina." Jedha. Sandaabaan miseensota Dargii maatii isaa irratti miidhaa geessisan Fiqir irraa erga dhaga'ee booda of taasgabbeessee waarree booda waajjira Dargii dhage. (Yoomi Laataa? Fuula 105). ...Dargiin bara 1968 ji'a Ebila keessa dhimma sabaafi sablammootaa ilaalchisee qajeelfama baase. Qajeelfamni kunis, "Warraaqsa diimokiraasummaa biyyoolessaa (National democratic revolution)" jedhu baase. Qajeelfama kanaanis mirgi sabootaa ni kabajama. Kan jedhu ture. Haata'u malee qajeelfama baase kana diimokiraataawaa fakkeessuuf malee kan hojiin hin mul'anne ture. (Yoomi Laataa? Fuula 112)

Dhugaan yaadota olii kana keessa jiru, Dargiin maqaa “Itoophiyaan haa dursitu, uummata bal’aaf dhaabbanne, sirna diimokiraatawaa kan ta’ee sirna sooshaalizimii ijaarra, uummata gurmeessinee aangoo uummatatti dabarsinafi kkf” jechuudhaan dhaadannoofi qajeelfama garaagaraa qopheessuun dhageesisaa tureera.

Haata’u malee, dhugaan qabatamaan lafarratti mul’achaa ture garuu faallaa dhaadannoofi qajeelfama baase kanaati. Dhaadannoofi qajeelfama isaa kanas sobee uummata biratti fudhatama ittiin argachauuf malee qabatamaan hojiirra oolchuu akka hindandeenyes nibeeka. Haala kannaan humna aangoo isaa erga cimsatee booda maqaalee dhaaba siyaasaaa garaagaraa uummatatti maxxansuudhaan uummata rukkutaa tureera. Wayita kanatti namoonni miseensota Dargii ta’anii warreen gaaffii sabootaaf deggeersa dhugaa kennaa rukkutamaniiru. Keessumattuu, ilmaan Oromoo humnoota tokkummaa biyyaa diiguuf qabsaa’an waliin hidhata qabdu jedhamuudhaan rakkoon garaagaraa kan hirraa ga’e xiqqaa miti. Maddi ragaa asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaama ture kana kan calaqsiiisedha.

Fkn 33. Akka ilaalcha sirna nafxanyootaafi Goobannootaatti “Tarkaanfataan kan biyyaaf yaadu Itoophiyaa ishee sabaan gargar hin qoodnedha biyya tokko saba tokko biyya sabaafi sablammooti hundi afaan Amaaraa qofa keressatti dubbatan ijaaruuf kan qabsaa’udha.” Ilaalcha kanaan kan hin sochoone “booddeetti harkisaa, farra warraaqsaa fi farra tokkummaa biyyaadha.” Jedhama. (Yoomi Laataa? Fuula 113).Dhaadannoo Dargooti dhageessisan keessaa “warraaqaan yoo du’e warraaqsi hin du’u, ...Itoophiyaa warraaqxittii ykn du’a, Itoophiyaan haadursitu, E.P.R.P., E.D.U., bitamtoota petro dolaarii, Wanbadoota Ertiraa, Qanyi mangadanyaa, Xabaabi biheertanyaa ni mancaafina. Awwaala farreenwarraaqsaa irratti Itoophiyaa warraaqxitti ni ijaarra,” kan jedhaniifi k.k.f.keessatti argamu. (Yoomi Laataa? Fuula 198)

Yaadni olii kun kan agarsiisuu, mootummaan Dargii uummatoota biyyattii keessatti argaman hunda dirqiidhaan of-jala galchuun bitaa tureera. Tooftaa bittaa isaa kana keessattis biyyi Itoophiyaa sabaafi sablammoota garaagaraa haa qabaatuyyuu malee, hunmaan biyya saba tokkoo, amantii tokkoo, aadaa tokkoo, fi afaan tokko akka qabaataniif sabaafi sablammoota biyyatti keessa jiran irratti dhiibbaa guddaa qaqaabsiisaa tureera. Namoonni dirqamaan ilaalcha tokko akka qabaataniif uummata

biyyattiirratti dhiibbaa geesiisaa tureera. Nanoota ilaalcha isaa kana hinfudhanne irratti tarkaanfii garaagaraa fudhachaas tureera. Dhaabbiilee siyaasa garaagaraas adamsee ajjeessaa tureera. Kun seenaa dhugaa haala bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa mootummaa Dargii keessa turedha. Asoosamni kunis taatee hawaasa keessatti qabatamaan raawwatamaa ture calaqsiiiseera jechuu nama dandeessisa.

Fkn 34. Sirna baalaabaataa keessatti namni waa'ee rakkoo, miidhaafi mirga Oromoof falmu ykn dubbatu "farra tokkummaa Itoophiyaa," waan jedhamuuf angoon mootummaa iddoon tokkollee hin kennamuuf. Atsee Minilik Oromiyaa gabroomfachuuf Oromoota isaan gargaaran Angoo olaanaa kennaniiru. H/Sillaaseenis biyya Oromoo Minilik gabroomsanii itti dabarsan hachuucanii yeroo bitan Oromoota angoo mootummaa isaanii cimsuuf qooda olaanaa raawwataniif angoo olaanaa kennaa turan. Dargiinis tooftaa kanaan itti fufe. (Yoomi Laataa? Fuula 113)kan ummati Oromoo gabroomes jabina meeshta waraanaa nafxanyootaa qofaan osoo hin taane gantoota Oromoo kan akka Raas Goobanaa fa'iin si'a tahu Mootichi H/Sillaaseenis gabrummaan kan nubite tooftaa Minilik ittiin fayyadamuudhaan akka tahe hin irraanfannu. (Yoomi Laataa? Fuula 138)

Yaadota olii kana irraa kan hubatamuu, sirna bulchiinsa mootummaata biyya Keenya bulchaa turan keessatti ilmaan Oromoo miidhaafi dararama saba isaanii dubbataniif, aaangoon mootummaa kamillee akka hinkennamneef taasifamaa tureera. Ilmaan Oromoo warreen saba isaanii waraananiifi warraansisaa turaniif aangoo kennamaa tureera. Mootummoonni darbanis, tooftaa kanatti haalaan fayyadamaa turaniiru. Kanaafis raga quubsaa kan ta'u, namicha dhalataa Oromoo Raas Goobanaa Daaccee ajejaa olaanaa humna waraana Minilik ta'ee hojjechaa tureera. Mootummoonni Minilikii as dhufan kunistooftaa Minilik kanatti haalaan gargaaramaa turaniiru. Yaadonni asoosama keessaa fudhataman kuni dhugaa jiru kana kan mull'isanidha.

Fkn 35. Haala cunquursaa Dargiin ummata Oromoo ittraan gahufi "walqixxummaa sabaa, sablammootaafi ummattootaaf dhaabbadheera" jedhee sobee ittiin dhaadatu shakkuudhaan weedduu weeddisame keessaa kan Ilfinesh Qannoo tokko akkas kan jedhudha; "Ani dhugaasaan hima maal godhu irra dibaa Quufne fakkaataarebeela waggaa dhibbaa?(Yoomi Laataa? Fuula 115)

Yaadni kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii maqaa uummatafan dhaabbadhe jedhuun sobee yoo dhaadatellee uummanni soba isaatti beekuudhaan kallattii garaagaraan mormii

isaa dhageesisaa tureera. Keessumatu, weellistoonni ilmaan Oromoo ta'an carraa argataniin komiifi shakkii mootummaarratti qaban weedduu isaaniitti dhimma ba'uun dhaamsa uummata isaaniif dabarsa turaniiru. Cunqursaafi miidhaa uummata Oromoo irratti raawwatamaa turan kana weedduu isaani keessatti kan dhiyeessa turan keessa tokko weellistuu intala Oromoo kan taate Ilfinesh Qannooti. Ilfineshis soba mootummaan Dargii uummataaf dhaabbadheera osoo jedhuu uummata rakkisaa kan jiru ta'uusaa weedduu ishee keessatti dhugaa jiru ibsitee jirti jechuun nidanda'ama.

Kanatti dabaltees, miidhaan waggoota dhibbaa uummata Oromoo irratti raawwatamaa ture ammas bifa jijjiirratee kan itti jiru ta'uus weedduu ishee kanaan ifa baasteetti. Maddi ragaa fudhatame kunis dhugaa biyyattii kessatti raawwatamaa ture kana haalaan calaqsiiiseera jechuun nidanda'ama.

*Fkn 36. Nanyaatte kaa Buujaleen
Gadi badiin bineensaa
Daaraatti hudduu gatatee
Nadhaantekaa quucareen
Gadi badiin hiyyeesaa
Yerootti hudduu gatatee. (Yoomi Laataa? Fuula 116)*

Yaadni geerarsa kana keessatti dhiyaate inni ijoon, koomii uummanni Oromoo mootummaa Dargii irratti qabu kan calaqsiiisedha. Komiin isaanii kunis Dargiifi aanga'oonni isaa aangoo mootummaa da'oo godhachuun miidhaa garaagaraa uummatacha irratti raawwachaa turan kan of-keessaa baasee ibsatedha. Fakkeenya fudhatame kunis waan qabatamaan uummataarratti raawwatamaa ture ifa godheera.

Fkn 37. Nafxanyoonni "...gaaffiin sabummaa qabsoo gitaan furmaata argata malee mirga Oromoo kabachiisuuf qabsoo sabummaadhaan socho'uun ilaalcha dhiphummaadha." Jedhu. (Yoomi Laataa? Fuula 119)

Yaada olii kanarraa waati hubatamuu, nafxanyoonni ilmaan Oromoo miidhaafi cunqursaa saba isaaniirra ga'uu jalaa baasuuf qabsaa'aniin 'dhiphoo, zaraanyaa, boodeetti harkisitotaafi kkf' ittiin jechuun qabsoo saba Oromoo akka boodatti harkifatuu taasisaa turaniiru. Kunis seenaa dhugaan bara mootummaa Dargii keessa ilmaan Oromoo saba isaaniif qabsa'an irratti raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 38. Ummati Oromoo bara Minilik biyya Oromoo gabroomsanii lafa Oromoo qabatan irraa kaasee hanga hardhaatti mirgi isaa sarbamee hachuucamee jireenya gabrummaa jiraachaa sababii jiruuf gabrummaa kana jalaa isa baasuuf ilmaan Oromoo tokkummaa isaanii cimsatanii qabsaa'uu qabu. ...Seerri mootummaa Oromoo gadiqabu kun jijjiiramuu qaba. Seerri mootummaa kun sabaafi sablammoota hunda walqixa hin illaalu. (Yoomi Laataa? Fuula 119—120).... “Nuti Oromootis waggoota 100 dabraniif nafxanyooti walitti daddarbanii nibitaniiru. ...Kanaaf yaa lammiiko gabrummaa kana jalaa ba'uu qabna. Kaayyoon qabsoo kanaa horiidhaan, humnaan, meshaadhaan akkasumas yaadaan deggeeruu qabna. (Yoomi Laataa? Fuula 151) “Gara waggaa 100 mootummooti nafxanyootaa lama darbanii isa sadaffaa kana jalqabe. Sirna bittaa gabrummaa Atsee Minilik irraa jalqabee sirnooti mootummooti nafxanyaa dabaree dabareedhaan walitti daddarbaa aangoo mootummaa wal harkaa fuudhaa, akka meeshaa walitti nu kennuudhaan, nu ajjeesaa, nu hidhaa, biyya keenya keessaa nu ari'aa biyya ormaatti kooluu nugalchaa yoona ga'aniiru. Yoo jabaannee qabsoofne malee sirni gabrummaa kun itti fufuun isaa hin oolu.”Yoomi Laataa? Fuula 168)

Dhugaan yaadota olii kana keessatti dhiyaate, uummanni Oromoo bara Minilik humnaan gabroomsee lafa Oromiyaa qabatee kaasee dhiibbaawwan garaagaraa uummaticharratti qaqqabaa kan ture ta'uu agarsiisa. Dhiibbaawwan irraatti raawwatamaa turan kunis: ajjeechaa, hidhaafi biyyaa hari'atamuun faadha. Gabrummaa kana jalaa ba'uuf ammoo ilmaan Oromoo osoo yaadaan, ilaalchaan, anmantaa, siyaasaa, bakka qunsummaanfi kkf osoo wal-hinqoodiin tokkummaadhaan qabsaa'uun murteessaa ta'uunsaa yaada olii kan keessattis kaayameera. Kunis dhugaa qabatamaan addunyaa kana keessatti mul'atudha. Kana jechuunis kaayyoo tokko galmaan ga'uudhaaf tokkummaan socho'uun barbaachisaadha yaada jedhu of-keessaa qaba. Uummanni Oromoos kallattiwwan isaa danda'ame maraan wal-bira dhaabbachuun tokkummaan harka wal-qabatee qabsaa'uu murteessaadha. Maddi ragaa fudhatame kunillee kanuma kan calaqsiiisudha jechuun nidanda'ama.

Fkn 39. Eliyaas sabaafi sablammoonni Itoophiyaa kan olaantummaa gita bittaa Amaaraa jalatti hachuucamaa jiran hunda wajjin tokkummaa qabsoo uummachuudhaan cunquursaa jalaa bahanii federeeshinii walaba ta'een mootummaan diimokiraataawaa federaalaa Itoophiyaa yoo hundaa'e ni deggeera. “Mootummaa federaalaa hundeeffamu kana keessatti sabooti, sablammootiifi ummattooti akka baayi'ina isaaniitti paarlaamaa biyyoolessaa keessatti barcuma qabaachuutu irra jira. Kana hundummaa nurteessuudhaaf ummati Oromoo mirga guutuu qabaachuu qaba. Dhaabni siyaasaa kamillee hiree isaa kana isaaf murteessuu hin danda'u.

Kanamalees sirna bulchiinsa isaaf wayyu eenyullee isaaf filuufi murteessuu hin danda'u." ejjennoo jedhu qabu. (Yoomi Laataa? Fuula 121)

Dhugaan yaada olii kana keessa jiru yoo ilaalle, mootummaan Dargiin olaantummaa saba Amaraa qofaaf kennuun saboonni biroon hakuucamaa kan turanidha. Hacuucaa kana jalaa ba'uufis sabaafi sablammoonni biyyatti hundi tokkummaadhaan qabsaa'uu akka qaban yaada olii kana keessatti ibsamee jira. Qabsoo isaanii kanaan mootummaa dimokiraatawaa federaala Itoophiyaa ijaaramuu qabna ejjennoo jedhu kan qabanidha. Ijaarsa mootummaa federaala keessattis sabooti, sablamooniifi uummattooti biyyattii akkaataa baay'ina isaaniitiin paarlaamaa biyyittii keessatti barcuma argachuu qaban akka kennamuuf qabsaa'aa turaniiru. Uummanni Oromoos, akkuma baay'ina isaatti barcuma argachuun isaaf malu akka argatuuf ilmaan Oromoo qabsaa'aa isaanii finiinsaa turaniiru. Ragaan fudhatame kunillee isuma kana kan adeessedha.

Qabsoo isaanii kana keessattis xiyyeeffannaa isaanii dhaabbilee siyaasaafi bulchiinsaa kamiyyuu fedhii uummata Oromootiin ala hiresaa murteessuu akka hindandeenyee ejjennoo jedhuun qabsoo hadhaawaa adeemsisaa turaniiru. Fakkeenyonni fudhataman kunis haala bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa uummanni Oromoo keessa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 40. Addooti bilisummaa Oromoos kutaa biyyoota Baaleefi Harargee keessa socho'uundhaan Dargii boqonnaa dhorkatan.(Yoomi Laataa? Fuula122),

Dhugaan yaada kanarraa hubatamuu qabu, mootummaan Dargii aangoorraa fonqolchuuf qabsoon qaama garaagaraan irraatti fudhatamaa tureera. Qaamoleen qabsoo irraatti adeemsisaa turan keessaa Adda bilisummaa Oromoo isa tokko yoo ta'u, godinaalee Oromiyaa kutaa biyya Baaleefi Harargee keessatti sochii cimaa gochaa turaniiru. Yaadni asoosama kana keessatti dhiyaates dhugaa qabatamaan raawwatamaa ture kana calaqsiiiseera.

Fkn 41. Waraqaan kun maqaa namootaa bakka sadiitti hira;

*"Maqaa Oromootaa fuula dura---Xabbaabi biheertanyaa,
Maqaa Tigirootaa fuula dura-----Wanbadee Ertiraa'*

Maqaa namoota garaagaraa fuula dura ammoo--E.P.R.P., E.Di.U., Qanyi mangadanyaa" jedhu barreeffameera. (Yoomi Laataa? Fuula 129), "...Sirni nafxanyaa jecha`bilisummaa, walqixxummaa jedhu akka eeboo sodaata.

Garee kaayyoo kanaaf qabsaa'uun farra warraaqsa, farra tokkummaa biyyaa, dhiphoofi k.k.f. ittiin jechuudhaan ni hidha. Hidhuu qofa osoo hin taane ni ajjeesa.” (Yoomi Laataa? Fuula 150)

Yaadota olii kanarraa kan hubatamu, bara mootummaa Dargii keessa namoonni aangoo qaban ajeja Dargiirraa fudhataniin namoota biyyattii irratti miidhaa cimaa irraan ga'aa turaniiru. Namoota tarkaanfii irratti fudhachuu barbaadan kanas maqaa addaaddaa itti moggaasuudhaan adamsanii bakka arganitti tarkaanfii hidhaafi ajjeechaa irratti fudhachaa turaniiru. Ilmaan sabaafi sablammii biyyatti keessa jiran mirga sabasaaniif qabsaa'an turan kana maqaa isaan itti maxxansaa turan kunis: Ilmaan Oromoo warreen ta'aniin “xabbaabi biheertannyya, dhiphoo, miseensa gamtaa diimokiraatawaa Itoophiyaa”; ilmaan Tigiraanyiin ammoo “wanbadee Ertiraa, partii warraaqaa ummata Itoophiyaafi qaanyii mangadanyaa” ittiin jechuudhaan adaamsaa turaniiru. Yaadoleen asoosama kana keessaa fudhataman kunis dhugaa qabatamaan raawwatamaa ture kana kan calaqsiiisanidha jechuun nidanda'ama.

Fkn 42. “...kan bala akkasiitiin du'eefi kan Goolii diimaadhaan ajjeefameef boo'uun hin danda'amu.” (Yoomi Laataa? Fuula 131)

Dhugaan yaada kana keessa jiru, mootummaan Dargiin namoota farreen warraaqsaafi goolii diimaa jedhee adamsee ajjeessu kanaf akkaataa aadaafi duudhaa uummata isaaniiin boo'anii hawwaaluun kan hindanda'amnee ture. Firoonni namoota haala kanaan ajjeeffamanii reeffa fira isaanii fudhatanii hawwaaluufillee qarshii kanfalchiisaa turaniiru. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis, isuma kana kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 43. ...Dargiin “miseensota humnoota farreen warraaqsa” ittiin jechuudhaan lubbuu namoota kuma baayi'ee balleessaa jira. Qabeenya namoota baayi'ees saamaa jira. (Yoomi Laataa? Fuula 133)

Dhugaan yaada kana keessa jiru, mootummaan Dargii namoota ilaalcha isaa hinhordofne irraatti maqaa “miseensota humnoota farreen warraaqsa” jedhu itti maxxansuun qabeenyaa isaanii saamaa tureera. Akkasumas lubbuu isaanillee adamsee galaafachaa kan turedha. Kunis dhugaa qabatamaan mootummaan Dargii uummata Oromoo irraatti

raawwachaa turedha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis isuma kana kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama.

*Fkn 44. Goobannooti sirna kufe durii keessatti saba isaanii gurguratan
hardha jiruu laataa?*

*...Ashamaa isin hundi keessanii
Warri wallaansoon yoona geessanii
Wal beektuu isin hundi keessanii
Sin keessa jirti diinni keessanii
Of keessaa baasaa yeroon keessanii
Beektuu Goobanaa?
Bitamtuu horii gurgurtuu sabaa
Ciraa balleessaa abiddaan gubaa
Saba Oromoo yaa cunquurfamaa!
Garaan madaa'ee kan kuuse malaa
Jirti diinni kee bobaa kee jalaa*

Jabaadhuu...ka'ii...". Jedhee wallise. (Yoomi Laataa? Fuula 138)....

*Goobanaa kan jedhamu Hogganaa human waraanaa Atsee Minilik kan
Oromiyaa gabroomsee harka Minilik keessa galche dha. Raas Goobanaan
lammii Oromoo tahee human waraana nafxanyootaa hogganee dhiiga
lammiisaa kan dhangalaase waan ta'eef Oromootaa biraatti jibbamee hafe.
(Yoomii Laataa? Fuula 139).... Goobanoota ilmaan sirna nafxanyaa waliin
ta'uudhaan faayidaa dhuunfaa argachuuf lammii isaanii hidhaafi hiisisaa,
ajjeessaafi ajjeesisaa jiru. (Yoomii Laataa? Fuula 148); "Namoota Oromoo
ta'anii Oromiyaa gabroomsuurratti Minilikiin gargaaruudhaan qooda
olaanaa raawwatan kan akka Raas Mokonnaan ittiin yaadachuuf siidaa
dhaabbatedha" jedhe Waariyoon. (Yoomi Laataa? Fuula 211)*

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, Atsee Minilik Oromiyaa gabroomsuu keessatti ilmaan Oromoo dantaa dhuunfaa isaaniif jecha lammii isaanii gurgurachaa akka turanituu hubatama. Minilikis sirna bulchiinsa isaa keessatti tooftaa kanatti haalaan gargaaramaa akka ture bira ga'ameera. Erga Minilik aangoo irraa kufees, mootummoonni dhufan tooftaasaa kanatti dhimma ba'aa turaniiru. Ilmaan Oromoo mootummaa nafxanyaa gargaaruudhaan saba isaanii rakkisaa turan kana uummatichi isaan balaaleffachaa tureera.

Haaluma kanaan, Goobanaa Daaccee ilma Oromoo ta'ee osoo jiruu faayidaa dhuunfaasaaf jecha Minilikiin gargaaree ilmaan Oromoo saba isaaniif qabsaa'an ajjeessaafi ajjeesisiisaa kan ture waan ta'eef uummata Oromoo biratti jibbamaafi abaaramaa ta'eera. Har'as ilmaan Oromoo gocha Goobanaan raawwate kana raawwachaa jiran hindhabamani. Kanaafuu, warreen akkasii kana diina ta'uu isaanii akka

hubatamaniifi of-keessaa uummanni akka baasuuf jecha bifa weedduun yookaan sirbaan dhaamsa waliif dabarsaa tureera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan mul'achaa ture kana kan calaqsiiisedha nama dandeessisa.

Fkn 45. Qanyaazimaachi Bafirduu... "... Orominyaa jettani maqaa yoo geedartan... ta'uunsaa ni hafaa? ..." jedhe.
Ilfineesh Qannoo ...Akkamittiin baddi seenaan Oromootaa
Maqaa biyyaallee ni geeddaruu
Adaamaadhaan Naazireeti jedhanii
Tolasaafi Badhaasaa kiristinnaa kaasani..." jette.
Zariihuun Wadaajoo ... "utuma gala qabnu nuugii nuu galaasanii
Utuma maqaa qabnuu... nuu moggaasanii ..." jedhee wallise. (Yoomim
Laataa? Fuula 139)
Siintolinnaafi Sandaabaa kiristinnaa kan kaassan gaafa Goorgisii waan
ta'eef maqaa Sandaabaa Haayile Goorgis jedhanii moggaasan. (Yoomi
Laataa? Fuula 46)

Dhugaan fakkeenya olii kanaa, mootummoonni barootaan darban keessaa biyya keenya bulchaa turan qabeenyaa Oromiyaan qabdu saamuu qofa osoo hintaane maqaa uummatichi ittiin of-hinwaamnee maqaa tuffiin waamaa turaniiru. Dabalataanis, maqaalee iddoowwan Oromiyaa garaagaraa keessa jiranillee osoo hinhafiin maqaa jijjiiraniiru. Akkasumas maqaa nama dhuunfaallee jijjiiruun kiristaana kaasaa turaniiru. Kana gochuu isaanii kanatti kan hingammaddiin artiistoonni Oromoo kallattii garaagaraan moormii isaanii ibsachaa turaniiru. Keessumattuu, artistoota Oromoo kan akka: Zarhuun Wadaajjoo, Ilfineesh Qannoo, Tarfaasaa Mitikkuufi kkf weelluu isaanii keessatti yaaduma kana ibsachaa turaniiru. Yaadoleen assoosamicha keessaa fudhataman kunis dhugaa qabatamaan raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 46. Hagganaan qabsoo Oromoo Oromoodha malee Amaara yookaan Soomaalee tahuu hin danda'u. "...Yoo ummattoota Itoophiyaa kaanii wajjiin mootummaa tokko jalatti kan jiraanu taane bu'aafi mirgi keenya guutummaatti kabajamuu qaba. ...Hanga mirgi keenya guutummaatti kabajamutti qabsoon keenya kun dhalootaa gara dhalootaatti daddarbuudhaan itti fufa. (Yoomi Laataa? Fuula140) ; ...sabi Oromoo yoo barbaade mootummaa Oromiyaa mataa ishee dandeesse ykn mirgiifi bu'aan isaa utuu jalaa hin tuqamiinfi duraa hin hirdhatin kabajamee ummattoota Itoophiyaa keessa jiran hundumaa wajjin fedhiidhaan tokkummaa ummataniin bayi'ina ummataa hundee kan godhate mootummaa federaala diimokiraataawaa dhugaa hundeessinee waliin jiraachuu dandeenya ejjennoo jedhu qabna. Hanga kun dhugaa tahutti qabsoon

keenya kun dhalootaa gara dhalootaatti itti fufaa deemuu danda'a." Yoomi Laataa? Fuula 145)

.... "Hanga mirga keenya deebifannutti qabsoon keenya kun bara amma keessa jirru kana keessatti yoo fiixaan ba'uu dadhabe ijoolleen keenya itti fufu malee saba guddaa taanee sirna cunquursituu keessatti bitamaa bara baraan akka lammii lammaffaatti lakkaa'amaa jiraachuu hinqabnu. Mirgi keenya deebi'uu qaba." Jedhe. (Yoomi Laataa? Fuula 163—164); "Rakkoon kun yoo furmaata dimokiraataawaa hin argatin hafe qabsoon Oromootaa kun dhalootaa gara dhalootaatti itti fufa." Jedhan. (Yoomi Laataa? Fuula 169)

Fakkeenya armaan olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo jaalalaafi kabajaan nama waliin jiraachuu kan beeku yoo ta'u, sirna bulchiinsa mootummoota darbanii keessatti miidhaafi cunqursaa garaagaraa irratti raawwatamaa tureera. Miidhaafi cunqursaa kana jalaa ba'uufis qabsoo garaagaraa taasisaa tureera. Qabsoon isaas Oromiyaan walaba taatee ofiin akka ofbulchituu yookaan bu'aafi faayidaan ishee osoo jalaa hinsarbamiin uummata biyyitti waliin mirga walqixa ta'e qabaattee akka jiraatuuf qabsaa'aa turaniiru.

Haata'u malee, shiraafi miidhaa irratti raawwatamaa jiru irraa ka'ee akkuma saba kaanii bu'aafi mirgi keenya kabajamuu qaba jechuudhaan gaaffii isaanii kaasaa turaniiru. Kana yoo ta'uu baate, uummanni Oromoo qabsoo isaarraa kan hindhaabannee ta'uu agarsiisa. Hanga mirgi uummata Oromoo guutummaa guutuutti kabajamutti qabsoon uummaata Oromoo dhalootarraa dhalootatti daddarbaa akka deemus bira ga'ameera. Haaluma kanarraa ka'uun qabsoo ilmaan Orgomoo dhalootarraa dhalootatti finiinaa kan dhufedha jechuun nidanda'ama. Fakkeenyonni asoosama kana keessaa fudhatame kunis haala bulchiinsaafi siyaasaa uummanni Oromoo keessa turee kan calaqaasiisedha.

Fkn 47. " Bara 1874 lola Imbaaboo booda Atsee Minilik Wallaggi bulchiinsa federeeshiniitiin qaama Itoophiyaa akka tahu waliigaltee Dajjaazimaachi Morodaa Bakaree waliin mallateessanii ittiin bulaa turanillee kan diigan mooticha Hayilee Sillaaseedha." Jechuudhaan Sandaabaan dubbate. (Yoomi Laataa? Fuula 144)

Fakkeenya kana irraa kan hubatamu, bara lola Imbaaboo booda Wallaggi bulchiinsa federeeshiniitiin qaama Itoophiyaa tatee bulaa kan turte yoo ta'u, mootummaan H/Sillaasee jibba biyyicharraa qabuun hala isaan duraan itti bulaa turan kana kan diige ta'uuti hubatama. Kanas kan godheefis, kutaalee biyya Oromiyaa hunda haala tokkoon bittuun akka isaaf mijaatuuf jechuun nidanda'ama. Fakkeenyi fudhatame kunis, dhugaa mul'achaa ture kana kan calaqaasiisedha.

Fkn 48. Sandaabaan, "...Yaada kanaan mootummaan federaalaafi mootummooti federeeshinii seera mootummaatiin kan bulan angoo garaagaraa kan qaban mootummoota lamadha malee tokko ajejaa tokko ammoo ajeejamaa ta'uu hin qaban ejjennoo jedhu qabna." ...Fideraalizimiin gaaffii ummata Oromoo isa guddaafi isa dhugaadha. ...Egaa seerri

mootummaa nuti barbaadnus, mirgooti diimookiraasummaa hunda qabeessadha jennu keessaa isaan guguddaa tokko tokko siif ibsuuf; “Hiree ofii ofiin murteessuu hanga fooxxoquutti, mirga barreessuu, dubbisuufi waa uummuu, mirga amantii barbaadan filachuu, mirga nagaan walitti qabamuu, biyya keessa socho’uu, gara biyya alaa deemuu, murtii mana murtii malee seeraan ala akka hin adabamneefi k.k.f.dha.” jedhe. “...caasaan federaalizimii sitti hime kunniin hundi hojiirra akka oluuf qabsoofna. Hanga kun hojiirra olutti qabsoon Oromootaa dhalootaa gara dhalootaatti itti fufuu danda’a.” jedhe. (Yoomi Laataa? Fuula 146)

Yaadni fakkeenya olii kana keessatti dhiyaate kan agarsiisu, sirni mootummaa federaalaafi mootummooti fedeereshinii biyyi keenya ittiin bulaa turte tokko ajajaa tokko ammo ajeejamaa ta’uun gaggeeffamaa akka turte kan agarsiisudha. Sirna bulchiinsa akkanaa uummata Oromof akka hinliqimfamne hubachuudhaan qabsaa’onni ilmaan Oromoo mormaa turaniru. Mormii isaanii kana keessatti qabxiilee ijoon isaan qabatani qabsaa’aa turan: mirgi uummata Oromoo haa kiabajamu, sirni federaalizimii dhugaa biyya keenya keessatti haa ijaaramu, mirga hiree ofii ofiin murteeffachuu hanga fooxxoquutti haa kabajamuu, mirga waan barbaadan barreessuu, dubbisuufi waa uummuu haa kabajamuu, mirgi amantaa barbaadan hordofuu haa kabajamuu, mirga nagaan walitti qaqbamuu, hiriira nagaa ba’uu haa kabajamu, mirga bilisummaan biyya keessaafi biyya alaa keessa socho’uu haa kabajamuu, mirgi ajaja mana murtii malee qabamanii hidhamuufi kkf haa dhabbatu jechuudhaanidha.

Haala kanaan, qabsaa’onni ilmaan Oromoo kaayyoolee kanneen qabachuudhaan qabsoo isaanii finiinsaa kan turanidha. Gaaffiin uummata Oromoos haala kanaan yoo deebi’uudhaa baate qabsoon ilmaan Oromoo dhalootarraa gara dhalootaatti tarkaanfata malee kan hindhaabbanne ta’uu agarsiisa. Fakkeenyi fudhatamee kunis, haala qabsoo ilmaan Oromoo keessa tureefi itti jiru kana kan calaqsiiisedha.

Fkn 49. “Gadaa Oromoo keessatti sirni buttaa utuu dhiiga hin dhangala’in sirna nagaadhaan angoo mootummaa walitti dabarsanidha. ...Bara ummattooti adduunyaa baayi’een sirna bulchiinsa diimokiraasii hinqabnetti Oromoon sirna diimokiraataawaa kan kan ta’e sirna Gadaadhaan of bulchaa turuun isaa kan isa boonsudha.” (Yoomi Laataa? Fuula 148—149)

Dhugaan fakkeenya kana keessaa jiru, Sirni Gadaa sirna diimokiraataawaa kan uummanni Oromoo karaa nagaafi jaalalaa aangoo mootummaa waggaa sadeet saddeetiin waliif dabarsaa turedha. Sirni bulchiinsa Oromoo kunis faakkeenya gaarii osoo sirni diimokirasii adduunyaa kana irratti hinbeekamiin durayyuu uummatiuchi itti gargaaramaa kan turanidha. Biyyoonni yeroo ammaa kana sirna diimokiraasii dhugaa hordofamillee sirna Gadaa Oromoorraa kan dhaalanidha warreen jedhanillee nijiru. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan sirna bulchiinsa Oromoo duraanii kan ta’e sirna Gadaa kan calaqsiiisedha.

Fkn 50 ...ummata bilisummaasaa ykn mirga isaaf qabsaa’u hidhuufi ajjeesuudhaan qabsoon ummataa ukkaamsee hundeedhaa buqqisee

mootummaan tasgabaa'ee jiraate adduunyaa kanarra hin jiru. (Yoomi Laataa? Fuula 150)....Adamoon ummata Oromoofi Tigiroota irratti “Xabbaabi biheertanyoochi” ittiin jechuudhaan godhamu garuu itti fufee jira. ...Oromoon ajjeefames hidhamees hin dhumne. Qabsoon bilisummaasaaf godhus gidduuttu hin dhaabanne. Qabsoonsaas hin dhaamne. Du'aafi hidhaa sodaatees garbummaa tole jedhee fudhatee kaayyoo isaaf qabsaa'uu irraa barri inni boodatti deebi'e hin jiru. Qabsoon mirga isaa kabajsiisuuf bara baraan godhe wareegama lubbuu kan gaafatee fi gaafatu ta'uusaa Oromoon nibeeka. (Yoomi Laataa? Fuula 213—214)

Dhugaan yaada olii kana keessa jiru, haala bulchiinsaafi siyaasaa biyya tokko keessatti uummata mirga isaaf qabsaa'u hidhuufi ajjeesuudhaan biyyi qabsoo uummataa boodatti deebisee tasgabaayee aangoorra ture hinjiru. Haala bulchiinsaafi siyaasa biyya keenyaa keessattis mootummoonni biyya keenya bulchaa turan uummata Oromoo mirga isaaniif qabsaa'an irratti hidhaafi ajjeechaa raawwachaa turaniiru. Hidhaafi ajjeechaa kana irratti haa raawwatuyyuu malee, bara ilman Oromoo hidhaafi ajjeechaa jalaa dheessanii qabsoorraa boodatti jedhan kan hinjiru. Bifuma kanaan ilmaan Oromoo mirga isaanii kabachiifachuuf mootummoota biyya keenya bulchaa turan irratti qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru jechuun ni danda'ama.

Fkn 51. Sochii qabsoo Oromoo bilisummaa isaaf godhu kan deggeeran qabsaa'ota adda bilisummaa ummata Tigiraay kan dhiyoo kana ji'a Gurraandhala 1967 hundeeffameefi addoota bilisummaa ummata Ertiraa Jabahaafi Shaabiyaa qofadha. (Yoomi Laataa? Fuula 158)

Fakkeenya kana irraa kan hubatamu, uummanni Oromoo bilisummaa isaa sarbame deebifachuuf walgurmeessee qabsaa'aa kan turedha. Dhaabbileen mirga uummata Oromoof qabsaa'aa turan kunis: Adda Tokkummaa Bilisummaa Oromoo, Garee Warana Qabsaa'ota Oromoo, Adda Bilisummaa Oromoofi Adda Bilisummaa Oromoo Abboo warreen jedhaman mootummaa H/Sillaasee keessa of gurmeessanii mirga uummata isaanii bara dheeraa qabsaa'aa akka turan hubatameera.

Sochii qabsoo isaanii kanas dhaabbiileen siyaasaa saba Tigiraanyi kan maqaa “Adda bilisummaa uummata Tigiraanyi” jedhamuufi kan Ertiraa bilisa baasuuf qabsaa'an dhaabbiilee siyaasa Ertiraakan maqaa “Addoota bilisummaa uummata Ertiraa Jabahaafi Shaabiyaa” jedhaman deggeeraa akka turanis bira ga'ameera. Fakkeenya asoosama kana keessaa fudhatamee kunis dhugaa mul'achha ture kana kan calaqsiihedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 52. Dargiin angoo mootummaasaa mijeeffachuuf malee sirna diimokiraasii hundeesuu hin barbaadu. ...Walqixxummaa sabaafi sablammootaas ijaan arguu hin fedhu. ...Qabsaa'ota dhaabbilee garaagaraa kan I.Ma.Le.Di. keessatti walitti qabaman shanaan keessaa afran balleessee kan isaa Abiyootaawii Sadad qofti angoorra akka turu barbaade. ...dhaabni siyaasaa kaayyoo Dargii hin fudhanne biyya kana

keessa socho'uu hin danda'u. (Yoomi Laataa? Fuula 167)

Fakkeenyi olii kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii uummata bal'aarraa deggeersa argachuf jecha sobee maqaa sirna diimokiraasaa ijaarra jechuudhaan uummata gowwoomsaa akka ture agarsiisa. Sirna diimokiraasii ijaarra haa jedhuuyyuu malee dhugaa qabatamaan mul'achaa ture garuu faalla isaa akka ta'ees yaada kanarraa hubachuun danda'ameera. Haala sirna Diimokiraasii biyya tokkoo keessatti paartileen siyaasaa garaagaraa jiraachuun dirqama. Kun osoo ta'ee jiruu Dargiin dhaabbiilee siyaasaa biyyatti keessaajiran akka hinwarraaqne gochaa tureera. Bifuma kanaan dhaabbiileen siyaasaa biyyatti keessa turan badanii Dargii qofti guutummaa biyyaattii akka bita tures hubatameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamee kunis dhugaa qabatamaan sirna bulchiinsaafi siyaasaa mootummaa Dargii keessa ture kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 53. Barrisaa bara mootummaan Ziyaad Barree karaa bahaafi kibba bahaatiin, Addooti bilisummaa Ertiraa Shaabiyaafi Jabahaan ammoo Ertiraa bilisa baasuuf, addooti bilisummaa Oromoo ammoo karaa bahaafi kibba bahaatiin qabsoo hidhannoo itti cimsan, biyya giddu galeessaa keessatti ammoo Ma.I.So.N.fi E.P.R.P.(I.Hi.A.Pa)nis angoof Dargii wajjin tibba qabsoo cimaa irra turanidha. ...Biyyattiin jeequmsa guddaa keessa jirti. (Yoomi Laataa? Fuula 171)....Addi bilisummaa Tigiraayii (Wayyaanee), Addooti bilisummaa Ertiriyaa (Shaabiyaafi Jabahaa), Dhaabbati sochii dimokiraasummaa Itoophiyaa (E.P.D.M), Gamtaa dimokiraasummaa Itoophiyaa (E.D.U)FI Partiin warraaqaa ummata Itoophiyaa (I.Hi.A.Pa),Karaa bahaafi kibba baha Itoophiyaammoo Adda tokkummaa bilisummaa Oromoo, Adda bilisummaa Oromoo,Adda Isilaama bilisummaa Oromoo, Adda bilisummaa Oromoo Abboo, Dargiif waraansa cinaachaa itti ta'an. (Yoomi Laataa? Fuula 227)

Yaadni olii kun kan agarsiisu, sirna bulchiinsa Dargiirratti qamoolee garaagaraan bakka garaagaraatti mormii irratti kaasaa akka turan kan agarsiisudha. Qamoleen irratti mormii kaasaa turan kunis: karaa bahaafi kibba baha biyyittiidhaan mootummaa Ziyaad Barree, karaa kaaba biyyitti Addoota bilisummaa Ertiraa Shaabiyaafi Jabahaa, karaa bahaafi kibba bahaan Addooti bilisummaa Oromoo akkasumas giddu gala biyyittii keessatti ammoo dhaabbiilen siyaasa Sochii Sooshaalistummaa Guutummaa Itoophiyaafi paartii warraaqaa ummata Itoophiyaa jedhaman Dargii boqonnaa dhowwachaa akka turan hubachuun danda'ameera. Mootumaan Dargiis muddama isa qabate kana jalaa ba'uuf dhaadannoo “waan hundinuu gara adda waraanaatti.” Jechudhaan waraana uummataa “Milishaa” jedhamu leenjisuudhaan gara adda waraanaatti dirqamaan ergaa akka tures bira ga'ameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan ture kana kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 54. Dargiin namoota kumaatamaan lakka'aman hidhaafi ajjeessaa jira. ...Miseensi Dargii kutaa biyya Wallaggaa Aje/dhi.Nugusee Faantaanis bara 1969 walakkaa irratti Oromoota qonnaan bultoota sadii magaalaa

Naqamtee dirree Calalaqijjedhamu irratti ummataa magaalaa Naqamteekuma baayi'eetti lakkaa'aman bakka argamanitti rasaasaan tumsiisee ajjeesise. Magaalaa Dambii Doolloo ganda Awwaala koongoo jedhamu irrattis akkasuma haala walfakkaatuun qonnaan bultoota sadii rasaasaan tumsiisee ajjeesise. (Yoomi Laataa? Fiila 173); Akkuma kutaa biyya Wallaggaa Harargeenis biyya Oromoo waan ta'eef Dargiin Oromoota baayi'ee hidhee baayi'ee baayi'ee ajjeessaa ture. Koonyaa Oborraa keessatti bulchaan koonyichaa "Radi'eet" jedhamu Oromoo baayi'ee ajjeesse. (Yoomi Laataa? Fuula 179)

Yaadonni olii kun kan namatti mul'isuu, Dargiin uummata Oromoo kutaalee biyyitti garaagaraa keessa jiraatan irratti tarkaanfii gara jabeenyaa fudhachaa akka ture kan agarsiisudha. Daballoonni isaas tarkaanfii banrbaadan osoo waan tokkollee isaan hindaangeessiiin tarkaanfii nama barbaadaniiratti fudhachaa akka turanis yaada kanarraa hubachuun danda'ameera. Haala kanaanis Oromoota kutaalee hedduu keessa jiraatan galaaffachaa kan turanidha. Keessumattuu, Oromoota kutaa biyya wallaggaa magaalaa Naqamteefi magaalaa Dambii Doollootti akkasumas kutaa biyya Harargee irraatti tarkaanfiiin gara jabeenyaa fudhachaa turuunisaa bira ga'ameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamees gocha gara jabummaa mootummaan Dargiifi kaadirroon isaa uummata Oromorratti raawwacjhaa turan qabatamaan kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 55. ...roorroon ummata keenyarra ga'aa jiru itti caale malee hin salphanne. ...Minilikis, H/Sillaaseenis, Dargiin kunis bifa walfakkaatuun Oromoo waanjoo gabrummaa keessatti hidhaa sibilaa itti hidhan walitti daddabarsaa jiru malee kan furmaata nuu fide hin jiru. (Yoomi Laataa? Fuula 181); Moototi nafxanyooti bara baraan angoo walitti daddabarsaa bara jalqaba warraaqsaa kana ga'an bifuma walfakkaatuun ummataa Oromoorratti tarkaanfii walfakkaatu fudhatan. (Yoomi Laataa? Fuula 214)

Yaadota olii kana irraa akkuma hubatamu, mootummoonni biyya keenya bulchaa turan Minilik irraa eegalee hanga mootummaa Dargiitti miidhaafi daraarama guddaa uummata Oromoorraan ga'aa akka turan bira ga'ameera. Jijjiirama mootummaawwan darbanii keessattis jijjiirama maqaa irraan kan hafe jijjiiramni mirga uummata Oromoof dhufe kan hinjire ta'uu rgaan xiinxalame kun agarsiiseera. Cunqursaafi ajjeechaan uummata Oromoo irratti raawwatu mootummaa tokko irraa gara mootummaa birootti walitti dabarsaa kan turanidha malee furmaanni biroon uummatichaaf dhufe kan hinjirredha jechuu nama dandeesisa. Yaadni asoosama kana keessatti dhiyaatees dhugaa ifatti mul'achaa ture kana kan calaqsiiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 56. Eliyaas qofa osoo hin taane Gaazeexeessitooti akka Eliyaas baayi'een kan itti amanaan utuu hin ta'in kan sirni mootummaa abba irree kun akka himamu barbaadu qofa barreessu. Yoomi Laataa? Fuula 188)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, haala bulchiinsa mootummoota biyya keenya bulchaa turan keessatti barreessitoonniifi gaazeexeessittonni biyya keenyaa akka ogummaan isaanii isaan ajajuutti kan arganiifi waan dhaa'an kan barreessaniifi gabaasan osoo

hintaane kallatti mootummaanni sun barbaaduun dalagaa kan turan ta'uuti hubatama. Haala kana keessatti namoonni hojjetan waan ofiisaanii itti amanaan waan hintaaneef, odeeffannoon isaan dabarsuunillee doggoogora qabaachuu mala. Keessumattuu, Gaazeexeesittoonni bara sanaa haala kanaa rakkoon irra qaqqabaa akka tures hubachuun danda'ameera. Kana malees, mirgi socho'uufi waa dalaguusaanillee daangeffamaadha jechuun nidanda'ama. Kunis dhugaa qabatamaan haala bulchiinsaafi siyaasa mootummaa Dargii keessa raawwatamaa turedha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamee kunis isuma kana kan calaqqsiisedha.

Fkn 57. ...ilmaan sirna nafxanyaa kan tibba jalqaba warraaqsa mataa gadi qabatan Eliyaasfaatti quba qabuudhaan “Warraaqaa! Bakkalchaa!” ittiin jechuudhaan maqaa gaazeexaa dhaaba I.Ci.A.Ti.fi gaazeexaa Adda Bilisummaa Oromoodhaan isaan waaman irra deddeebi'uudhaan. Dargiin tooftaa adda ta'een ilaalcha Oromummaa hundee isatti buqqisee ilaalchan sirna nafxanyumaa diriirsaa akka jiru kan hubatan ijoolleen Oromoo Oromummaan isaanitti dhagahame kan dhaabbilee siyaasaa shanan I.Ma.Le.Di. Hi. Keessa jiran tokko tokko Dargii qabsaa'uuf tokkummaa ummatanii icciitiidhaan dhaabbata **ኦሮሞ ብሔር ዲሞክራሲያዊ ንቅናቄ (ሶ.ዲ.ዲ. ን.)** “Sochii dimokiraataawaa ummata Oromoo” jedhamu hundeessan. ...Gaazexaa ykn sagaleen dhaaba kanaa “Tarkaanfii” jedhama. Garuu Dargiin itti dammaqee yeroo gabaabduu keessatti rukutee diige. Yoomi Laataa? Fuula 190)

Fakkeenya olii kanarraa waan hubatamu, ilmaan nafxanyootaa ilmaan Oromoo Oromummaa isaaniif quuqama qabanitti maqaa garaagaraa itti maxxansuun jibba uummaticharraa qaban ifatti mul'isaa akka turan kan agarsiisedha. Maqaalee isaan itti maxxansuudhaan ittiin waaman kunis maqaa gaazexaa ilmaan Oromoo dhaabbilee siyaasaa Oromoo keessatti hirmaatan maxxansaniin waamaa akka turan hubatameera. Ilmaan Oromoo dhaaba siyaasaa qabsoo warraaqaa cunquurfamoota Itoophiyaa keessa jiran gaazexaa “Warraaqaa” jedhamu maxxansuudhaan haala siyaasaa uummata Oromoo achi keessaan dabarsaa kan turan yoo ta'u, “Bakkalchaan” ammoo maqaa gaazexaa Adda bilisummaa Oromoo kan bosona keessa qabsoo hidhannoorra osoo jirani maxxansiisuudhaan uummata ittiin daddammaqsaa turan ta'uu kan hubatamedha. Kunis karaa dhaaba siyaasaa qabsoo warraaqaa cunquurfamota Itoophiyaa ijoollee Oromoo achi keessa jiraaniin socho'aa akka jiru hubachuun danda'ameera.

Dabalataanis, gaazexaa maqaan isaa “Tarkaanfii” jedhamu ijoollee Oromoo warree paartilee shanaan walitti dhufanii waliin mari'atan keessa osoo jiranii shira mootummaan Dargii uummata Oromoorratti xaxu hubatanii dhoksaadhaan dhaaba sochii dimokiraataawaa uummata Oromoo jedhu hundeessaniin maxxanfamaa kan turedha. Haala kanaan ilmaan Oromoo miidhaa uummata isaaniira ga'uuf qabsaa'aa kara mara adeemsisaa akka turan hubachuun danda'ameera. Ragaa fudhataman kunis dhugaa qabatamaan ture kana ifatti kan calaqqsiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 58. Dargiin kaadiroota isaa hunda meeshaa waraanaa hidhachiisee ijoollee Oromoo sabasaaniif qabsaa'an akka diinaatti, akka halagaa akka

*lammii biyya ormaatti lakkaa'udhaan harka qullaa isaan hambise.
...Oromooti haqa saba isaaniif falman biyya isaanii keessatti akka lammii
lammaffaatti ilaalaman. (Yoomi Laataa? Fuula 191)*

Fakkeenyi olii kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii kaadiroota isaa meeshaa waraanaa hidhachiisuudhaan ilmaan Oromoo mirga sabasaaniif qabsaa'an irratti balaa cimaa irraan geessisaa akka turedha. Miidhaalee isaan irraan geessisaa turanis hidhaa, ajjeechaafi biyyaa hari'chaa turaniiru. Dabalataanis, ilmaan Oromoo sababa haqa saba isaaniif falmaniif akka lammii lammataatti ilaalamaa turaniiru. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis waanuma qabataman ture kana kan calaqsiiisedha jechuun nama dandeessisa.

Fkn 59. Finfinnee keessatti qabsoon “Goolii adii”fi “Goolii diimaa” jechuudhaan kokkee walqabanii kan meeshaa waraanaan walfixaa jiran, I.Hi.A.Pa.fi Shaabiyaa gartokkoon ta'uudhaan Dargii kuffisuuf qabsoo godhanidha. (Yoomi Laataa? Fuula 197)

Fakkeenyi olii kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii qabsaa'ota biyyattii keessatti mirga sabasaaniif qabsaa'ani irraatti maqaa “Goolii diimaa” jedhu itti mooggaasuudhaan tarkaanfii ajjeecha irratti fudhachaa tureera. Gocha inni raawwatu kanatti haaruudhaan dhaabbiileen siyaasaa paartii warraaqaa uummata Itoophiyaafi Shaabiyaa jedhaman gara tokko goruun mootummaa Dargii boqonnaa dhowwachaa turaniiru. Haala kanaan mootummaan Dargii aangoo mootummaarraa akka fonqolfamuuf mormiifi fincilli garaagaraa irratti taasifamaa akka ture hubachuun danda'ameera. Fakkeenyi fudhatame kunis waan qabatamaatti sirna bilchiinsaafi siyaasaa uummata Oromoofi kan biro irratti raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 60. “Jaallee Naggesee Behaayiluu itti fufaniis haambaa Fiyudaalizimii Impeeriyaalizimiifi biirpkiraatik kaapitaalizimii kan ta'an I.hi.a.pa., E.D.P., Qanyii mangadanyoota, Xabbabi biheertanyoota, wanbadoota Ertiraa dhabamsiisuudhaan sirna Sooshaalizimii shakkii tokko malee ni hundeessina jedhaniiru.” (Yoomi Laataa? Fuula 208—209)

Faakkeenya kana irraa kan hubatamu, sirna bulchiinsa Dargii keessatti sirni Sooshaalizimii ijaarra maqaa jedhuun qabsaa'ota sabaafi sablammoota biyyattii keessaa jiran maqaa adda addaa itti moggaassuudhaan balaaleffachaa akka ture kan agarsiisudha. Dhaadannoo isaa keessattis dhaabbiileen siyaasaa yeroo sanatti biyyatti keessa jiran kan akka paartii warraaqaa ummata Itoophiyaafi gamtaa diimokiraataawaa Itoophiyaa jedhaman maqaa 'Qanyi mangadanyoota,' 'Xabbabi biheertanyoota,' 'wanbadoota Ertiraa'fi kkf warreen ilaalcha sirna 'Fiyudaalizimii,' 'Impeeriyaalizimii,' 'biirpkiraatikii'fi 'kapitaalizimii' qaban kana dhabamsiisuudhaan sirna Sooshaalizimii dhugaa ta'e niijaarra jechaa dhaadannoo isaanii dhageesiisaa akka turanhubachuun danda'ameera. Haala kanaan dhaabbiilee siyaasaa biyya keessa turan irratti miidhaa garaagaraa qaqqabsiisa kan turedha jechuun nidanda'ama. Fakkeenyi fudhatame kunis, waanuma qabatamaan biyyattii kana keessatti raawwatamaa turan kana ifatti kan calaqsiiisudha jechuun nidanda'ama.

Fkn 61. Waraanni ummataa kun sabaafi sablammoota Itoophiyaa hundarraa kan walitti ba'edha. Ani bilisummaa keetiif jecha lubbuu koo dabarseen siif kenna jedhee akkas Itoophiyaa haa faarsu malee Itoophiyaan sabaafi sablammooti hundi walqixa kan keessa jiraataniifi wal-qixa bu'aa irraa argatan hin ture. Olaantummaa gita bittaa saba Amaaraa jala utuu jiranii Itoophiyaa ishee saba tokko qofaaf loogdu faarsaa jireenya akka dheebichaa hadhaa'u waga'amee jiraachuu itti fufe. (Yoomi Laataa? Fuula 226)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, mootummaan Dargii mormii kallattiiwwan hedduun irratti ka'e ofirraa ittisuuf jecha sabaafi sablammoota biyyattii keessa jiran walitti qabee leenjii waraanaa keennaafii tureera. Leenjifamtoonni kunis bilisummaa biyya Itoophiyaatiif lubbuusaaniillee akka kennaniif dhaadannoo garaagaraa dhageessisaa akka turanis hubachuun danda'ameera. Haata'u malee, biyyattii keessatti mirgi sabaafi sablammoota hundaa walqixa kabajamaafi ilaalamaa kan hinturedha. Sirna bulchiinsa yeroo sanii keessatti olaantummaan saba Amaaraa qofaaf kennuudhaan sabaafi sablammoonni biyyatti biroon sobaan biyyattii faarsaa akka jirataniif dirqisiifamaa turaniiru. Haala kanaan uummanni biyyattii hundi olaantummaa saba tokkoo farsaa akka jiraataniif dirqisiifamaa turaniiru. Uummanni Oromoos osoo hinjaalatiin haala kanaan jiraachaa tureera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamee kunis, waanuma kana kan ibsedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 62 Dargiin kuffisuudhaaf A.D.W.U.I.fi Addooti bilisummaa Oromoo afran akkasumas Shaabiyaan kallatii biyyattii garaagaraan qabsoo hidhannooaanii itti cimsachuudhaan biyyoota baayi'ee too'atan. ...dargaggoota loltummaa leenjisee biyyaalessaa leenjisee dirree waraanaatti bobbaasuu itti fufe. ...Abbootii waraanaas (loltoota soorama ba'anis) duulchisaa jira. (Yoomi Laataa? Fuula 251)....Dargiin ...dargaggooti umuriin isaanii waggaa kudha saddeetii ol ta'an waggaa lamaaf tajaajila loltummaa biyyaalessaa kennuu akka qaban labsii baase. (Yoomi Laataa? Fuula 227)

Dhugaan fakkeenya fudhatamee kana keessa jiru, mootummaa Dargiirratti qaamota biyya keessaafi alaarraa bara mormiin itti ammaachaa dhufe sana dargaggoota biyyaatti keessaa jiran kan umuriin isaani kudha saddeettii ol ta'an dirqamaan qabee gara dirree waraanaatti eergaa tureera. Kana malees, loltoota duraan soorama ba'anis dirree loolaatti deebisee bobbaasaa kan ture ta'uunis hubatameera. Hala kana keessatti dhaadannoo 'hunduu gara adda waraanaatti' (hulum wode xor ginbar' jedhu qabatee dargaggoonni biyyatti hedduun dirree waraanaarratti herguudhaan lubbuun namoota hedduun kan waraagaman ta'uu hubatameera. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatamee kunis, dhugaa qabatamaan sirna bulchiinsa Dargii keessatti mul'achaa ture calaqqiiseera jechuu nama dandeessisa.

Fkn 63. Saabaafi Mariyannaan magaalaa Kaartum keessa waggaa baay'ee turaniiru. Lamaansaaniyyuu cunqursaa sirna nafxanyaa saba isaanii

irraan gahu mormuudhaan bilisummaa saba isaaniif qabsaa'uuf biyya isaanii gadhiisanii bahan. 1-E.P.L.F. 2-O.L.F. 3- T.P.L.F. 4- E.P.R.P. 5- E.P.D.M. -fi 6- E.D.U. Akkasumas Dargii kuffisuuf kan qabsaa'an dhaabbiileen siyaasaa gara biraanis magaalaa Kaartum keessa waajjira qabu. (Yoomi Laataa? Fuula 236)

Yaadni fakkeenya fudhatame kanaa kan agarsiisu, bara mootummaa Dargii keessa ilmaan sabaafi sablammii biyyatti hedduun miidhaafi cunqursaa sabasaaniirra gahu moormaan biyya keessaa hari'atamaa turaniiru. Namoonni biyyaa keessaa hari'ataman kunis abdii osoo hinkutatiin biyya deeman hundatti dhaabbiilee siyaasa garaagaraa keessa seenuudhaan qabsoon isaanii finiinsaa kan turan ta'uun hubatameera. Dhaabbiileen siyaasaa ijaaramanii bilisummaa saba isaaniif falmaa turan kunis kan akka: Adda bilisa baasaa uummata Tigraay, Adda bilisa baasaa uummata Oromoo, Adda bilisa baasaa uummata Itoophiyaa, Sochii Sooshaalistummaa guutummaa Itoophiyaa, Paartii warraaqaa uummata Itoophiyaa, Qabsoo warraaqaa cunquurfamoota Itoophiyaafi Gamtaa diimokiraataawaa Itoophiyaa akkasumas dhaabbiileen biroo akka jiran kan kan agarsiisudha. Haala kanaan ilmaan Oromoo biyyoota addunyaa garaagaraa keessatti dahachaa bilisummaa sabasaaniif qabsaa'aa turan hedduu ta'uun isaanis hubatameera.

Fkn 64. ...Isin foon keenya nyaattanii dhiiga keenya dhuuguuf aangoo qabattan malee uummata baldhaa Itoophiyaaf yaaddanii miti. Garaa keessaniif qabsooftu malee uummataaf miti. Garuu maqaa uummata baldhaatiin daldaltu. (Yoomi Laataa? Fuula 254)"Jaallee" Difaawu nama waggaa 34 nitaha. ...Akkuma warraaqsi bara 1966 dhoween siyaasaa kanatti gale. Miseensa koree giddu gala paartii hojjettoota Itoophiyaadha. Namoota baayi'ee "farreen warraaqsaati" ittiin jechuudhaan ajjeeseera. Ajjeesiseera. Tumeera. Bultii namoota baayi'ee diigeera. Dhirsaa hidhee haadha manaa wajjiin ciiseera. (Yoomi Laataa? Fuula 256)Haaluma kanaan walumaa galatti kaadirooti Dargii baayi'een qabeenyaa namoota baayi'ee "farrootii warraaqsa, farrootii tokkummaa Itoophiyaafi k.k.f." maqaa jedhu moggaasuudhaan lubbuufi qabeenyaa isaanii irratti tarkaanfii barbaadan fudhatu. (Yoomi Laataa? Fuula 259)

Dhugaan yaadota olii kanneen keessatti dhiyaate, bara mootummaa Dargii keessa aanga'oonni isaa maqaa uummata baldhaaf qabsoofna jedhuun namoota barbaadan irraatti waan barbaadan raawwachaa turaniiru. Namoota barbaadan kanarratti maqaa "farra warraqsaa, farrootii tokkummaa Itoophiyaafi kkf" maqaa jedhu itti maxxansuun yoo barbaadan hidhuu, dhaanuu, qabeenyaa isaanii saamuu, ajjeesuu, bultii namootaa diiduu, gudeeduufi kkf irratti raawwachaa turaniiru. Fakkeenyonni asoosama kana keessaa fudhataman kunis, dhugaa qabatamaan uummata Oromooratti raawwatamaa ture kan calaqsiiisidha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 65. Mootummaan Dargii Ebla 14/1983 walga'ii ariifachiisaa gumii biyyaa waamee dhimmoota haala yeroo irratti mariyachiise. ...jarreen Wayyaanee kun uummata bilisa baasna jedhu. Warri kaanis akkasuma jedhu. Isinis bara 1966 yeroo warraaqsi dhowee aangoo mootummaatti ol

dhufan akkuma kana jettan. Erga aangoo mootummaarra baatan booda garuu uummata baldhaa ni irraanfataame. Warri ፩.፩.፩.፪. 7. Kunis bosona keessaa bahanii barcuma amma isin (Mangistuu H/Maariyaamiin jechuun jechuusaaniiti) irra teessan kana irraa gaafa taa'an uummata baldhaa kana irraanfachuudhaan bu'aa mataa isaanii faana deemuun isaanii hin hafu.... Yaa'iin ariifachiisaa 3ffaa gumii biyaa kun xummuura irratti mormitoota mootummaa kallattii garaa garan Dargii lolaa jiraniif waamicha nagaa dabarse. Kana maleellee sababii siyaasaa adda addaan namooti hidhaman akka hiikaman murteesse. (Yoomi Laataa? Fuula 266-- 267)

Fakkeenyonni olii kun kan mul'isan bara 1983 ALHtti mootummaa Dargii aangoorraa buusuuf humni mormitootasaa yerootti humna isaanii cimaasachaa dhufan ta'uu agarsiisa. Yeroo kana keessa mootummaan Dargii sardamee walga'ii ariifachiisaa gumii biyyattii yaamuun rakkoo biyyattii keessatti uumameerratti marii'achaa akka ture kan mul'isudha. Walga'ii taasifame irrattis garaagarummaan yaadaa ka'aa akka ture fakkeenya olii kanarraa hubachuun danda'ameera. Garaagarummaan yaadolee isaan gidduutti ka'aa turan kunis kan akka: Ertiraadhaaf bulchiinsa federeeshinii kennuu, bulchiinsa federeeshinii uummatoota Itoophiyaa hundaa kennuufi kkf isaan gidduutti kan ka'e ta'uutuun hubatama. Kana malee, mootummaan aangoorra jiru Dargiin maqaa uummata baldhaaf dhaabbanne jedhuun erga aangoo mootummaa qabatee booda uummata irraatti rakkoo adda addaa qaqqabsiisaa akka tures hubatameera.

Dhaabbiileen siyaasaa aangoo qabachuuf qabsaa'anis maqaa uummata baldhaaf dhaabbanne jedhu maxxanfatanii yeroo aangootti ol bahan ammoo uummata dagachuudhaan dantaa dhuunfasaanii kan tarkaanfachiisan ta'uunis hubatameera. Kunis dhugaa qabatamaan mootummooti biyya keenya bulchaa turan kan isaan raawwachaa turanidha jechuun nidanda'ama. Kanaafuu, fakkeenyonni olii fudhataman kunis haala bulchiinsaafi siyaasaa biyyi keenya keessa turteefi jirtu kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 66. Kanaa booda utuu hin turin ji'a Caamsaa 13 bara 1983 Raadiyooniin Itoophiyaa sagantaa oduu ganamaa irratti "Jaallee Mangistuu H/Maariyaam dura taa'aan paartii hojjetoota Itoophiyaa pirezidaantiin ripabliikii diimokiraataawaa Itoophiyaafi ajejaan humnoota waraana warraaqaa dhiigi biyyattii keessatti akka hin dhangaloofneef nagaaf jecha hardha biyya gadhiisanii bahaniiru." oduu jedhu dabarse. (Yoomi Laataa? Fuula 274)

Dhugaan yaada kana keessa jiru, mootummaan Dargii mormiifi lolo isaarratti ka'e kana jala dhaabbachuu waan dadhabeef Caamsaa 13 bara 1983 ALHtti dura taa'aa paartii hojjetoota Itoophiyaa pirezidaantii ripabliikii dimokiraataawaa Itoophiyaafi ajejaa humnoota waraana warraaqaa Mangistuu H/Maariyaam biyya gadi lakkisanii akka ba'an kan agarsiisedha. Haala kanaan mootummaan Dargii aangoo irraa kan fonqolfamedha jechuun nidanda'ama. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis, haala mootummaan Dargii aangoorraa fonqolfame kan calaqsiiisedha jechuun nama dandeessisa.

Fkn 67. Raadiyooniin A.D.W.U.I ammoo " ...gotichi humni waraanni A.D.W.U.I magaalota Itoophiyaa kaabaa hunda bilisoomsaa dhufee Goojjam keessa bahee duula waqixxummaafi bilisummaadhaan magaalaa guddaa Wallaggaa Naqamtee injifannoodhaan galeera... jedha. Haluma kanaan hoomaan waraana A.D.W.U.I humana waraana Dargii barbaadeessaa magaalaa Amboo gahe. ...Caamsaa 19/1983 Wiixata (Dafinoo) galgala magaalaa Finfinnee gale. ...bariisaa jala sa'atii 10:30 irraatti ganda "Araatti kiilootti" kan argamu masaraa mootummaa guddicha qabachuuf yaale. ...Hoomaan waraana Shaabiyaas qabsoo waggoota 30 booda hoomaa waraana Dargii Ertiriyaa keessa turan mancasuudhaan magaalaa Asmaraa injifannoodhaan seene. A.B.O.nis, Oromiyaa dhiyaa (Beegii, Mandii, Asoosaa, Daambii Doolloo) kan to'ate si'a ta'u karaa bahaan ammoo koonyaa Habroofi Garaa Muldhataa keessa iddoo tokko tokko too'achuu danda'ee ture. (Yoomi Laataa? Fuula 269—270)

Fakkeentonna fudhataman kun kan agarsiisan, dhaabbiileen siyaasaa uummata isaaniif qabsaa'aa turan injiffannoo mootummaa Dargiirratti kan argatan Caamsaa 20/1983 ALHtti eegalee akka ta'e kan agarsiisanidha. Dhaabbiileen siyaasaa biyyaatti keessa turan kunis kallattii garaagaraan uummata isaanii bilisa baasaa kan dhufanidha. Haala kanaan dhaabbinni A.D.W.U.I jedhee of waamu magaalota kutaa kaaba biyyatti hunda bilisa baasuun karaa Goojjam gara kutaa biyya Wallaggaatti darbuun magaalaa guddoo kutaa biyyichaa magaalaa Naqamtee kan to'annaa jala olchuu danda'aniiru. Erga achi to'atanii booda gara magaalaa Abmootti darbuun hoomaa waraana Dargii waliin waldhaansoo cimaa erga godhanii booda injiffannoosaaniitiin akka xumurame ragaa kanarraa hubachuun danda'ameera. Erga magaalaa Amboo ofjala oolchatanii boodas gara magaalaa guddoo kutaa biyyatiittii imaluudhaan magaalaa Finfinnee ta'achuudhaan masaraa mootummaa duraanii qabachuu danda'aniiru.

Kana malees, hoomaan warraana Shaabiya hoomaa waraana Dargii Ertiriyaa keessa turan rukkuudhaan magaalaa Asmaraa yerootti qabatan akka ta'es hubachuun danda'ameera. Dabalataanis, dhaabbinni siyaasaa uummata Oromoo A.B.O. jedhamus kutaa Oromiyaa dhiyaa kan akka: Beegii, Mandii, Asoosaafi Daambii Doolloo akkasumas kara baha ammoo koonyaa Habroofi Gara Muldhataa akka bilisa baasan kan agarsiisudha. Waan kanarraa kan hubatamu dhaabbiileen siyaasa Oromoo mootummaa Dargii kuuffiisuu keessatti qooda fudhachaa akka turan namatti agarsiisa. Fakkeenyi asoosama keessaa fudhatame kunis haala mootummaan Dargii aangoorraa itti ka'eefi gahee dhaabbiileen siyaasaafi bulchiinsa uummata Oromoo keessa ture kana kan calaqsiiidha jechuun nidanda'ama.

Fkn 68. Waamicha A.D.W.U.I dhiyeesse kanaan dhaabbiileen siyaasaa baayi'een yaa'ii kana irratti hirmaachuuf gara waltajjii biyya keessaa kanatti dhufan. Dhaabbiileen Oromoo yaa'ii Adoolessaa bara 1983 kana irratti hirmaatan

- 1- *Adda tokkichummaa bilisummaa Oromoo (A.T.B.O.)*
- 2- *Adda bilisummaa Oromoon (A.B.O.)*
- 3- *Adda Islaamummaa bilisummaa Oromoo (A.I.B.O.)*
- 4- *Adda bilisummaa Oromoo Aabboo (A.B.O.A.)*
- 5- *Dhaabbata dimokiraatawaa uummata Oromoo (DH.D.U.O./A.D.W.U.I) turan. (Yoomi Laataa? Fuula 272)*

Fakkeenyi fudhatame kun kan agarsiisu, mootummaan Adda diimokiraatawaa warraaqsa uummattoota Itookphiya mootummaa yeroo hundeessuun waamicha dhaabbiilee siyaasaa biyya keessaafi biyya alaan Dargii kuffisuuf qabsoorra hund "mootummaa dimokiraatittii federaala Itoophiyaa hundeessinaa" qooda fudhaadhaa jechuudhaan waamicha dabarsaa akka ture hubachuun danda'ameera. Waamicha kana irratti hirmaachuuf dhaabbiileen siyaasaa hedduun gara waltajjii biyyaa akka dhufaanii akka turan hubatameera. Haaluma kanaan dhaabbiileen siyaasaa Oromoo kan akka: adda tokkichummaa bilisummaa Oromoo, adda bilisummaa Oromoo, adda Islaamummaa bilisummaa Oromoo, adda bilisummaa Oromoo Aabboofi dhaabbata dimokiraataawaa uummata Oromoo jedhaman yaa'ii kana irratti argamaanii akka turan ragaa fudhataman kanarraa hubacjhuun danda'ameera. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis, waan qabatamaan mul'achaa ture kana qabatee kan dhiyaatedha jechuun ni danda'ama.

Walumaagalatti, qabxiileen asoosama kana keessaa akka fakkeenyaatti fudhataman kun seenaa qabatamaan haala bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa uummata Oromoo bara mootummaa Atsee Teediroos irraa eegalee hanga kuufaatii mootummaa Koloneel Mangistuu HayileeMaariyaamitti ture kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, asoosamni *Yoomi Laataa? Dhugummaa gama bulchiinsaa, qabsoofi siyaasaa uummata Oromoo irratti fuulleffachuun kan kalaqaaman ta'uun isaanii ragaalee xiinxalaman kanaraa mirkaneeffachuun danda'ameera.*

3.1.1.2 Gama Aadaa, Duudhaafi Haala Jiruufi Jireenyaa

Uummanni tokko haala jiruufi jireenya isaa keessatti uummata biroorraa waan ittiin adda ba'u wantoota garaaragaa niqabaata. Waantoonni garaagarummaa uummata tokkoo calaqsiiisan kunis aadaa, duudhaa, haala jiruufi jirrenyaafi kkf ta'uu malu. Uummanni Oromoos akkuma uummata biroo aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenyaa mataasaa qaba. Aadaa, duudhaafi haalli jiruufi jireenyasaa kunis eenyummaasaa kana kan calaqsiiisudha. Kanuma bu'uura godhachuudhaan, asoosamoota qorannoo kanaaf filataman keessatti haala aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummata Oromoo kara dhugummaa of keessaa qabuun dhiyaachuun isaa bifa armaan gadii kanaan xiinxalameera.

Fkn 1. Oromoon saba aadaa gaarii qabu, saba gara laafessaafi saba jireenya hawaasummaa gaarii qabu tahuu isaa Raas biyya Oromoo keessatti dhalatanii Oromoo wajjin guddatanii waan arganiif waa'ee Oromoo Harargee ragaa gara biraa hin barbaadan (Yoomi Laataa?Fuula 22)

Uummanni Oromoo saba aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenyaa mataasaa danda'e qabatee ittiin bulaa tureefi ittiin bulaa jirudha. Aadaafi duudhaalee gaggaarii kan akka

gara lafummaa, garraamummaa, jaalalaafi kabaja ilma namaaf akkasumas haala jiruufi jireenyaa hawaasummaa keessatti ummata kam waliiniyyuu kabajaafi hariiroo gaarii uummudhaan jiraachuu kan beeku ta'uunsaa yaada olii kanarraa hubachuun danda'ameera. Kana gochuun isaa ammoo dhugaa qabatamaan hawaasicha keessatti mul'atuun wal-simata. Kanaafuu, fakkeenyi olitti fudhatame kunis aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummatichaa karaa dhugaa ta'een kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 2. Akka ilaalchaafi haala jireenya Oromootti yeroo lakkoofsa baraafi guyyaaf xiyyeeffannaan kennamu olaanaadha.(Yoomi Laataa? Fuula 30); Maqaa baasiin Booranaa ayyaana irratti hundaa'a. Ayyaanni kun kan dhaloota daa'immaniifi kan maqbaasaan illee tokkuma. Sirbi yeroo daa'imani dhalattu sirbamu guyyaa ayyaana irratti murteeffama. Ayyaanni Boranaa 27. Ayyaana jechuun guyyoota ji'a tokko keessa jiran ayyaana mata mataatti qabu." ...ayyaana Loonii, ayyaana waraabessaa, ayyaana Leencaafi k.k.f.qabna."(Yoomi Laataa? Fuula 24)

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo haala jiruufi jireenya isaa keessatti akkaataa baraafi guyyaa ittiin laakkaawwatu kan mataasaa danda'e qabaachisaa agarsiisa. Akkaata lakkoofsa Oromootti waggaan tokko ji'oota kudha lama kan qabu yoo ta'u, jiinni tokko ammoo guyyoota gara soddomaa ta'an kan qabudha. Lakkoofsi yeroo Oromoo kunis mallattoo sirna baldheensa waaqaa bu'uureffachuun ji'aafi Hurjiilee 7—8 tahan gargaaramuun kan dhimma itti ba'an ta'uunsaa hubatameera. Kunis sirna lakkoofsa Oromoo yookaan Dhahaa Oromoo jedhamuun beekama.

Baraafi guyyoonni ji'aa kunis ayyaana maataasaanii qabu. Guyyoonni 27 ji'a tokko keessa jiranis ayyaana mataa maataasaanii niqabaatu. Akka aadaa Oromoottis ayyaana kanarraatti hundaa'uun daa'ima dhalatee(ttee) tokkoof maqaan moggaafama. Akkasumas sirbi guyyaa daa'imni dhalate(tte) sirbamus guyyaa ayyaana daa'imni sun dhalate(tte) irratti hundaa'uun sirbama. Halli kun keessattuu, Oromoota godina Booranaa jiraatan biratti baay'inaan beekamaadha. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatamtee kunis wantoota qabatamaan aadaa, duudhaa akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti jiru kan calaqsiiisedha.

Fkn 3. "Alaabaa mataa keenyaas qabna ture. Haalluun isaa gara irraan gurraacha, gidduudhaan diimaa, jalaan adiidha" jedhe Waariyyoon...Oromoon qaroominaanis aadaadhaanis bulchiinsa sirna Nafxanyaa gadi akka hin taane Raasitti hime. (Yoomi Laataa? Fuula 31); Nuti utuu Atsee Minilik nungabroomsin qullaa hin deemnu turre. Fo'aa jirbii irraa qomee, bulukkoo, biddiqqoo, kalleefi gogaa irraa ammoo jandee, dukkuu, makaddaa (boraatii) itillee, siree teepphaa muka irraa ammoo siree, barcuma, ...geejibaaf Harree, Gaangee, Fardaafi Gaalaan tajaajilamna. (Yoomi Laataa? Fuula 32—33)

Yaadaa olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo baroota dheeraadhaaf mallattoosaa kan ta'e alaabaa mataasaa danda'e qabaachaa tureera. Bifti isaas irraa gad

halluu gurraacha, diimaafi adiidhaan kan kuulamedha. Kunis akkaataa duudhaafi aadaa sabichaa giddugalleeffachuun akka bocame hubachuun danda'ameera. Kama malees, uummanni Oromoo haala jiruufi jireenyasaa keessatti wantoota isa barbaachisan kan akka: nama jireenyaa, uffataa, meeshaalee mana keessatti itti tajaajilamu, kan ittiin qulqullina isaa eeggatu, kan irra rafu, kan dabbasaa ittiin miidhagfatu, kan meeshaalee nyaataa ittiin qulqilleeffatuufi urgeeffatu, kan ittiin oomishuufi kkf hojjetachuun itti taajaajilamaa akka tures hubachuun danda'ameera. Fakkeenyonni asoosama keessaa fudhataman kunis isuma kana kan calaqsiiisanidha jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, ragaaleen fudhataman kun dhugaa qabatamaan hawaasa Oromoo keessa jiru gama aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenyaatiin kan calaqsiiisanidha.

Fkn 4. Aadaa Jala jaaltoo yaadate. Booranaatti dhirsi sanyoo hanga fedhe qabachuuf mirga qaba. Haala warraa isaas sanyoolee qabatte abbaa warraa isheetti himuu qabdi. Abbaan warraa ishees kan isheen sanyummaadhaan qabatte fudhachuun qaba malee mormuu hinqabu. ...Dhiirri Booranaa aadaa Jala jaaltoodhaan sanyoolee isaaf loon akka kennaatti kenna. Ijoolleen dubaraa herumuu ishee dura saalqunnamtii yoo raawwatte mana haadhaafi abbaa ishee keessaa ari'amtee baati. (Yoomi Laataa? Fuula 45)

Yaadni fakkeenya kana keessatti dhiyaate yoo ilaalluu, akkaata aadaa uummata Oromoo Booranaatti aadaan jalaa jaaltoo uummata biratti bal'inaan kan beekamudha. Akkaataa aadaa uummata kanaatti abbaan manaa sanyoolee hanga fedhe qabaachuu danda'a. Haati warraas akkasuma sanyoolee hanga feete qabaachuuf mirga qabdi. Sanyoota ishee kanas abbaa manaasheetti himuu dirqaman isheerraa eegamudha. Abbaan manaashees mana isheen sanyummaadhaan qabatee fudhachuu qaba malee mormuu hinqabu. Haala kana keessatti dhiirri Booranaas aadaa Jala jaaltoodhaan sanyoolee isaaf loon akka kennaatti kennuu qaba. Sababa kanaaf dhiirri Booranaa haati manaa isaanii aadaa jala jaaltoodhaan sanyoolee isheerraa loon isheef kennamu akka fudhattuuf waan beekuuf halli kun kan mijatee ta'uun akka hinoolle hubachuun danda'ameera.

Dabalataanis, akka aadaa Oromoo Booranaatti ijoolleen dubaraa osoo gaa'ila hin dhaabiin saalqunnamtii kamiyyuu raawwachuu hinqabdu. Yoo raawwattee argamte mana haadhaafi abbaa isheetti ari'amtee osoo hin heerumiin hafti. Kanaafuu, dubartoonni Oromoo Booranaa durbummaa isaanii eeggatanii hanga heerumanitti salqunnamtii osoo hin raawwatiin heerumu. Ilmi dhiiraa garuu osoo hin fuudhiin saalqunnamtii akka raawwatuuf ni hayamamaaf. Kunis gaafa haadha warraa fuudhee muuxannoo akka argatuuf yaadameeti. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatames aadaa uummata Oromoo kan calaqsiiisedha.

Fkn 5. Akka aadaa Oromootti haalli kun haraamuudha. Ilma isa dhalchan tahuu yoo baatellee guddiffachaan aadaa Oromoo keessatti akka ilma dhalchanitti lakkaa'ama malee akka alagaatti hin ilaalamu. “...Kan fedhellee yoo ta'e namni waliin guddate akka fira dhiigaatti walilaala malee akka alagaatti wal hin ilaalu.” Jedhe Waariyoon. (Yoomi Laataa? Fuula 57—58)

Yaadni fakkeenya olii kanarraa hubatamu, akka aadaa uummata Oromootti sirni fudhaafi heerummaa duudhaafi seera mataasaa danda'e qaba. Aadaa fuudhaafi heerumaa kana keessattis warreen walfuudhan lamaan firummaa dhiigaa akka waliirraa hinqabne wal-qorachuudhaan sirni gaa'elaan kun akka gaggeeffamu qabu hubachuun nidanda'ama. Firummaa dhiigaa walirraa

dhabuu qofa osoo hintaane naamusa gaarii qabaachuufi ilma yookaan iltala nama gosa guddaa ta'uun isaaniis niilaalama. Kana malees, firummaa dhiigaa yoo walirraa hinqabnes, qeefi mana tokko keessatti kan guddatan yoo ta'es akkuma obbolaanittiifi obboleessaatti wal-ilaaluun akka walfuudhaniif kan hinhayyamamneef ta'uun isaas hubatameera.

Dabalataanis, aadaa Oromoo keessattis guddifachaan akkuma dhalaatti kan ilaalamu ta'uun isaas yaada olii kanarraa hubachuun danda'amee jira. Kan aadaa, duudhaafi seera kanaan ala ba'ee walfuudheefi walitti heerumee uummanni Oromoo akka isaan safuu cabsaniitti ilaaluudhaan akka balaaleffatus bira ga'ameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis: aadaa, duudhaafi safuu uummata Oromoo keessa jiru karaa dhugaa qabeessa ta'een calaqsiseera.

Fkn 6. Fiqir deessee hanga jabaatutti kan waldhaante Siintolinnaadha. Akka aadaa biyya Waariyootti torbaan torbaaf okkotee uulumaa irra yeroo turte nyaata qaama ishee jabeessu nyaachisaa turte. (Yoomi Laataa? Fuula 59)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, akka aadaa uummata Oromootti dubartii dheesseef kabajaafi kunuunsa addaatu taasifamaaf. Dubartiin deesse kunis hanga naannoo ji'a lamaatti bakka isheen deessee jirtutti nyaatawwan qaama namaa ijaaran filatamee kennamaaf. Kunis kan ta'eef dubartiin daa'ima ji'a sagaliifi torban lama garaatti baataa turteefi gaafa deessus dhiigni qaama ishee keessaa baay'inaan waan dhangala'uuf kunuunsi addaa kan ishee barbaachisuu waan hubatameef. Kun uummata Oromoo biratti bal'inaan beekamaa akka ta'es hubatameera. Dhugaa gama saayinsiin jiruus kanuma deggera. Uummanni Oromoos dhugaa jiru kana hubachuun dubbartootaaf kunuunsa adda gochaa akka turees hubachuun danda'ameera. Fakkenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis, dhugaa qabatamaan aadaa uummanni Oromoo dubartii deesseef qabu kana kan calaqsisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 7. "Aadaa Booranaa keessatti yeroo mucaan dhalatu(dhalattu) irraa jalqabee hanga moggaasaatti sirna mataa isaa danda'e qaba. Aadaan sirna kanaa amantii garaa garaatiin utuu bifa isaa hin jijjiirin jira." (Yoomi Laataa? Fuula 25); Waariyoon akka aadaa biyya isaa Booranaatti sirna Gubbisaa qopheessee Raasiifi Giiftii Liidiyaa waame. ...akka aadaa Oromoo Booranaatti kan maqaa moggaasu dhiira malee dubartiin hin moggaastu. (Yoomi Laataa? Fuula 64)

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kaniinn agarsiisuu, akka aadaa uummata Oromoo Booranaatti maqaan daa'ima dhalattee tokkoo caliseetuma kan hinmooggaafamine ta'uu agarsiisa. Maqaa kana mooggaasuudhaaf, sirna mataasaa danda'e qopheessuun akka ta'e yaada olii kanarraa hubachuun danda'ameera. Sirna kanarratti firoonni holoonniifi hiriyyoonni maatiisanii afeeramuun sirna qophaa'e kanarraatti argamu. Sirni qophaa'u kunis sirna Gubbisaa yookaan maqaa baasi jedhamuun beekama. Sirna qophaa'e kanarratti abbaan daa'ima sanaa maqaa ilmoo isaaf mooggaasa. Haala kanaan uummanni Oromoo kutaa biyya Booranaa jiraatu da'imasaatti maqaa baasan ta'uun hubatameera. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatamee kunis isuma kana kan calaqsisedha. Kanaafuu, hojiin kalaqaa kun aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenyaa karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan dhiyaate ta'uun mirkanaa'eera.

Fkn 8. Dargiin deggersa sabaafi sablammootaa argachuufi dimookiraatawaa offakkeessuuf uummanni baldhaa aadaa isaa akka guddifatuuf warraaqsi mirga isaa kennee jira kan jedhu irraa ka'uun gareewwan hawwisoo godinaalee Oromiyaa baayi'ee keessatti hundeeffaman. Finfinnee keessatti koree aadaa tokko hundeeessuuf seera ittiin bulmaataa baafatanii turan. Seera ittiin bulmaata isaanii kana garuu Dargiin mirkaneessuuf dide. ...Tuuti hawwisoo kun haa hundeeffamuyyuu malee, too'annoo mootummaa Dargii jalaa ba'ee of danda'ee socho'aa hinture. (Yoomi Laataa? Fuula 114)

Fakkeenyi oliitti fudhatame kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii deggersa uummata bal'aarraa argachuufi sirna dimokiraasii hordofna jechuun uummanni biyyaatti aadaa isaa babal'ifachuuf mirga akka qabu keennee ture. Mirga kenname kanarratti hundaa'uun uummanni Oromoos aadaafi duudhaasaa guddifachuuf carraaqaa tureera. Haala kannaan garreewwan hawwisoo godinaalee Oromiyaa baay'ee keessatti ijaaramuun aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummatichaa ifatti akka mul'atuuf yaaliin garagaraa taasifamaa akka tura kan agarsiisudha. Keessumattuu, magaalaa guddoo handhuura Oromiyaa Finfinnee keessatti koree aadaa tokko hundeeessuun sochiin taasifamaa tureera. Haata'u malee, mootummaan Dargii sobee fakkeessee uummata bal'aarraa deggersa agrachuuf malee aadaan sabaafi sablammoota biyyatti akka dagaaguuf deggersa taasisaa hinture. Haaluma kanaan gareewwan hawwisoo aadaa Oromoo godinaalee garaagaraa keessatti dhaabbatani akka hin sochoone gochaa akka ture hubachuun danda'ameera. Sababa kanarraa kan ka'e aadaa uumaata Oromoo akka hinbeekanmeefi hindagaagne taasifamaa turuunsaa hubatameera. Hojiin kalaqaa kunis waan qabatamaan aadaafi duudhaa uummatichaarratti raawwatamaa ture kana kan calaqsiiisedha.

Fkn 9. Seenaa uummata Oromoo waggaa dhibba tokkoo keessatti kan jalqabaa kan ta'e bara 1969 ...tapha aadaa Oromoo galma tiyaatira biyyaalessaa keessatti qophaa'ee agarsiifameera. Sagantaa tapha aadaa kana irratti aadaa uummata Oromoo kan kutaa biyya Baalee, Arsii, Hargee, Iluu Abbaa Booraa, Shawaafi Wallaggaa dhiyaatee agarsiifameera. Baruma kana tuuti hawwisoo aadaa Waallaggaas kaayyooma kana qabatee hundeeffame. (Yoomi Laataa? Fuula 114)

Yaadni fakkeenya fudhatamee kun kan agarsiisu, aadaan uummata Oromoo baroota dheeraadhaaf ukkaamfamee ture carraa mootummaan Dargii sabni kamiyyuu aadaasaa dagaagfachuuf mirga qaba jedhe kanatti gargaaramuun bara 1969ALHtti tapha aadaa Oromoo magaalaa guddoo Oromiyaa kan taate Finfinnee galma tiyaatira biyyaalessaa keessatti akka agarsiifame kan mul'isudha. Galma kana keessatti taphoonni addaaddaa aadaa uummata Oromoo mul'isan akka dhiyaatanii turan hubachuun danda'ameera. Taphoonni wal-tajjicharratti dhiyaatanis aadaalee uummata Oromoo kutaalee garaagaraa keessatti argaman kan calaqsiiisan ta'unis hubatameera. Haaluma kanaan tutoonni hawwisoo godinaalee Oromiyaa garaagaraa keessatti ijaaramee socho'uuf carraa kan argatan ta'us, hakuuccaa mootummaa Dargii jalaa ba'ee of danda'ee socho'aa akka hinture

hubachuun danda'ameera. Kana jechuunis hojiilee gareen hawwisoo hojjetan kana osoo uummata biraan hinga'iin to'annoofi hordoffii mootummaa Dargiitiin erga calalamee booda uummataaf akka dhiyaatu taasifamaa tureera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis haala aadaan uummata Oromoo keessa ture kana qabatamaan kan calaqsiiisedha jechuun danda'ameera.

Fkn 10. Bara 1968 walakkaarratti garuu tuuti hawwisoo magaalaa Naqamtee, Gimbiifi magaalota Wallaggaa garaa garaaf tapha hawwisoo agarsiisuu dhufe Oromiyaa bahaa kutaa biyya Harargee irraa dhufe. (Yoomi Laataa? Fuula 135)

Fakkenya kanarraa kan hubatamuu, tuuti hawwisoo aadaalee uummata Oromoo calaqsiiisan naannoo bara 1968ALHtitti godinaalee Oromiyaa kutaa biyyoota baay'ee keessatti agarsiisa garaa garaa qopheessuun mul'isaa kan ture ta'uu namatti agarsiisa. Keessumattuu, gareewwan agarsiiftota aadaa kutaa gara baha Oromiyaa turan gara dhiha Oromiyaatti imaluun hojii isaanii kana uummata isaanitti agarsiisaa turaniiru. Haala kanaan aadaa uummmata Oromoo ba'ee mul'achaa kan ture ta'uun hubatameera. Hojiin kalaqaa kunis yaada kana haala qabatama ta'een calaqsiiiseera.

Fkn 11. Bara mootummaa Haayile Sillaasee keessatti tuuti hawwisoo Oromoo qofaatti gurmaa'uuf baay'ee rakkissaa ture. Dargiin Diimokiraataawaa tahees miti. Garuu deggeersa ummata baaldhaa Itoophiyaa argachuuf.... Tuuti hawwisoo aadaa Wallaggaa Sandaabaafaatiin bara 1969 sadarkaa kutaa biyyaa irratti kan hundeeffamuu danda'e. (Yoomi Laataa? Fuula 137)

Fakkeenya asoosama kana keessaa fudhatame kun kan agarsiisu, bara mootummaa Hayilee Sillaasee keessatti uummanni Oromoo bifa ijaarameen aadaafi duudhaasaa agarsiisuuf carraa argachaa hinture. Bara mootummaa Dargii keessa garuu Dargiin mirga sabaafi sablammootaa akkasumas sirna dimokiraasii ijaaruuf dhaabbanee jechaa waan tureef kallattii garaagaraatiin tuutni aadaa Oromoo agarsiisuu dhaabbachuu danda'eera. Haaluma kanaan tuutni hawwisoo aadaa Wallaggaa hundeeffamu kan danda'e ta'uu agarsiisa. Fakkeenya asoosama kana keessaa fudhatamee kunis dhugaa qabatamaan gama aadaafi duudhaa uummata Oromoon ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 12. "Sandaaba! sabni Oromoo eessa eessa jiraa?" "Oromoon Wallaggaa, Illuu Abaa Booraa, Jimmaa, Shawaa, Arsii, Baalee, Harargee, Waanbaraa, Dibaaxee, Walloo, Booranaa, Gujii, Raayyaa, keessa kan jiru si'a ta'u. Itoophiyaa ala ammoo biyya Keeniyaa keessatti argama. (Yoomi Laataa? Fuula 147)

Dhugaa yaada olii kana keessa jiru yoo ilaalle, uummanni Oromoo baay'ina uummataatiin sabaafi sablammii biyyattii keessa jiran caalee kan argamuufi kutaa biyyattii keessaatti bakkeewwan garaagaraatti qubatee kan jiraatudha. Kutaalee biyyattii keessatti qofa osoo hin taane biyyattii alaas biyyoota garaagaraa keessaatti qubatanii jiraachaa turaniiru. Kun waan qabatamaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bakka

qubsummaan wal-qabatee mul'atudha. Fakkeenyi olitti fudhatamee kunis isuma kana kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 14. Sirri Gadaa Innaangoo dhaaba Sandaabaan qophaa'e kun Ummati Oromoo mirga dhugaa argatee osoo hin taanee sirni Sooshaalizimii "sabaafi sablammooti aadaasaanii isa gaarii dagaagfachuuf mirga qabu" sababii jedhuuf sirni Buutaa Innaangoo kun waggaa dheeraa booda qophaa'uu danda'e. Gadaan tokko waggaa saddeet qaba. Waggaa 8ffaa irratti sirni raawwatamuu sirna buttaadha. Sirni kun sirna angoo walharkaa fuudhuufi dabarsudha. (Yoomi Laataa? Fuula 149)

Uummanni Oromoo osoo mootummaan nafxanyaa aadaa, duudhaafi sirna bulchiinsa isaa jalaa hindiigiin dura sirna bulmaata mataasaa danda'ee qabaachaa tureera. Haala bulchiinsa isaa keessattis akkaata aadaafi duudhaa uummatichaatiin sirna buttaa qopheessuun aangoo walitti dabarsaa tureera. Sirni kun uummata Oromoo biratti jaalatamaafi kabajamaa kan uummatichi osoo dhiiga walii hindhangalaasiin bifa kabajaafi jaalalaa qabuun waggaa saddeet saddeetiin aangoo waliif dabarsuuf qopheessudha. Sirni kun aadaa uummata Oromoo keessatti bal'inaan beekamaadha. Haaluma kanaan hojii kalaqaa kunis, dhimmoota aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummatichaa bu'uureffachuun kan kalaqame ta'uun isaas bira ga'ameera.

Fkn 14. Sirni buttaa Innaangoo kun eebba manguddootaan jalqabe. (Yoomi Laataa? Fuula 150)

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatanu, aadaa uummanni Oromoo bal'inaan ittiin beekamu keessaa inni tokko sirna eebbati. Sirni kun uummanni Oromoo bakkeewwa garaagaraatti dhimmoota garaagaraatiif oola. Hojiirra oolmaan isaas yeroo sirni tokko qophaa'u jalqabarratti sirna eebbaatiin kan saaqamudha. Sirni kunis kan raawwatamu maanguddoota bakka sanatti argamaniin ta'a. Sirni aadaa eebbaa kunis uummata Oromoo biratti bal'inaan kan beekamudha. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis, aadaa uummata Oromoo biraatti qabatamaan mul'atu kana kan calaqsiiise waan ta'eef hojii kalaqaa kun aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummata Oromoorratti fuulleffatee kan dhiyaate ta'uunsa mirkanaa'eera.

Fkn 15. ...tuuti hawwisoo aadaa Wallaggaa tapha garaa garaafi geerarsa dhaggeessisan. (Yoomi Laataa? Fuula 152)

Akka aadaa uummata Oromootti namni waan itti dhaga'ame tokko ibsachuuf taphaafi geerarsatti dhimma ba'uu danda'a. Bifuma kanaan uummatichi waan itti dhaga'ame geerarsaafi taphoota garaa garaatti fayyadamee ergaasaa waliif dabarsaa tureera. Kun waan qabatamaan uummaticha biratti mul'achaa turedha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatamee kunis isuma kanaaf ragaa ba'a.

Fkn 16. Waariyoo, Siintolinnaafi ijoolleen isaanii qe'ee isaanii bara dheeraa keessaa jiraataa turan gadi dhiisuun dirqii itti ta'e. (Yoomi Laataa? Fuula 174)

Haala jiruufi jireenya uummata Oromoo mootummoota darbanii keessa yoo ilaalle, rakkoowwan garaa garaa irra qaqqabaa tureera. Rakkoolee garaa garaa isarra ga'u kana jalaa miliquuf fala garaa garaa taasisaa tureera. Falli inni fudhachaa ture keessaa tokko iddoo jireenyaa duraan jiraachaa ture gadi lakkisuun gara biraatti godaanaa tureera. Kun seenaa dhugaa haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti raawwatamaa turedh. Fakkeenyi olitti fudhatamee kunis waan qabatamaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti mul'achaa ture kan calaqsiiisedha. Kanaafuu, hojiin kalaqaa kun haala jiruufi jireenya hawaasa Oromoo kan calaqsiiisee ta'uunsaa bira ga'ameera.

Fkn 17. "Gargar ba'uun du'a irraa adda miti. Namni wal hin argu taanaan jira jechuun gatii hin qabu. Namni gar gar addaan walirraa fagaatee deeme hundi deebi'anii wal arguuf hin milkaa'ani. (Yoomi Laataa? Fuula 206)

Dhalli namaa jireenya hawaasummaa gaarii nama waliin dabarse irraa fagaatee jiraachuu hinjaalatu. Haata'u malee, namoota baay'ee osoo hinjaalatanii jiruufi jireenyi addunyaa kanaa gargar isaan baafti. Namoonni carraan jireenyaa gargar isaan baafti kun deebi'anii wal arguuf carraa isaan qaban bal'aa miti. Kanarraa kan ka'e namootti yeroo walirraa adda ba'an miira gaddaa guddaatu itti dhaga'ama. Haala kanaan namoonni kokko tokko gargar ba'uun du'a irraa gargar miti jedhanii fudhatu. Haala jiruufi jireenya ilma namaa keesattis namoonni tokko tokko erga addaan ba'anii osoo wal hinargiin addaan yeroo hafan nimul'ata. Yaadni fakkeenya olii kunis kanuma kan calaqsiiisudha. Kanaafuu, hojii kalaqaa kun haala jiruufi jireenya ilma namaallee kan bu'uurreffate ta'uun hubatameera.

Fkn 18. Waariyoon yeroo Fiqiriifi ijoolleeshee fiddee dhufu gammachuu guddaadhaan ililchuudhaan lafa dhungatte. Harka Waaqatti ol kaastee Waaqayyoon galateeffachaa dabaree dabareedhaan hundasaanii dhungattee isaan simatte.(Yoomi Laataa?Fuula 207)

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, akka aadaa uummata Oromootti namni tokko yeroo bara dheeraadhaaf addaan ba'ee turee walitti deebi'u gammachuu guddaatu itti dhaga'ama. Gammachuu itti dhaga'ame kanas karaalee garaa garaa ibsata. Karaalee isaan ittiin ibsatan kanneen keessaa kan akka: ililichuu, lafa dhungachuun Waaqa galateeffachuu, harka Waaqatti olkaasuun rabbiif hoqubaa dhiyeessuu, nama addaan ba'anii turan sanatti maramuun maddii keessa dhungachuufi kkf taasisa. Kun dhugaa qabatamaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti mul'atudha. Yaadni asoosama keessaa fudhatanmee kunis kanuma ibsa.

Fkn 19. Jiraattoti naannoo sanaa barsiifata Jimmaa qama'uu qabu. Kan Harargeetti dhalatee guddate qofaa osoo hin taane. Kan kutaa biyyaa gara birraa irraa achi dhaqan Jimaa qama'uu baru. (Yoomi Laataa? Fuula 212)

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kanagarsiisu, akka aadaa uummata Oromoo Harargeetti namoonni baay'een aadaa jimaa qama'uu qabu. Keessummaan yoo itti dhages kanuma

affeeru. Namoota Harargeetti dhalatanii guddatan qofa osoo hintaane, namoonni gara biraallee yoo achi deeman kana dafanii ofitti fudhatu. Akka keennaa isaanii ta'ee, uummanni Harargee nama bakka biroorraa isaan bira dhaqe dafanii ofiitti qabuun amala isaanii gonfachiisu. Haala kanaan namoonni bakka biroorraa dhaqan dafanii aadaa hawaasa kana fudhatanii jaalala guddaadhaan waliin jiraatu. Kun aadaa uummata Harageedha jechuun nidanda'ama. Hojiin kalaqaa kana keessattis, aadaa hawaasa kanaa ifee jira. Kanaafuu, asoosamni kun aadaa uummata Oromoo kan calaqsisee ta'uun mirkanaa'eera.

Fkn 20. "Jaalalli dhugaa sanyii hiyyeessaa sanyii soorressaa jedhee hin filatu. Gifti ani egaa Beetii nan jaalladha. Isheen is najaallatti. Sanyii hiyyeessaa irraa dhalachuun ammoo yekka miti. Nuti ilmaan Oromoo eenyuu gadi hin turre."(Yoomi Laataa?Fuula 81)

Haala jiruufi jireenya uumaa addunyaa kanaa keessatti ilmi namaa dhiiraafi dhalaan jaalala waliraa qabu irratti hundaa'ee wal fuudhee waliin jiraata. Keessumattuu, namoonni yeroo umriin isaanii dargaggummaaf ga'u dhiirri dhalaa, dhalaan ammoo dhiira jaallachuun bal'inaan ni mul'ata. Yeroo kanatti dhiiras ta'e, dhalaan kan garaafi qalbiin isaanii itti na'e waliin jaalala addunyaa kanaa keessa seenu. Namoonni jaalala dhugaa walirraa qaban halaawwan adda addaa kan akka: qabeenyaa, aangoo, hiyyummaa, sabummaa, naanummaa, amantaafi kan kana fakkaatan osoo isaan hindaangessiin wal-fudhanii waliin jiratan xiqqaa miti. Haata'u malee, maatiiwwan tokko tokko namoota haala kanaan wal jalatan gidduutti haloota tokko tokkoratti hundaa'uun yeroo rakkoo uuman ni mul'ata. Fakkeenya olitti fudhatame kunis halawwaan kanneen keessa: aangoo, sabummaafi qabeenya irratti hundaa'uun yeroo olaantummaa saba tokko faarsan mul'ateera. Keessumattuu, namoota ilaalcha wal-qixxummaa sabaafi sablamootaatti hinamanneefi oftuumummaa aangoo qaban biraatti bal'inaan calaqa. Haala kanaan uummanni Oromoo saba xiqqaa, hiyyeessaafi boodatti hafa akka ta'etti namoonni ilaalaa hindhabamani. Dhugaan qabatamaan mul'atu garuu faallaa yaada namoota ilaalcha gadhee uummata Oromooratti qabanii kanaati. Ilaalchi namoota akkanaa hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatee jira.

Fkn 21 " Fiqir hin boo'ini. Ati gara fuula duraatti nama abdii guddaafi carraa gaarii qabudha. Ijoollee fi abbaa manaakee lubbuun argachuu nidandeessa ta'a. Kanaaf jabaadhuutii barumsakee xummuuruu yaali." Ittin jechuudhaan ishee jajjabeessan. Eliyaasis utuu hin nuffin yeroo barumsaaf Koolleejjii Haroomaayaa ganda Baatee dhaqa ishee jajjabeessaa ture. (Yoomi Laataa? Fuula 224)

Yaada fakkeenya olii kanarraa hubachuun kan danda'amu, haala jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti dhalii namaa yeroo tokko tokko sababoota garaagaraatiin osoo hinjaalatiin matiiraa addaan ba'uu danda'a. Yeroo maatiirraa adda ba'ee jiraatu kanas gaddaafi yaaddoon garaagaraa itti dhaga'amuu waan hinoolledha. Akka aadaa uummata Oromootis yeroo haalli akkanaa namarra ga'u firriifi hiriyyaan callisee nama hinilaalu. Kallattii garaagaraan bira dhaabbattee akka inni yookaan isheen gaddaafi yaaddoo itti dhaga'amee kana hirraanfatu gochuun aadaa uummata Oromoo biratti bal'inaan

beekamudha. Aadaan akkanaa aadaa jajjabaachuufi kunuunfamuun kan dhalootarraa dhalootatti darbu ta'uu qaba. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis haala namni tokko nama gaddeefi yaaddooni itti dhaga'ame tokko itti jajjabeessu qabatamaan kan mul'isedha jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, asoosamni kun bu'uura kana of-keessatti qabatee kan ijaarame ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn 22. Fiqir eebbifamuusheeti takkaa gammaddee kofalti. Takkaammoo ijoollee fi abbaamanaashee akkasumas Siintolinnaan ishee biraa sababii hin jirreef gaddi itti dhaga'amaa imimmaan maddii isheerra gadi dhangalaasti turte. (Yoomi Laataa? Fuula 225); ...Abbaansaa lubbuun jiraachuunsaa yeroo isa gammachiisuu hidhamuun haadhasaa ammoo baayi'ee samuu isaa jeeqee isa gaddisiise. ...Walumaagalatti Sandaabaan oduu ijoollee isaarraa dhaga'aa jirutti takkaa gammadaa takkaammoo gaddaan jeesqamaa, galaana yaadaa keessaatti liqimfamee yeroo muraasaaf calluma jedhee ture. (Yoomi Laataa? Fuula 246)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, haala jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti yeroo tokko tokko wantoota faallaa walii ta'an jireenya namaa keessatti nama mudatu. Haala kanaan namni tokko waa isaaf ta'e tokkoof osoo miira gammachuu keessa jiruu, miirri isaa biroon qaawwa inni qabu bira dhaquudhaan galaana gammachuu keessaa baafttee miira gaddaa yerootti guutuu nimul'ata. Kun amala jiruufi jireenya ilma namaa keessatti dhugumaan mul'atudha. Faakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatamee kunis waan qabatamaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo baroottan mootummoota darbanii keessa ture kan calaqsiihedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 23. Kan qananiidhaan isheefi Sandaabaa guddisan Raas Geetaawu fi adaadaashee Liidiyaa du'a isaaniillee dheerina baraa keessa irraanfatee. (Yoomi Laataa? Fuula 225)

Haala jiruufi jireenya namoota addunyaa kanaa keessatti akkuma dhalachuun jiru, du'uunis nijira. Akka aadaa Oromooti yeroo namni dhalatu kan gammadan yoo ta'uu, yeroo inni du'uu garuu kan gaddanidha. Du'aatii ilma namaa keessatti maatii yookaan firri dhiyoo baay'ee gadduun waan itti dhaga'ame boo'uun baafatu. Kunis hanga nama du'e sana yaadatan qofadha. Akkuma yeroon dheerachaa deemeen namni du'e sunis hirraanfataamaa deema. Akkuma mammaaksi Oromoo "duuti abbaa ofii bultee qoosaa taati" jedhu sana ta'a. Halli kun dhugummaa gama uumamaa waliin jiru wajjiin walqabata. Kana jechuunis, dhalachuufi du'aan kan namni fide osoo hintaane, uumamuuma wajjiin kan dhufudha. Kun ammoo dhugaa haala jiruufi jireenya namoota addunyaa kanarra jiraatanii keessatti kan mul'atudha. Hojii kalaqaa kunis, dhugummaa gama uumamaatiin jiruu of-keessatti qabatee kan dhiyaate ta'uun mirkaneeffameera.

Fkn 24. "Sandaabaa! Nuwallaaltee?" Jedhan Afaan Oromootiin. Itti aansanii morma isaatti marmanii boo'icha gammachuu boo'aa wal ammatanii wal dhungachaa turan. Abbaasaanii lubbuudhan kan argatan itti hinfakkaane. Sandaabaanis dhugaa hin seene. Abjuudhaan ijoollee isaa kan argaa jiru itti fakkaate. Haalli kun tasa ni ta'a jedhee hin yaadne. (Yoomi Laataa? Fuula 245)Dr. Fiqir hunda isaanii dabaree dabareedhaan

dhungattee dubbiste. Gammachu kanaan boo'aa isaan dubbisti turte. Dr. Fiqir iddoo kanatti bara dheeraa booda wal arguuf carraa waan argataniif hundi yero wal dubbisan boo'icha gammachuu boo'uudhaan imimmaaniin waldhiqaa turtan....maatiin baroota dheeraaf gargar bahanii turan hundi nagaan fi lubbuun deebi'anii wal arguu isaanitti gammachuu daangaa hinqabnetu itti dhagahame.(Yoomi Laataa? Fuula 274)

Dhugaan fakkeenya olii kanarraa hubatamuu danda'u, haala jiruufi jireenya dhala namaa keessatti namoonni sababaalee addaa addaan gargar ba'anii yeroo walitti deebi'an gammachuu guddaati itti dhaga'ama. Gammachuu isaanitti dhaga'ame kanas karaalee garaagaraa ibsatu. Keessumattuu, maatiin gargar ba'anii akka wal hinargine abdii kutatanii turan, yeroo deebi'anii akka tasaa wal-argan miira gammachuun machaa'anii boo'uun, walitti maramuun amma amma waldhungachuufi kan kana fakkaatu gochuun isaanirratti mul'ata. Yeroo gargar ba'an kanatti akka deebi'anii wal hinargine abdii muratanii waan turaniif, yeroo deebi'anii wal-argan dhugaa itti hinfakkaatu. Kan abjuun wal argan itti fakkaata. Kun dhugumaan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti mudachaa turedha. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis isuma kana kan calaqsiiisedha. Kanaafuu, halli jiruufi jireenyaa namoonni guyyaa guyyaan taasisan hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaachuun isaanii mirkaneeffameera.

Fkn 25. "Ati nama miti. Bineensa waraabessa dha. Yeroo fi haala rakkoo imaltootaa ilaaltee foon namaa cuffattee lafee namaa caccabsitee nyaachuu kan barbaaddu saamtuu karaa irra dhaabatudha. Deemi amma gara ani deemi siin jedhu deemta. Saantima tokko siif hin kennu." Ittiin jette. Abbaan taaksii baay'ee na'ee; "Tole tole tole giiftiikoo atumti nan ajjeesin malee iddoo ati jette sin geessa. (Yoomi Laataa? Fuula 263)

Yaada olittii fudhatame kanarraa kan hubatamu ijoon dubbii, haala jiruufi jireenya namoota addunyaa kanaa keessatti namoonni tokko tokko rakkoo namaa ilaalanii namatti jabaatu. Keessumattuu, namoonni hojii konkolaachisummaa irratti bobba'an tokko tokko yeroo haala rakkoo namaa ilaalanii qarshii humnaa ol nama kanfalchiisuuf itti yaalan nijira. Haata'u malee, yeroo tokko tokko halli kun iddootti faallaa ta'ee mul'atu nijira. Kana jechuunis, yeroo tokko tokko imaltoonni konkolaachisicha dirqisiisuun kafaltiima seerri tiraafikaa baasee kafaluun yeroo itti tajaajilaman ni mul'ata. Kun rakkoo qabatamaan biyya keenya keessatti guyyaa guyyaatti haala jiruufi jireenya namoota hojii kankolaachisummaarratti bobba'anii tokko tokko keessatti kan mul'atudha. Fakkeenyi fudhatame kunis dhugaa qabatamaan haala jiruufi jireenya namoota hojii konkolaachisummaatti bobba'anii tokko tokko keessatti mul'atu kan calaqsiiisedha. Kanaafuu, hojiin kalaqaa xiinxalame kun haala jiruufi jireenya namoonni guyyaa guyyaan raawwatan kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkaneefameera.

Fkn 26. " ...uummati Oromoo sabaa fi sablammoota Itoophiyaa keessaa jiran hundaa baayi'ina isaatiin hunda kan caalu saba guddaadha. (Yoomi Laataa? Fuula 270)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, biyyi kenya Itoophiyaan biyya sabaafi sablammoota hedduu qabachuudhaan beekamtudha. Sabaafi sablammoota biyyattii keessa jiran keessaa

uummanni Oromoo baay'ina uummataatiin sadarkaa jalqabaarratti argama. Haata'u malee, sabaa guddaa biyyaattii keessa jiranii ta'ee osoo jiruu mootummoota biyyattii bulchaniin gadi qabamee akka saba xiqqoofi gadi aanaatti ilaalamaa akka ture hubatama. Hala kanaan uummatichi aadaa, seenaa, duudhaa. afaaniifi maalummaasaa akka dagatu taasifamaa tureera. Kun haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti bal'inaan mul'achaa kan ture ta'uunsaa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu, calaqeen hojii kalaqaa xiinxalame kana keessa jiru haala jiruufi jireenya uummata Oromoo kaallattii aadaa, dhuudhaafi seenaan kan ifatti baasee mul'ise ta'uunsaa bira ga'ameera.

Fkn 27. Firri fagoofi dhihoo Dr. Fiqir biyya Awustiraaliyaa irraa dhufuu ishee sababii godhachuudhaan waamicha dhufan hundi nyaatanii dhugu. ...namoota affeeraman keessumeessu. Achi deemaa as deebi'aa; 'Nyaadhaa! Dhugaa! Maaltuu hirdhattee? Maal daballu?' Jechuudhaan affeeru. (Yoomi Laataa? Fuula 275)

Yaada fakkeenya oliirraa kan hubatamu, uummanni Oromoo haala jiruufi jirrenya isaa keessatti irra caalaa jireenya hawaasummaa gaarii uumee waliin kan jiraatudha. Wantoota gaariifi gadhee isaan mudatuufis wal bira dhaabbachuun beekamu. Yoo gaddi isaan qunname kan wal-jajjabeessaniifi yoo waan gaarii isaan mudateef ammoo gammachuu waliirratti argamuun waliif gammadu. Namoonni gamachuun isaan mudate sunis nyaataafi dhugaatii garaagaraa qopheessuun firoota isaanii fagoofi dhiyyoo affeeruun gammachuu isaanii walii kan dabarsanidha. Kun uummata Oromoo biratti bal'inaan beekamaadha. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis aadaa uummanni Oromoo gama jireenya hawaasummaan mul'atu qabatamaan kan calaqsiiisedha.

Walumaagalatti, hojiin kalaqaa xiinxalame kana keessatti dhugummaan gama aadaa, duudhaafi haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bu'uurreffachuun kalaqamuun isaa ragaalee xiinxalaman kanarraa mirkaneeffachuun danda'ameera. Dabalataanis, taateewwan hojii kana keessatti dhiyaatanis haala jiruufi jireenya guyyuu hawaasicha keessatti mul'atuun karaa dhugummaa qabuun wal-simatee ijaaramuunsaa hubachuun danda'ameera.

3.1.1.3 Gama Afaaniitiin

Uummanni Oromoo akkuma saba biroo saba afaaniifi aadaa matasaa qabaachaa turedha. Afaan Oromoos barootaan dheeraadhaaf dhiibbaa mootummoonni biyya keenya bulchaa turan irraan ga'an turanirraan kan ka'e, carraa barreeffamaa qabu argachaa hinture. Carraa afaan barreeffama dhabuu qofa osoo hintaane, uumatichi carraa afaanichaan aadaa, duudhaa, amantaafi kan kana fakkaatan ittiin ibsachuuf daangeffamaa tureera. Sababa kanaarraan kan ka'e, guddinni afaanichaa boodatti akka harkifatu ta'aa tureera. Kana malees, akka ilaalcha namoota jibba afaanichaa qabaniitti afaanicha beekuufi dubbachuun akka gadi aantummaatti fudhatamaa tureera. Ilaalchota namoota jibba afaanicharratti qabaniifi hojii kalaqaa kana keessatti afaan Oromoo haala kamiitiin akka dhiyaate haala armaan gadii kanatti xiinxalamaniiru.

Fkn 1. "...elaa ijoollee Qotuu wajjin akka hintaphanne. Amaariffaa malee afaan Qotuu hin dubbatin Qottuu taatee haftaa! Amaariffaa wallaaltaa!

...afaan Oromoo dubbachuu danda'uun isaanii fi aadaa Oromoo beeku isaaniiitti beekumsa dabalatan malee waan of irraa hirdhisani hin qaban. ...Afaan Oromoo beekuun beekumsa afaanii dabalachuu akka tahe abbaan isaanii hin hubanne. ...Amaariffi Oromiffaa caala kan jedhu ilaalcha daguungoraa abbaa isaanii irraa dhaalan qabu. (Yoomi Laataa? Fuula 22)

Yaada fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, sirna bulchinsa mootummoota duraanii keessatti afaaniifi aadaan sabaafi sablammii biyyatti keessa jiranii wal qixa ilaalamaa hinture. Olaantummaa afaaniifi aadaa saba tokkoo qofati leellifamaa ture. Hala kana keessatti afaaniifi aadaan uummata Oromoo akka gad aanaatti fudhatamaa tureera. Kanumarraa ka'uudhaan nafxanyoonni ilaalcha kanaa qaban ilmaan isaanii ijoollee Oromoo waliin akka hintaphaneefi afaan Oromoo akka hindubbannee gochaa turaniiru. Nafxanyoonni ilaalcha kana qaban afaan Oromoo beekuufi dubbachuun akka wallaalummaafi booddeetti hafummaatti ilaalaa turaniru.

Haata'u malee, dhugaan qabatamaan jiru faallaa ilaalcha isaanii kanaadha. Kana jechuunis, afaaniifi aadaa saba tokkoo beekuun beekumsa afaaniifi aadaa gabbifachuudha malee miidhaa namarratti qaqqabsiisu hinqabu. Kun dhugaa qabatamaan addunyaa kanarratti mul'atudha. Fakkeenya asoosama olii kunis ilaalcha nafxanyoonni afaaniifi aadaa uummata Oromoorratti qaban kan calaqsii sedha

Fkn 2. "Waariyoo! ati afaan Qottuu kana ni beekta mitii?" Jedhe Raas. Waariyoon "...Afaan Qottuu kan jedhamu hin jiru. Garuu sirna Nafxanyaatu oftiilummaa irraa kahuudhaan akkas jedhee ittiin waama malee Afaan Oromoodha.... "Lakkii Waariyyoo kan Harargee Qottuudha. Kan kee waliin tokko miti." "Lakki gooftaa Afaan Oromoo lama sadi hin jiru. Tokkuma. Nuti Oromooti sanyiin keenya tokkuma. Nuti Oromoo jedhamna malee maqaa gara biraa hin qabnu." (Yoomi Laataa? Fuula 24)

Yaadni oliitti fudhatame kun kan agarsiisu baroottan mootummaa nafxanyaa keessa namoonni uummata Oromoof ilaalcha gaarii hinqabne, uummaticha gargar qoqqoodun maqaa garaagaraa itti kennuun akka bittaaaf isaanii mijatu gochaa akka turan agarsiisa. Uummata Oromoo bakkeewwan garaagaraa jiranitti maqaa garaagaraa moggaasuun ittiin waamaa turaniru. Bifuma kanaan uummata Harargee jiraatuun maqaa dalagaa uummatichi hojatee jiraatuun "Qottuu" ittiin jechaa turan. Afaan Oromoo uummatichi dubbatunis afaan Qottuu jechaa turaniiru. Haata'u malee, uummanni Oromoo baay'ina isaarraan kan ka'e bakkeewwan garaagaraa haa jiraatuyyuu malee uummata sanyii, afaan, aadaafi duudhaa tokko qabudha. Fakkeenya asoosama kana keessaa fudhatamee kun dhugaa qabatamaan mootummoonni nafxanyaa ilaalcha uummata Oromoofi afaan isaa irratti qaban kan calaqsii se ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn 3. Liidiyaan afaan Oromoo hin beekan. Siintolinnaan is afaan Amaaraa hin beektu. Lamaanuu akka duudaa harkaan walitti haasa'u. Yeroo booda garuu Siintolinnaan Amaariffaa caccabsitee wajjin dubbachuu baratte. (Yoomi Laataa? Fuula 38)

Fakkeenya kanarraa kan hubatamu, haala jiruufi jireenya ilma namaa keessatti yaada wal jijjiiruudhaaf afaan waliinii beekuun murteessadha. Kana ta'uu baannaan namoonni sun lamaan ergaa yookaan yaada wal jijjiiruudhaaf kan rakkatanidha. Yeroo kanatti yaada wal jijjiiruu barbaadan irratti malattoo tokko tokkotti gargaaramuun wal qunnamuu yaalu. Haata'u malee, namni tokko afaan tokko baruuf feedhiifi jaalalli akkasumas waan isa dirqisiisu yoo jiraate waan afaan sana hinbarreef hinqabu. Haala kanaan afaan tokko kan baratamudha malee hidda sanyii dhiigaan lakkaa'uun kan darbu akka hintaanee yaada kanarraa hubachuun nidanda'ama. Kun ammoo amala baratamuu afaan tokkoo kan agarsiisudha. Yaadni fakkeenya olii kana keessaa fudhatamee kunis isuma kana kan calaqsiiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 4. Dur bara Sandaabaan daa'ima ture Siintolinnaan Sandaabaatti akka afaan Oromoo hin dubbanne ishee akeekkachiisanii turan. (Yoomi Laataa? Fuula 65)

Yaadni olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, sirna mootummoota darbanii keessatti namoonni uummata Oromoof ilaalcha gaarii hinqabne, ilmaan Oromoo afaaniifi eenyummaa isaa akka hinbeeknee kallattii garaagaraan daba irratti raawwachaa turaniiru. Keessumattuu, daa'imman Oromoo afaan abbaa isaanii dhiisanii afaan ormaa akka barataniif dirqisiifamaa turaniiru. Bifa kanaan afaan Oromoo akka hinbaratamneefi hindagaagne gochuun sadarkaan guddinasaa akka boodatti harkifatu taasisaa turaniiru. Yaadni hojii kalaqaa kana keessa jiru kanarrattis kan fuulleffate ta'uunsaa bira ga'ameera.

Fkn 5. Dhugaa dubbachuuf yoo ta'e afaan Oromoo mootummaa fiyudaalii kana keessatti kutaa biyyoota kaabaa irraa kan hafe kutaa biyyoota Itoophiyaa keessatti akka afaan hundi ittiin walii galan ykn liinguwaa firaankaa ta'ee afaan tajaajiluu danda'udha. Impaayera kana keessa qofa osoo hin taane Afiriikaa fi adduunyaa keessattillee uummata guddaadha. Afiriikaa keessatti ammoo Arabiffaafi Hawusaatti aanee sadaffaadha. Garuu Impaayera kana keessatti iddoo argachuu qabu hin argatin jira. (Yoomi Laataa? Fuula 65--66)

Fakkeenya oliitti dhiyaate kun kan agarsiisu, afaan Oromoo bakkeewwan baay'ee kutaalee biyyatti keessatti kan dubbatamuufi afaan namoonni biyyattii hedduun dubbatan akka ta'e kan agarsiisudha. Kutaalee biyyattii keessatti qofa osoo hintaane biyyoota Afirikaafi addunyaa keessattillee afaan uummata bal'aadhaan dubbatamudha. Baay'ina uummata dubbatuun akka Afirikaatti afaan sadarkaa sadaffaarratti argamu akka ta'e galmeewwan garaagaraa ragaa ba'u. Haata'u malee, cunqursaa mootummoonni darban irraan ga'an irraa kan ka'e bakka argachuu qabu argachaa hinture. Haala kanaan afaanichi gola keessatti ukkaamfamee akka ifa hinbaane dabni irratti raawwatamaa turee xiqqaa miti. Kunis dhugaa qabatamaan haala guddina afaanichaarratti raawwatamaa turedha jechuun ni danda'ama. Yaadni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaate dhugaa jiru kana waan calaqsiiiseef, haala afaan Oromoo keessa ture kan calaqsiiise ta'uunsaa hubachuun danda'ameera.

Fkn 6. ...Dargiinis tarkaanfii tokko tokko fudhatuun ummatarraa deggeersa

argachaa dhufe. Taarkaanfiiwwansaa kana keessaa ji'a muddee 21 bara 1967 Afaan Oromoo fi Afaan Tigiraayiitiin sagantaa tamsaasa raadiyoonii dabarsuu jalqabuu isaati. (Yoomi Laataa? Fuula 89); Keessuma ammoo raadiyooniin Adda diimokiraataawaa warraaqsa uummattoota Itoophiyaa injifannoo argatan guyyaa hundumaa Afaan Amaaraa, Oromoo fi Tigiraayiin sagantaa dabarsa. (Yoomi Laataa? Fuula 266)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, mootummaan Dargii deggeersa sabaafi sablammii biyyattiirraa argachuuf jecha tarkaanfiiwwan tokko tokko gama afaaniitiin fudhachaa tureera. Tarkaanfiiwwan inni fudhate keessa tokko akkuma aangoo mootummaa qabateen Afaan Oromoo fi Afaan Tigiraayiin tamsaasi raadiyoo akka jalqabu murteessuun hojjiirra oolcheera. Kana gochuu isaatiinis hanga ta'e uummata Oromoorraa deggeersa argateera. Haluma kanaan sagantaan raadiyoo Afaan Oromootiin bara 1967 ALHtti tamsaasa isaa kan jalqabe ta'uu hubachuun danda'ameera.

Fkn 7. Akka ilaalcha sirna nafxanyaa fi Goobanootaatti "Tarkaanfataan kan biyyaaf yaadu Itoophiyaa ishee sabaan gargar hin goodamne biyya tokko saba tokko biyya sabaafi sablammooti hundi afaan Amaaraa qofa keessatti dubbatan ijaaruuf kan qabsaa'udha. (Yoomi Laataa? Fuula 113)

Fakkeenya fudhatame kanarraa waanti hubatamuu, bara mootummaa Dargii keessa nafxanyoonniifi ilmaan Oromoo aangoon mootummaa kennameef sabaafi sablammoonni biyyaattii keessa jiran marti dirqamaan afaan Amaaraa qofa akka barataniifi akka dubbatan dirqisiifamaa turaniiru. Bifuma kanaan biyyattii keessatti afaan sabaafi sablammoota badee afaan Amaaraa qofti akka dagaaguuf dhibbaa dhibbaan garaagaraa taasifamaa tureera. Yaaydi hojii kalaqaa kana keessa jirus waan qabatamaan mootummaan Dargii gama afaaniitiin raawwachaa ture kan kan calaqsiiise ta'uunsaa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu, asoosamni xiinxalame kun haala xiinxala ragaalee kanarratti hundaa'uun haala afaan Oromoo keessa ture kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn.8 ...Ummati kutaa biyya Wallaggaa Oromoodha. ...Afaan hojii Itoophiyaa Amaariffaa yoo ta'ellee ummati kutaa biyyichaa guutummaatti kan dubbatu Afaan Oromoodha. Afaan Oromootiin tajaajilamu. Waajjiraalee mootummaa keessatti Amaariffaan kan barumsi haa kennamu malee kan dubbatamu Afaan Oromoodha. Sababii kana irraan kan ka'e warri ilaalcha sirna nafxanyaa qaban ummata kutaa biyyichaatiin "Dhiphoo" ittiin jechuudhaan sossodaachisu. (Yoomi Laataa? Fuula 113)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo kutaalee garaagaraa keessa jiraatu baay'inaan afaan Oromoo malee afaan biroo hinbeekani. Keessumattuu, namoonni mana barumsaa seenanii carraa barachuu hinargatiin baay'inaan afaan Oromoo qofa dubbatu. Halli kun bal'inaan kutaalee Oromiyaa keessa godinaalee Wallaggaa keessatti mul'ata. Afaan hojii mootummaa bara sanaa Afaan Amaareeffaa yoo ta'es, uummanni kutaalee biyyattii irra caalaan Afaan Oromoo qofa waan beekaniif Afaan Amaariffa nama hojii mootummaafi daree barnootaa qofa keessatti daandeffamaa tureera. Haala kanarraa

ka'uudhaan namootti uummatichaaf ilaalcha gaarii hinqabne rakkoowwan garaagaraa irraan qaqqabsiisaa turaniiru. Kunis dhiibbaa gama afaaniirraa ka'uun uumatcharraatti daba raawwatamaa turedha. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis isuma kana kan mul'sedha.

Fkn 9. ...sirni barumsaa Afaan Amaaraatiin kan kennamu waan taheef barsiisotis tahan barattooti daree keessatti Afaan Oromootiin dubbachuun kan dhorkamedha. Eliyaas garuu seera sirni nafxayaa baase angoo isaatiin cabsee Afaan abbaa isaatiin nagaa isaan gaafate. (Yoomi Laataa? Fuula 117—118); ...Afaan Oromoo badee Afaan Amaaraa qofti Afaan Itoophiyaa tahee sabaa fi sablammooti Itoophiyaa keessa jiran hundi akka ittiin hojjetan dirqamaa jira. (Yoomi Laataa? fuula 120)

Yaadoota olii kanarraa kan hubatamu, bara mootummaa Dargii keessa afaan saba tokkoof qofa xiyyeeffannoo kennuun afaan sabaafi sablammoota biyyattii kanneen hafan akka hindubbatamneefi hindagaagne taasifamaa tureera. Afaan Amaaraa qofti olaantummaa argachuun sabaafi sablammooti biyyattii dirqamaan Afaan Amaariffaa akka baratan taasifamaa tureera. Haala kanaan Afaan Oromoo daree barnootaafi waajjiraalee mootummaa keessatti akka hindubbatamne dhirkamaa turameera. Haata'u malee, sabboontonni ilmaan Oromoo tokko tokko seera nafxanyoonni baasan kana cabsuun waajjiraalee mootummaafi manneen barnootaa tokko tokko keessatti Afaan Oromootii gargaaramaa turaniiru. Namoonni jibbaafi ilaalcha gaarii uummata Oromoof hinqabnes sabboontota kanarratti tarkaanfiifi miidhaa garaagaraa irraan qaqqabsiisuuf yaalii gochaa turaniiru. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan dhiibbaa gama afaaniitiin ture ifatti baasee kan calaqsiiise ta'uunsaa bira ga'ameera.

Fkn 10. ...Afaan Oromoo gadi qabamee Afaan Amaaraa qofti olaantummaa argachuu hin qabu. ...Bara mootummaa H/Sillaasee tibba tokko "barataan kamillee keellaa mana barumsaa keessatti Amaariffaan malee Oromiffaan akka hindubbanne" kan jedhu qajeelfamni farra namoomaa ba'ee ture. Qajeelfamni sirni nafxanyaa baasee kun garuu hojiirra oluu hin dandeenye. (Yoomi Laataa? Fuula 140—141)

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan namatti agarsiisu, sirna bulchiinsa mootummaa H/Sillaasee keessatti afaan hojii biyyattii Amaariffa qofa akka tare kan agarsiisuu yoo ta'u, daree barnootaa keessattis afaanicha kana malee kan biroon akka hindubbatamneef qajeelfamni adda addaa itti tumamaa akka ture kan agarsiisudha. Haaluma kanaan, afaan sabaafi sablammoota biyyattii keessa jiranii akka hindubbatamnee luugamni itti kaawamaa tureera. Afaan Oromoos afaanota akka hindubbatamne dhorkataman keessaa isa tokko ture. Haata'u malee, biyya Oromiyaa keessatti qajeelfama kana hojiirra oolchuun hindanda'amne. Sababiin isaas godinaalee Oromiyaa hedduu keessatti Afaan Oromoorraan kan hafe afaan biroon bal'inaan waan hindubbatamneef. Bifa kanaan karoorri isaanii jalaa fashalaa'eera. Afaan Oromoo Oromiyaa guutuu keessatti afaan bakka maratti itti gargaaraman ta'uusaarraan kan ka'e qajeelfamni sirni nafxanyaa itti baasee kun akka garaasaanii milkaa'uufii hindandeenye. Kun seenaa dhugaa dhiibbaa mootummaan H/Sillaasee Afaan Oromoorraan ga'aa turedha. Hojiin kalaqaa kunis,

dhiibbaa mootummaan H/Sillaasee Afaan Oromoorraan ga'aa ture karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan calaqsiiise ta'uunsaa xiinxala ragaalee dhiyaatan kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 11"...Dhimma afaan ilaaluunis Oromoon Itoophiyaa kana keessaa sabaafi sablammoota akkasumas uummattoota jiran keessaa 40% taha. Saba guddaa ta'ee osoo jiruu afaan biyyoolessaa ta'uuf mirga hin arganne. Garuu Oromootti aanee baayi'ina ummataa lammaffaa kan ta'e afaan Amaaraatu afaan biyyaalessaa ta'ee akka tajaajilu godhamee ittiin hojjetamaa jera. ...Oromiffaas Amaariffaas kan dubbatan ummata baayi'ee waan tahaniif Afaan Oromooos Afaan Amaaraa wajjin afaan hojii biyyaalessaa tahuu qaba. Biyyooti diimokiraatoti adduunyaa baayi'een afaan hojii biyyoolessaa tokko ol qabu. Mootummaa H/Sillaasees ta'e mootummaan Mangistuu H/Maariyaam Afaan Oromoo Afiriikaa keessaa Afaan Arabaa fi Hawusaatti aanee sadaffaa tahee kana akka ittiin hin hojjetamne godhanii balleessuudhaaf cunquursaa jiru. Kanas ni qabsoofna. (Yoomi Laataa? Fuula 145—146)

Yaada olitti dhiyaate kanarraa kan hubatamu, baroota mootummoota darbanii keessatti cunqursaafi miidhaa garaagaraa Afaan Oromooratti raawwatamaa tureera. Afaanichi baay'ina dubbattoota isaan afaanota biyya keenya keessa jiran hunda caalee osoo jiruu, carraa afaan hojiifi barnootaa argachaa hindandeenye. Kunis jibba mootummoonni sun uummatichaafi afaan isaaf qaban irraa irraa akka ta'e hubachuun nidanda'ama. Cunqursaafi miidhaa gama afaansaatiin irra ga'aa ture kana uummanni Oromoo callisaa hinilaalee. Afaan dubbattoota hedduu qabu kun Afaan Amaaraa waliin Afaan feederaalaawaa akka ta'uuf qabsaa'aa turameera. Dabalataanis, gama mootummaatiin akkuma Afaan Amaariffaaf xiyyeeffannoon kenname, Afaan Oromootiifis xiyyeeffannoon akka kennamu ilmaan Oreomoo sabboonummaan itti dhaga'amu gaaffii isaanii gaafachaa turaniiru. Kun waan qabatamaan uummanni Oromoo qabsoo gama afaansaatiin gochaa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Kanaafuu, akkataa ragaa xiinxalame kanaan hojiin kalaqaa kun dhiibbaawwan mootummoonni darbanii hawaasa Oromoo gama afaan isaatiin irraan ga'aa ture kana karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn 12. ...Wallagaa keessatti tibba kana afaan Oromoo dubbachuunillee akka yekkaatti ilaalame. Oromoo ta'ee Amaariffaa qofa caccabsee kan dubbatu, waa'ee tokkummaa Itoophiyaa kandubbatu "Dhiphoo" hin jedhamu. (Yoomi Laataa? Fuula 188)

Baroota nafxanyoonni biyya keenya bulchaa turan keessatti uummanni Oromoo afaan isaati gargaaramuu qofaan rakkifamaa tureera. Keessumattuu, yeroo warraaqsi uummataa ka'u namoota Oromoo ta'anii afaan isaaniitti gargaaraman irratti xiyyeeffannoo addaa kennuun adamsanii tarkaanfii gara jabeenyaa irratti fudhachaa turaniiru. Namni Oromoo ta'ee afaan isaatti garagaarame kunis akka farra tokkummaa biyyaatti ilaalamaa yeroo itti turedha. Afaan Oromoo dubbachuunis yeroo akka yakkaatti ilaalamaa ture ta'uunsaa

hubatameera. Kanaafuu, uummanni Oromoo yeroo sana keessa osoo hinjalatiin dirqisiifamee Afaan Amaaraa akka dubbatan taasifamaa tureera. Kun dhugaa qabatamaan ifatti mul'achaa turedha. Xinxalli asoosama kanaas, dhimmoonni asoosamicha keessa jiran dhugaa ifatti gama afaanii mul'achaa ture kan calaqsiiise ta'uun mirkaneesseera.

Fkn 13. "Mariyannaa.! Afaan Arabaas, Afaan Tigirootaas dhiisiitii afaan keessaniin itti dubbadhu. Isaan lammiikeeti" Ittiin jette. (Yoomi Laataa? Fuula 236)

Namoonni tokko tokko yeroo wal baran afaan abbaafi haadha isaanii dhiisanii yeroo afaan ormaattii garagaaraman nimul'ata. Kunis sababoota garaagaraa irraa ka'uu mala. Sababoonni kunis: osoo afaan haadhaafi abbaa namticha ittiin wal baran sanaa hinbeekiin afaanuma yeroo sanattii olaantummaa argateetti gargaaramuudha. Inni lammataan manoonni wal baraan sun lamaan isaanii afaan hadhaafi abbaa isaanii akka tokko ta'ee osooma beekanuu, saba biroo fakkaachuuf jecha yeroo afaan isaanii dhiisanii kan saba birootti fayyadaman xiqqaa miti. Kun ilaalcha namoonni tokko tokko ilaalcha itti fayyadama afaan abbaafi haadha isaanii qaban irraa kan maddudha. Kuni ammoo dhugaa qabatamaa namoonni jiruufi jireenya guyyaa keessatti rawwachaa olanidha. Ragaan xiinxalame kunis dhugaaama jiru kana kan nirkaneessedha.

Fkn 14. ...Dargiin Miseensotasaa kan yeroo baayi'ee afaan Oromoo dubbataniifi halli sabboonummaa irraa muldhatu ni shakka. Sababii kanaan miseensoti partii hojjettoota Itoophiyaa Oromoo ta'an afaan Oromoo dubbachuu dhiisanii afaan Amaaraa dubbachuu dirqamu. Shaambal Kadduun kana waan beekuuf yeroo hundumaa afaan Amaaraa dubbata. (Yoomi Laataa? Fuula 243)

Dhugaan fakkeenya kana keessatti dhiyaate, bara mootummaa Dargii keessatti namoota afaan Oromoo dubbataniifi sabboonummaan itti dhaga'amuu farra tokkummaa biyyaa diiguuf deemanidha jechuudhaan rakkoo adda addaa irraan qaqqabsisaa akka ture kan hubatamudha. Sababa kanarraa ka'uun namoonni baay'een afaan abbaa isaanii dhiisanii afaan ormaa akka dubbatan taasifamaa tureera. Keessumattuu, namoonni miseensa partii Dargii turan sodaa mootummichaarraa ka'uun Afaan Amaaraa akka dubbatan dirqisiifamaa turaniiru. Haata'u malee, namoonni quuqama saba isaanii qaban kunneen walii isaaniitti afaan abbaafi haadhaa isaaniitiin waliti dubbachaa akka turan kan mul'isudha. Halli kun waan qabatamaan sirna mootummaa H/Sillaaseefi Dargii keessatti raawwatamaa turedha. Asoosamni xiinxalame kunis dhugaa gama kanaan ture kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Walumaagalatti, miidhaafi cunqursaa Afaan Oromoorratti irratti raawwatamaa ture bara mootummaa Astee Teediroos irraa hanga bara kufaatii mootummaa Dargiitti jiru karaa dhuga qabeessa ta'een dhiyaatee jira. Xiinxalli ragaalee taasifame kanarraa kan hubatamu akka waliigalaatti, dhimmaanni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan dhugummaa gama afaaniin jiru kan calaqsiiisan ta'uun isaanii mirkanaa'eera.

3.1.1.4 Gama Amantiin

Uummanni Oromoo osoo amantaalleen kiristaanaafi isilaamaa gara biyya keenyaatti hindhuufin dura amantaa mataasaa danda'e qabaachaa ture. Amantaan isaa kunis "Amantaa Waaqeffannaa" kan jedhamu yoo ta'u, Waaqa uumaa tokkichatti kan amanudha. Waaqni uumaa waan hundaa akka ta'eefi kan uume kanas jiraachisuu kan danda'u ta'uusaa hubachuudhaan uummatichi uumaasaa hundaa ol godhee ilaala ture. Haala kanaan uummatichi uumamattii gargaaramuudhaan uumaasaa kadhachaa galata dhiyeessaa kan turedha. Haata'u malee, mootummoonni biyya keenya bulchaa turan uummatichi amantaa isaa kana akka hinhordoofneef dhiibbaa garaagaraa irraan geessisaa turaniiru. Kanumarraan kan ka'e, amantiin uummaata Oromoo kan ta'e Waaqeffannaan akka dadhabuufi akka badu taasifamaa kan turedha.

Cunqursaafi miidhaa isarra ga'u kanaan kan ka'e, uummanni Oromoo amantaa isaa dhiisee amantaa uummata biraa kan ta'e amantaa kiristaanaafi musiliimaa dirqamaan akka hordofu taasifameera. Bifuma kanaan ummanni Oromoo godinaalee Harargee, Baalee, Jimmaa, Iluu Abbaa Booraafi naannoo Amaaraa godina addaa Oromoo kan taate Kamisee keessatti bal'inaan amantii Musiilimaa akka hordofan taasifameera. Godinaalee Oromiyaa kanneen hafan kan biroo keessatti ammoo bay'inaan amantaa Kiristaanaa akka hordofan ta'eera. Godinaalee Oromiyaa muraasa kan akka godinaalee Gujii, Booranaafi bakkeewwan tokko tokkoo keessatti uummanni baay'een amantaa isaa ganamaa kan ta'ee "Amantaa Waaqeffannaa" hordofaa tureera. Walumaa galatti, asoosamoota filataman kana keessatti halli amantaa uummata Oromoo mootummoota darban keessatti maal akka fakkaachaa ture haala armaan gadii kanaan xiinxalamuuf yaalameera.

Fkn 1. ...Kiristinnaas isaantu nakaasee malee anii fi firooti koo hundi waaqeffataa turre. (Yoomi Laataa? Fuula 35); ...Oromooti Kiristaanni, Isilaamni fi Waaqeffataan akka amantii isaaniitti, akka hawwii jireenya isaaniitti fi milkii nuu ta'a jedhanii yaadanitti moggaafatu. (Yoomi Laataa? Fuula 29)

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, amantiin uummanni Oromoo osoo mootummoonni gabroonfataa Oromiyaa humnaan ofjala hingalchiin dura amantii Waaqeffannaa hordofaa akka ture kan hubatamudha. Erga mootummoonni gabroomfatoon Oromiyaa qabatanii kaasee amaantiin uummatichaa garaagaraa akka ta'es kan agarsiisudha. Mootummoonni kunneenis, uummaticha akkataa bittaa isaaniif toluun amantiin garaagaraatiin akkaa gargar qoodaman taasifamaa tureera. Bifuma kanaan uummata Oromoo walakkaa maqaa jijjiiruudhaan Kiristinaa kaasani. Kaan ammoo akka inni amantaa Musiliimaa fudhatu godhan. Haala kanarraan kan ka'e, amantiin uummata Oromoo duraan tokko ture akka garaagara ta'u taasifameera. Fakkeenyonni fudhataman kunneenis dhugaa qabatamaan gama amantii mul'achaa ture kana kan calaqqiisedha jechuu nama dandeessisa.

Fkn 2.---Dubartiin kun maal naseetee adaraa Waaqayyoo jettee nakadhattii? Ayidiyaalistii (nama waaqayyootti amanu) naseetee? Ani waan qabatamaa hin taane kan ijaan hinmuldhannee kan harkaan hinqabamne

*biyya lafaarra jiraachuu isaaf ragaan kan hinargamnetti amanu seetee
adaraa Waaqayyoo naan jettii kun? (Yoomi Laataa? Fuula 254)*

Yadaa olii kanarraa kan hubatamu, haala jiruufi jireenya adduunyaa kanaa keessatti namoonni amantii garaagaraa hordofu. Haata'u malee, namoonni tokko tokko yaada garaagaraa qabaachuudhaan amantii kamillee kan hinhordofne nijiru. Akka yaada jara kanaatti waan harkaan hinqaqqabatamneefi ijaan hinmul'anneetti amanuun yeroo akka gowwumaatti ilaalamu nimul'ata. Keessattuu, namoonni abbootii angoo bara durii tokko tokko ilaalcha kana qabaachuudhaan uumatarraattii daba garaagaraa raawwachaa akka turan nihubatama. Namoonni haala kanaan jiraatan miidhaafi rararama namaan yeroo ga'an bal'inaan nimul'ata. Ragaan xiinxalame kunis ilaalalcha namoota amantii kamiyyuu hinhordofnee kan mul'isu ta'uunsaa hubatameera.

*Fkn 3. Dr. Fiqir ammoo amantii hordofuu erga jalqabdee dhugaatii Alkoolii lagatte.
(Yoomi Laataa? Fuula 276)*

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, haala jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti namoonni garaagaraa ilaalcha isaanirratti hundaa'uun amantii garaagaraa hordofu. Amantiileen biyya lafaa kanarra jiranis seeraafi dambii ittiin bulmaataa kan mataaasaanii qabu. Hordoftoonni amantiilee kanaas seeraafi dambii ittiin bulmaata amantiisanii eeguun itti jiraachuun dirqama amanaa sanarraa eegamudha. Fakkeenyaaf, akka amantii Kiristaana Ortodoksiitti guyyaalee Roobbiifi Jimaataa wantoota soorata looniifi bushaalee adda addarraa argatan nyaachuun nilagatama. Akka amantii warra Pirooteestaantiitti ammoo wantoota nyaataafi dhugaatii alkoolii of-keessaa qabaniifi nama macheessan nyaachuufi dhuguu laguudha. Kun dhugaa qabatamaan haala amantii biyya keenya keessan jiran keessattii kan mul'atudha. Fakkeenyi asoosama keessaa fudhatamee kunis kanumaa kan calaqsiiisidha jechuun nidanda'ama.

Walumaagalatti, uummanni Oromoo yeroo amma kana amantii garaagaraa haa hordofuuyyuu malee, osoo amantiin Kiristaanaafi Musiliimaa gara biyya keenyaatti hindhufiiniifi Minilik Oromiyaa hingabroomsee hinqabatiin dura uummanni Oromoo hundi amantii Waaqeffannaa hordofaa ture. Dhiibbaalee mootummaafi amantiileen biroo irraan ga'an irraa kan ka'e, amantiin Waaqeffannaa Oromoo akka dadhabuuf akka badu taasifamaa tureera. Dhiibbaa karaalee garaagaraan irratti haa taasifamuuyyuu malee, amantii uummatichaa ganamaa kan ta'e "Amantii Waaqeffannaa Oromoo" guutummaa guututtii dhabamsiisuu hindanda'amne. Haala kanaan uummanni Oromoo yeroo ammaan kana bakka hedduutti dammaqee amantii duraaniisaa kana deebiffachuuf carraaqii guddaa gochaa jira. Carraaqii godhe kanaanis milkaa'ee bakka garaagaraatti amantii amantii Waaqeffannaa hordofaa jira. Ragaalee hojii kalaqaa kana keessaa fudhataman kanis, haala amantaa uummata Oromoo baroottan darbanii kaasee hanga ammaatti jiru karaa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaachuunsaa xiinxala taasifameen mirkanaa'eera.

3.1.1.5 Gama Qabeenyaa, Diinagdeefi Qaroomiinaan

Haala jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti sadarkaa biyyi tokko irra jirtu addaan baasee kan mul'isuu diinagdee biyyattiin qabdu akka ta'e nama maraaf ifa. Guddina biyya

tokkoo beekudhaafis, sadarkaa diinadgeen biyyattii irra jirtu beekuun barbaachisaadha. Guddina diinadgee biyya tokkoof qabeenyaafi qaroominni biyyattii keessa jiru murteessaadha. Qabeenyaafi qaroomina biyyattii keessa jiru kanas haalaan dagaagsuun guddina diinagdee biyyattii mirkaneessuu keessatti shoora olaanaa qaba. Guddinni diinagdee biyya tokkoos guddina hawaasa biyyattiif murteessaadha. Kanaafuu, hawaasni biyya tokko keessa jiraatu diinagdee biyya isaa guddisuufi haala walqixa ta'een irraa fayyadamuuf hirmaannaa walfakkaatu taasisuu qaba. Akkasumas diinagdee biyyattii haala walqixa ta'een hawaasa biyyattii keessa jiruuf walqixa qoodamuu qaba. Kana ta'uu yoo baate garuu hawaasni biyyattii keessa jiru kaan fayyadamaa, kaan ammoo miidhamaa ta'uun isaa waan oolu miti. Haala kanaarraa kanuudhaan rakkoon hawaasa gidduutis dhalachuu mala. Dhimmuma kana ilaalchisuun asoosamoota filataman lamaan keessatti dhugummaan haala diinagdee saba Oromoo waliin walqabatee akkamitti akka dhiyaate haala armaan gadii kanaan xiinxalameera.

Fkn 1. Nuti utuu Atsee Minilik nun gabroomsiin qullaa hin deemnu turre. Fo'aa jirbii irraa. Qomee, bullukkoo, biddiqqoo, kalleefi gogaa irraa ammoo Jandee, Dakkuu, ... Muka irraa ammoo siree, barcuma miilla sadii, ... Meexxii irraa Dibaabee, Gasaa, ... mataa ittiin filachuuf fila, ... Ilkaan keenyaaf rigaa, uffata ittiin miccuuf handoodee, qodaa ittiin dhiquudhaafhandoodee, ... Qodaa aannanii kan akka Qabee, Habuubbii, ... Meeshooti nyaata itti bilcheessuuf itti tajaajilamnu; Boojjitoo, Xuwwee, ... Meeshoti qotisaa ammoo "Babattee, Gindii, ... " Meshoota midhaan itti dhayanii qulleessanis; ... Geejibaaf Harree, Gaangee, ... Mana jireenyaas taanaan holqaa fi muka jala hin bullu. Mana citaa ijaarrannee keessa jiraanna. Horii keenyaaf illee dallaa ijaarra. Qonnaas beekna. Midhaanis, kan akka, Qamaddii, Boqqolloo, ... Zayitaa; Saslixa, Nuugii, ... Mi'eessituu, Kusaayee, Abasuuda, Sunqoo, ... Keessumaa yaa gooftaa kan isinillee hin haalle binni inni biyya lafaa irratti babaldhatee jaallatamaa tahe jalqaba dura biqilee kan argame ardii Oromiyaa kan taate godina Jimmaa keessattidha. Nyaatas taanaan nutti Oromooti wanta ilbiisa hin nyaannu." Bineensota daggalaa keessaa; Karkarroo, Boosonuu, ... Sanyii Allattii keessaa Gogorrii, Sololiyaa, ... ninyaanna. ... Marqaa, Garbuu, ... Dhugaatiis bulbulaa dammaa, Daadhii, ... Biqiltoota hundee isaanii kan affeelleenyaannuu ammoo; Mosee Oromoo, Hancootee, ... Galaana irra danbali'uuf Doonii, Bidiruu, ... Meeshoota waraanaa kan ilaaluunis; Xiyyaa, Eeboo, ... Midhaan itti haamuuf Haamtuu, ... uffata itti hodhuuf; Mutaa, Lilmoo, ... waan adda adda itti hidhuudhaaf Wadaroo, Hadaafi Funyoo, Meeshoota aadaa ani amma maqaa dhayee fi gara biraa kan ani irraanfadhate baayi'ee uttu Atsee Minilik Oromiyaa hin gabroomsin itti tajaajilamaa turre. (Yoomi Laataa? Fuula 32—34)

Fakkeenya olittii dhiyaate kana irraa kan hubatamu, uummanni Oromoo haala jiruufi jireenya isaa keessatti wantoota isaan barbaachisan mara waan naannoo isaanitti argamutti dhimma ba'uun jireenya isaanii gaggeessaa akka turan kan agarsiisudha. Haala jiruufi jireenya isaanii kana keessattis wantoota isaan barbaachisan kan akka: mana jireenyaa, nyaataa, uffataa, meeshaalee mana keessatti itti gargaaraman, meeshaalee

dalagaa ittiin hojjetaniifi kan kana fakkaatan mara ofii isaattii uummachuun itti gargaaramaa tureera. Bifa kanaan qabeenyiifi qaroominni uummata Oromoo kan saba kamiillee gadillee akka hintaane kan ragaa dhiyaate kanaraa hubachuun danda'ameera. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan gama qabeenyaafi qaroomina uummatichaan jiru kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, asoosanmi xiinxalli irratti adeemsifame kun haala diinagdeefi qaroomina uummata Oromoo karaa qabatamaa ta'een kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkanaa'eera

Fkn 2. "...Sanyii hiyyeessaa irraa dhalachuun ammoo yekka miti. Akaakayyuunkoo bara durii mootii Oromoo ture. Mootummaa keenya Atsee Minilikitu nurraa fudhatee hiyyummaa fi gabrummaa kana jalatti nu kuffisee malee anis ilma mootiin ture. Nuti ilmaan Oromoo eenyuu gadi hin ture." (Yoomi Laataa? Fuula 81)

Yaada fakkeenya dhiyaatee kanarraa kan hubatamu, haala jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti namoonni tokko tokko qabeenyaafi aangoo mootummaarratti hundaa'uun sadarkaa namootaa gargar qoodu. Hala kanaan namoonni qabeenyaafi aangoo mootummaa qabaniif iddoo olaanaa kan keennaniif yoo ta'u, namoota qabeenyaafi aangoon mootummaa harka hinjirre ammoo mirga namummaa isaanii irraa muulquudhaan yeroo akka namaatti hinilaallee darbee darbee nimul'ata. Motummoonni biyya bulchaa turan kunis qabeenya biyyattii ofiifi namoota firri yookaan sanyii isaanii ta'aniif qooduun ittiin ofduuromsaafi sabni Oromoo deegatti akka aanu gochaa ka turanidha. Mootummaan Minilik gaafumma Oromiyaa gabroomsee qabateerraa kaasee qabeenya uummata Oromoo samaa tureera.

Qabeenya irraa samamee kanaanis uummanni Oromoo hiyyummaafi gabrummaa jalatti akka galu dirqameera. Haala kanatti gargaaramuun nafxanyoonni uumaticha tuffachaafi gadi qabaa turaniiru. Keessumattuu, bara mootummaa Minilik irraa kaasee hanga mootummaa Mangistuu H/Maariyamitti dhimmi diinadgee Oromiyaa saamuu bal'inaan mul'achaa tureera. Yaadni asoosama keessaa fudhatamee kunis waanuma qabatamaan dhimma diinagdeen uummata Oromoo keessa turte calaqsiiiseera.

Fkn 3. "Akka ani dhagaheetti akaakayyuun Gadaa Oboo Odaan utuu Iteegge Xaayituun Finfinnee Addis Ababaa jedhanii maqaa hin jijjiirin dura guutummaan lafa ganda Gullallee qabeenya isaanii ture. Garuu erga Minilik gabroomfatan booda lafa karee meetiiriitokko osoo hin hambisiniif Nafxanyooti Minilik lafasaanii hiratanii irraa fudhatan jedhamee dubbatama. Sababa kanaan akaakayyuun Gadaa ... ilma isaaniif lafti isaan dabarsan hin ture." Jedhe. (Yoomi Laataa? Fuula 81—82)

Dhugaan yaada olii kana irraa hubatamu, osoo Minilik Oromiyaa gabroomsee hinqabatiiniifi Iteegge Xaayituun maqaa Finfinnee jedhu Addis Ababaatti hinjijjiiriin dura guutummaan magaalaa Finfinnee kan uummata Oromoo akka ture nihubatama. Haata'u malee, Atsee Minilik akkuma aangoo qabateen uummata Oromoo magalattii keessa jiratan lafa isaaniirraa buqqisuu itti fufeera. Hala kanaan uummata Oromoo magaalaa Finfinnee keessa turan laftisaanii osoo waa tokkollee keessaa isaaniif hinhafiin

naafxanyoota Minilikiif dabarfamee kennameera. Haala kanarraa kan ka'e, uummanni Oromoo gabrummaafi hiyyummaa jabduu jalatti akka kufuu ta'eera. Bifuma kanaan hiyyuummaan uummata Oromoo irratti dhalootarraa dhalootatti daddarbaa kan dhuftedha jechuu nidanda'ama. Hojii kalaqaa xiinxalame kana kessatti dhimmi diinagdee uumata Oromoo dhiyaate kun dhugaa qabatamaan mul'achaa tureen kan walsimate dhiyaate ta'uun isaa xiinxala taasifameeraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 4. “ ...Gadaafi sanyiin isaa hundi eessatti akka badan eessattis akka godaanan hiibboo hiika dhabe ta'ee hafe.” (Yoomi Laataa? Fuula 83)

Dhugaan yaada kana keessa jiru, uummanni Oromoo magaalaa Finfinneerra jiraachaa turan erga laftiifi qabeenyaan isaanii mootummoota naafxanyaan irraa fudhatamee kaasee gosti isaanii magaalaa kana keessaa kan badaaniifi bakka buuteen isaanillee kan hinbeekammedha. Fakkeenyaaf, gosti Oromoo Galaan, Gullaallee, Abbichuufi Eekkaa duraan magaalaa Finfinnee keessa jiraachaa turan yeroo ammaa kana lafa isaanii irraa buqa'anii kallattii garaagaraatti faffaca'anii kan badaniifi bakka isaaniitti baay'inaan sabni biroo qubatanii kan jiranidha. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis, dhugaa qabatamaan mul'atu kana kan calaqsiiisedha jechuun nidanada'ama.

Fkn 5. Wallaggi biyya warqee, biyya bunaa, biyya daldaltoota gurguddaa fi biyya hayyootaa jedhamtee yeroo odeeffamtu dhaga'aa waan turteef amma yeroo ijaan ilaaltu magaalaa baadiyyaa ta'uusheetti baay'ee ajaa'ibamte. ...Magaalaa kutaa biyya Wallaggaa garuu bulchitoota isheen baayi'ee midhamuushee Mr. Shaarmaan waan beeku hinqabu. (Yoomi Laataa? Fuula 134); "...dandiin konkolaataa bona fi ganna Konyaalee, aanota, fi magalota kutaa biyya Wallaggaa wal quunnamsiisu hin jiru. Magaalota Wallaggaa keessaa magaalaa bishaan dhugaatii qulqulluu qabu hin jiru. Keessumaa hunni ibsaa Fincaa'aa keessaa burqee magaalota kutaa biyya sanaaf ifa kennuu waakkatee ormaaf tajaajila kennuunsaa nama gaddisiisa. ...kun kan agarsiisu kutaa biyya kanaaf xiyyeeffannaan akka hin kennamneefidha." (Yoomi Laataa? Fuula 143)

Yaadni olii kun kan agarsiisu, bulchitoonni Oromiyaa kutaalee garaagaraa bulchaa turan qabeenya biyyatiin qabdu misoomarra oolchaa akka hinture kan agarsiisudha. Dhiibbaafi saamicha bulchitoonni naannichaa godhan irraa kan ka'e guddinni magaalawwan Oromiyaa keessa jiranii baay'een isaanii akka booddatti harkifatu ta'eera. Bifuma kanaan magaalaa guddoo kutaa biyya Wallaggaa magaalaa Naqamtee, Shaanbuufi magaalaleen xixxiqqoon kutaa biyyichaa keessa jiran guddinni isaanii akka booddatti harkifatu taasifamaa tureera. Keessumattuu, humni ibsaa fincaa'aa maddii isaa godina kan keessaa osoo ta'ee jiruu, ifaa magaalota kutaa biyyichaa tokkoofillee utuu hinkenniin darbee naannoo birooof tajaajila keenna tureera. Kana malees, daandiin magaalota kutaa biyyattii walqunnamssisu tokkollee hojjetamee hinjiru. Haata'u malee,

qabeenyaa naannoofi magaalonna kutaa biyyaattii qabdu kan akka: warqee, bunaa, bosonaa, albuudhaa garaagaraafi kan kana fakkaatan osoo qabduu guddinni magaalattii boodatti akka harkifatu ta'uun isaa baayee kan nama qaannessudha. Kunis kan agarsiisu, qabeenyaa naanniich qabu guddina naannichaatiif oollaa kan hinture ta'uu namatti agarsiisa. Dabalataanis, naannoo Oromiyaa qabeenyaa hedduun osoo qabaachaa jirtuu guddina naannichaaf kan hinoollee ta'uuti hubatama. Haala kanaan mootummoonni baroottan darbanii biyya keenya miidhaa turaniiru. Miidhaa gama qabeenyaa, misoomaafi diinagdee Oromiyaa keessatti mul'achaa ture haala dhugummaa qabuun hojii kalaqaa kana keessatti kan dhiyaate ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn 6. Magaalaa guddaa kutaa biyya Wallaggaa taatee kana fakkaachuusheetti baayi'ee gadditeef. ...Mootati, Baalaabaatoti sirna mootummaa Zawudii kutaa biyya sana bitaa turan hundi akka ishee miidhan hubatte. (Yoomi Laataa? Fuula 134)

Dhugummaan yaada olii kanaa, mootummaanni biyya keenya bulchaa turan guddina magaalalee Oromiyaaf gochaa turan lafaadha. Bu'uuralee misoomaa kan akka bishaan qulqulluu, ibsaa, daandii akkumas miidhagnaafi guddina magaalaa tokkoof kan barbaachisan kan akka bakkeewwan bashannanaa, gamoolee, galmoota addaaddaaafi kkf magaalota Oromiyaa baay'ee keessaatti gutamaafii kan hinjirre ta'uu agarsiisa. Keessumattuu, magaalaa guddaa kutaa biyya Wallaggaa taatee osoo jirtuu magaalaa Naqamtee rakkoowwan olii kanaan danqamaa turteetti. Kanaafis, sababa guddaa kan ta'e dhiibbaa mootummoonni biyya sana bulchaa turan irraan ga'an irraa kan ka'e ta'uun hub hubatameera. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa jiru calaqqiiseera.

Fkn 7. ... Nuti Oromootiifi biyyi keenya Oromiyaan eenyu caalaa diinagdee Itoophiyaatiif deggersa guddaa kennaa jirra. Oromiyaan utubaa diinagdee Itoophiyaati. Itoophiyaa qofa keessatti utuu hin tahir Afiriikaa keessattillee ummati Oromoo baayi'inaan saddaffaadha. (Yoomi Laataa? Fuula 140) ... Itoophiyaa keessa Oromoo miliyoona digdamii shanii ol ta'antu jiru. Jedhamee shallagama. Qabeenyaanis duroomtuudha.Mootummaan H/Sillaasee kufes haa ta'u kan amma ango qabate Dargiins misooma Oromiyaaf karoora hin qaban. Oromiyaan warqee omishti garuu daandii konkolaataa, manneetii barumsaa, Yuniiversitii, manneetii waldhaansa fayyaa, tajaajila humna ibsaa hin qabdu. Qabeenyi Oromiyaa misooma isheef hin oolu. Misooma ormaaf tajaajila. ... Mootummoonni darbanii fi kan amma angoorra jiru Dargiin sochii Oromoo dammaqinaan kan tao'atuu fi ijoollee Oromoo mirga biyya isaanii gaafataniin Xabbaab biheertenyaafi farra tokkummaa Itoophiyaa ittiin jedhanii kan hidhanii fi ajjeesan qabeenya ishee kana olaantummaan irratti ajejuuf jedhaniitu." (Yoomi Laataa? Fuula 147—148)....Moototi nafxanyooti maqaa tokkummaa Itoophiyaatiin ummata Oromoo qabeenyaasaa wajjin isa bituudhaan

qabeenya Oromiyaa irratti ajejaa olaanaa ta'uu akka isaan dandeessisuuf sochii ummata Oromoo cimsanii to'atu. (Yoomi Laataa? Fuula 158); Diinagdeedhaan biyyattii kana akka utubaa deggeeree kan qabe qabeenya Oromiyaatii. (Yoomi Laataa? Fuula 270)

Fakkeenya olii kanarraa hubachuun kan danda'amu, uummanni Oromoo uummattoota sabaafi sablammii biyyattii kana keessa jiran baay'ina uummataanis ta'e, bal'ina dachee isaatiin hunda isaanii kan caludha. Baroota mootummoota darbaniitti uummanni Oromoo biyyattii keessa jiru gara miliyoona diigdamii shanii ol akka ture fakkeenya fudhatamee kanarraa hunachuun ni danda'ama. Dachee ishees bal'oo kan gosa miidhaan adda addaa kan akka: xaafii, boqqolloo, daagujjaa, talbaa, saalixa, garbuu, qamadii, shumburaa, atara, baaqeelaa, dinicha, ancootee, nuugii, shukurtii, qulibbii, jinjibila, raafuufi kan kana fakkatan hedduminaan nibiqilcha. Kana malees, albuudaawwan adda addaa kan akka: warqee, meetii, dhagaa adiifi kan kana fakkaatan Oromiyaa keessa argama. Dabalataanis, bosonnaawwan uumamaa, gareen, holqawwan, lageen, haroowwan, sululoota, bineensota bosonaafi kan kana fakkaatanis hedduu qabdi. Oomishaaleen garaagaraa kan biyya keessaatti fayadamaniifi gara biyyaa alaatti erguun sharafa biyya alaa kan argamsiisan hedduun isaanii Oromiyaa keessaa argamu. Haala kanaan Oromiyaan utubaa diinagdee biyya akka taate waan wal nama gaafachiisu miti.

Haata'u malee, dhiibbaalee mootummoonni biyya keenya bulchaa turan irraan ga'an irraa kan ka'e qabeenyaan ishee kun guddinaafi misooma naannitiif hinoolle. Mootummaanni darbaan kunis qabeenyaa naannichi qabu saamuudhaan gara biyyoota birootti gurrachaa turaniiru. Bifa kanaan misoomniifi diinagdeen Oromiyaa akka hinguddannee taasifamaa tureera. Kana ta'uusarraa kan ka'e, ilmaan Oromoo mirga qabeenya naannoosaa gafateeratti tarkaanfii garajabeenyaa irratti fudhatamaa tureera. Kaayyoon tarkaanfii fudhatame kanaas, diinagdee naannichaa irra yeroo mara of-jala oolfachuuf. Dhugaan jiru garuu qabeenyaan naannicha keessa jiru marti dursa misooma naannichaaf ooluu qaba. Kanaafuu, abbaa utubbaa diinagdee biyya kanaa kan taate Oromiyaa qabeenyaa ishee kunuunsuun misooma naannichaaf oolchuun barbaachisaadha. Fakkeenya asoosama kana keessaa fudhatame kun ga'ee qabeenyaan Oromiyaa diinagdee biyyattii keessatti qabu kan calaqsiiidha jechuun nidanda'ama.

Fkn 8. " Kunootikaa mana abbaa keessan waajjira bulchiinsa uummata magaalaa ta'e. Qabeenya keessan hunda dhaalan. (Yoomi Laataa? Fuula 195); Haaluma kanaan walumaa galatti kaadirooti Dargii bayi'een qabeenya namoota baayi'ee "Farrootii warraaqsa, farrootii tokkummaa Itoophiyaa fi k.k.f." maqaa jedhu moggaasuudhaan lubbuu fi qabeenyaa isaanii irratti tarkaafii barbaadan fudhatu. (Yoomi Laataa? Fuula 259)

Fakkeenya olitti fudhatame kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii akkuma aangoo motummaa qabateeni namoota mootummaa H/Sillaasee keessatti aangoo olaanaarra tureefi Oromoota qabeenya horatan irraa qabeenyaa isaanii irraa saamaa akka turan kan mul'isedha. Kun waan qabatamaan mootummaan Dargii abbootii qabeenyaafi abbootii aangoo mootummaa duraanii keessa turan irratti gocha kana kan irratti raawwatamaa turedha. Ragaan xiinxalameeru kunis haala qabeenyaafi diinagdee uummatichaa

mootummoota darban keessatti maala akka fakkaachaa ture kara dhugummaa of-keessaa qabuun kan calaqsiiise ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Walumaagalatti, haalli qabeenyaa, diinagdeefi qaroomina uummanni Oromoo qabu karaa dhuga qabeessa ta'een hojii kalaqaa kana keessatti kaawamee jira. Haaluma kanaan naannoo Oromiyaa qabeenyaa guddaa akka qabdus bira ga'ameera. Haata'u malee, miidhaafi saamicha mootummoonni biyyattii bulchaa turan irraan ga'an irraa kan ka'e qabeenyaa, diinagdeefi qaroominni uumattichaa akka dadhabu taasifameera. Kun ammoo waan qabatamaan diinagdee naannichaarratti mul'achaa turedha. Kanaafuu, hojii kalaqaa xiinxalli irratti taasifame kana keessatti dhimmoonni qabeenyaa, diinagdeefi qaroominaa uummata Oromoo keessa ture karaa dhuga qabeessa ta'een ghiyaachuun isaa xiinxala taasifamerra mirkaneeffachuun danda'ameera.

3.1.2 Xiinxala Sab-seena Asoosama '*Kabiir Wadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' (2005)

Asoosamni akka madda ragaatti fudhatame kan lammataan asoosama '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' maxxansa lammataa bara 2005 ALAtti yoo ta'u, Sa'id Muhaammad Aliitiin barreeffamee uummataaf dhiyaateera. Taateewwan irraatti fuulleffatus, haala siyaas-diinagdee, bulchiinsa, qabsoofi aadaa akkasumas haala jiruufi jireenya uummataa Oromoo bara mootummaa Dargii keessa turratti. Bakki taateewwan asoosamicha keessatti raawwatamaan qooda keessatti fudhatan godinaalee Oromiyaa keessaa Baalee keessatti kan argaman hanga tokko: Madda Walaabuu, Dalloo Bunnaa, Dhaamole, Giliinco, Gooroo, Gindhiir, Kurkurruu, Gaara Kubbaayyoo, Hammarra, Quxale, Gurraachuu, Baabboree, Dirree Sheek Huseen, Shawwadee, Elkarefi Gaara Dooniidha. Arsii keessatti kan argaman: Roobee, Elelleefi Dida'aas, Sidaamoo keessaas Negeellee Booranaafi Awaasaa, Harargee keessaammoo Dirre Dawaa, Shinillee, Gaara Mul'ataa, Watar, Furdaa, Kurfaa Callee, Mojo, Laga Raammis, Anniya, Ganammiifi Burqaan keessatti qooda fudhataniiru.

Dabalataanis, biyya keessa qofa osoo hintaane biyyoota alaas keessatti qooda fudhataniiru. Biyyoota alaa qooda keessatti fudhatan keessaa, Qoriyoolee biyya Somaaliyaa keessaatti kan argamtu yoo taatu, bakki kun bara mootummaa Hayla Sillaasee irraa jalqabee haga gaafa kufaatii mootummaa Dargiitti bakka dahata uummata Oromoo turte. Kanaaf ilmaan Oromoof bakka seena qabeettiidha. Biyya Jabuutii keessaas kan argamtu magaalaa Dikil akkasumas biyyaa Su'uudi-Arabiyaa irraammoo Jizaan keessatti qooda fudhataniiru.

Asoosamichi kun akkuma asoosamoota biroo ulaagaa hunda guutee kan dhiyaateefi namfakkii goobangaleessa Kabiir Waadoo jedhamuun bakka bu'ee kan dhiyaatedha. Kabiir Waadoo Gadaa warra beekamaarraa Maadda Walaabuutti abbaasaa Obbo Gadaa Dooyyoo Seeroo irraa dhalate. Ilmaan kudhan ta'aniitu dhalatani. Waadoon ilmaan Gadaa Dooyyoo Seeroo hundaafuu hangafadha. Abbaan isaas nama qabeenyaa looniitiin sooromee baay'ee beekame ture. Hayyummaa seera Gadaatiinis nama haalaan beekamedha. Waadoon qananiifi sirna aadaa Gadaatiin guddifame. Umrii ijoolummaattis, seeraafi heera sirna Gadaa barate. Hayyummaa uumaafi hawaasni isaa keenneen umrii dargaggummaa isaatti seera tume, seera mure, hayyummaatiin beekamee uummata biratti jaalala guddaa argate. Hayyummaa isaa kanaatiif hawaasa biratti maqaa "Kabiir" jedhuun

muudame. Haala kanaan "Kabiir Waadoo Gadaa, hayyuu sirna odaa" jedhamee hawaasaan faarfame.

Kabiir Waadoo umriina dargagummaatti maanguddummaan beekamee, jarsummaaf gamaa gamanatti barbaadame. Qabeenyaa looniitiinis nama akkaan beekame ture. "Aanan, micciirraafi damma kan hawwe nama Kabiir Waadoo haa dhaqu" hanga jedhamee itti mammaakamu ga'e. Haaluma kanaan osoo jiraatuu Kabiir Waadoo abba isaa waliin sochii Oromoo Baalee bara 1963 ALAtti keessatti hirmaachuuf carraa argate. Bara sana keessa qaanqeen warraaqsa qabsoo sabaa bakka Dalloo Bunaa jedhamutti jalqabame. Gara koonyaa Waabee keessatti babal'achaa deeme. Kana ta'uun isaatiin tarkaanfii waraanni mootummaa Hayla Sillaasee Oromoota Baalee irraatti fudhate akka malee hammeessee ture. Kabii Waadoo gaafa sana kan inni qee dhiisee abba isaa waliin qabsoof bosona seene. Umrii dargaggummaatti lola irratti hirmaachuun isaa egeeree Kabiir Waadoo haalaan jabeessite. Bifa kanaan Kabiir Waadoo Gadaa erga gaafa qabsoof abbaasaa waliin manaa ba'ee kutaalee biyyattii garaagaraa keessa deemuudhaan qabsoosaa finiinsaa tureera. Qabsoo bara mootummaa Hayla Sillaasee keessa jalqabeen hanga kufaatii mootummaa dargiitti uummata biyya keessaafi biyya alaatti gurmeessuun qabsoo diddaa gabrummaa adeemsisaa tureera. Qabsoo taasisaa ture kana keessattis, takkaa kufaa, takkaa kuffiisaa, takkaa biyyoota alaatti baqachaa akkasumas gara biyyaatis deebiyaa bifa waliirraa hincinnee qabsoosaa finiinsaa tureera.

Walumaagalatti, halli jiruufi jireenya Kabiir Waadoo Gadaa nama lola keessatti dhalate, lola keessatti guddateefi lolaan du'e yoo ta'u, seenaan isaa daawwitii jiruufi jireenya qabsaawota ilmaan Oromoo kanneen bilisummaa saba isaaniiif jecha jireenya dhuunfaa isaanii dhiisanii dirree qabsoorratti jireenya hadhaawaa dhamdhamaa turaniifi kanneen wareegama lubbuun kanfalanii kan mul'isedha. Kanaafuu, Kabiir Waadoo daawwittii jiruufi jireenya miiseemsota hawaasa Oromooti, gaadidduu ekeraa jarreen kaleessa qabsoorratti kufaniiti, aanaaf aantii uummata ardhaati, fakkiifi abdii dhaloota boruut. Kanumarraan kan ka'e Kabiir Waadoo Gadaa:

HAYYUU SABBOONAA QABSAAWAA DAHATAA GOOTA	} OROMOO JEDHAMUUN MOGGAAFAMEERA

3.1.2.1 Haala Bulchiinsaa, Siyaasaafi Qabsoo Keessatti

Haala jiruufi jireenya hawaasa adduunyaa keessatti dhimmi bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo ga'ee guddaa akka taphatuutti ilaalama. Keessumattuu, haala bulchiinsa biyya tokkoo keessatti akkaataa gareen siyaasaa tokko biyya sana itti gaggeessu hanqinaafi cimina mataasaatii niqabaata. Halli mootummoota biyya keenya bulchaa turanii, keessumaattuu mootummaa Hayla Siillaseefi Dargii maal akka fakkaataniifi miidhaawwan isaan gama bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoon uummata Oromoorratti raawwachaa turan haala dhuga qabeessa ta'een hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaachuun isaanii bifa armaan gadii kanaan xiinxalameera.

Fkn 1. Lolli, tarkaanfii ilmi namaa bineensummaa isaa itti walitti mul'isa. Nama akka isaa dhiiga dhangalaasuuf, ajjeesuuf, lafa-rraa dhabamsiisuuf qophaawee wal-qopheessuun, waamee wal-waamsisuun, geerraree, dhaadatee, baannatee dirree itti bobba'u. ...Yoos*,lubbuun ilma namaa, meeshaaleema ogummaan namaa fideen achi keessatti waxalamti*. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula X); ...Namni martinuu of-jaalata; of-duroomsuuf ollaa deegatti aansa; ... bolola aangoo-tiif wal-ajjeesa; dantaa mataa isaa eeggatuuf riqicha sanyii tii fi amantii gibbaa ummata baasee, achi irraa hallayya siyaasaa-tti gad-hara*. Reeffa isaanii kortoo taasifatee aangoo-tti ol hiixata. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula Xii)*

Dhugaan fakkeenya fudhatame kana keessa jiru, ilmi namaa jiruufi jireenyasaa keessatti akkuma jireenya hawaasummaa gaarii waliin jiraatu, yeroo waan badaa waliirratti raawwatus nimul'ata. Wantoonni ilmi namaa waan badaa walirrattii raawwatu keessaa tokko loladha. Lolli kunis calliseema lafaa ka'uun osoo hintaane, sababoota mataasaa danda'e irraa madduu mala. Sababoonni ilmi namaa lola walirrattii kaasaniif keessaa muraasni isaanii: inni tokko mirga isa biroo dhiibuu, qabeenyaa isaa irraa saamuu, aangoo irraa buqqisee ofii itti darbuu, hacuuccaa irratti gaggeessuufi kan kana fakkaataniin ta'uu danda'a. Sababootumaa kanneen irraa ka'uudhaan ilmi namaa meeshaalee garagaraa kan akka: qawwee, eeboo, hankaaksee, seenxii, mutaa, albee, qottoo, gajamoo, mancaafi kan kana fakkaatanitti dhimma ba'uun dhiiga walii dhangalaasuu, lafee walii caccabsuu, mataa wal buruqsuu, ija walii jaamsuu, qama walii hirdhisuu, lubbuu walii galaafachuufi kan kana fakkaatan walirratti raawwatu. Hala kanaan ilmi namaa amala bineensummaafi diinummaa isaa walirratti mul'isa. Keessumattuu, mootummoonni biyya keessa bulchaa turan amalli isaan gara aangootti itti dhufan isa kanadha. Kun ammoo waan qabatamaan jireenya addunyaa kanaa keessatti mul'atudha. Fakkeenyi olitti fudhatamee, kunis dhugaa jiruu kana kan calaqsisedha. Kanaafuu, dhimmi hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaate haala bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummataa keessatti mul'atu karaa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaachuun isaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 2. Kan lola san injifate-ammoo ni dhaadata; lubbuu galaafatee fii dhiiga dhangalaase-tti kooree gammadee gootummaa isaa dhugoomsuuf geerrara. Kan moohame ammoo gaddee, gaafa gadoo baafatu herregaa boruuf haaloo* guduunfata. "Guyyaan mirga goonfadhu ni dhufa!" jedhee hawwiin abdataa of-jajjabeessa. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula X—Xi)*

Dhugaan yaada olii kana keessatti mul'atu, addunyaa kana keessatti namoonni ykn gareewwa wal-lolan lamaan inni tokko isa kaan injifatee kaayyoosaa galmaan ga'achuu barbaada. Haala kana keessattis gareewwan wal-lolan lamaan keessaa tokko mo'ee irra aanuun isaa hinoolu. Yeroo kana waanti miira gareewwan lamaanitti dhaga'amu faallaa ta'uunsaa waan oolu miti. Namoota mo'atanitti miirri gamachuu kan dhaga'amu yoo ta'u, kanneen mo'amanitti ammoo gaddaafi xiiqii guddaatuu itti dhaga'ama. Waan irra ga'e

kana guyyaa tokko haloo ba'uuf amilee isaanii jajjabeessuun yerootti itti jiraatanis nimul'ata. Kun amala ilmoon namaa qabsoo keessatti qabu kan agarsiisudha nama jechisiisa. Kunis dhugaa addunyaa kana keessatti mul'atudha. Ragaan olitti fudhatame kunis dhugaa haala bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo ilmi namaa addunyaa kanarraatti taasisu ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 3. ... Jarreen madaawanii aadan, kannen miilli irraa ciccitee socho'uu dadhaban, ... daa'imman harma haawwota du'anii-tti rarra'anii reeffa luugan namni ija ofiin tiin arge, lolli gocha fokkata tahuu isaa akka gaaritti hubata. (Kabiir Waaadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula xi)*

Yaadni fakkeenya kanaa kan agarsiisu, dirree lolaa keessatti namoota lola sana keessa turan irratti miidhaa garaagaraatu irra ga'a. Kaan yeroosuma achitti addunyaa kanarraa boqotu, kaan qaamaa hir'atanii du'aafi jireenya gidduus kan jiraatan baay'eedha. Kaan ammoo akka carraa ta'ee kan osoo miidhaan ciimaa irra hinga'iin hafanis hindhibamani. Waanuma fedheefuu lolli waan badaafi jibbisiisaa kan dhalli namaa walirratti raawwatudha. Kun dhugaa qabatamaan jirudha. Sababiin isaas namni osoo jaallatuu dirree lolaatti bobba'u bal'inaan hinmul'atu. Kanaafuu, lolli waan jibbisiisaa kan ilmoon namaa osoo hinjaallatiin keessatti hirmaatudha. Hojii kalaqaa kana keessatti dhimmi dhiyaates taateewwan dhugaa adeemsa bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo keessatti mul'atu karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan dhiyaate ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 4. Kanumas tayee garuu, hayyoonni dhimma hawaasaa akka ibsanitii fii seenaan biyyoota addunyaa keessatti galmeeffames akka ragaa baye'tti, mootummaa yookaan hooggana cunqursaa haqa ummataa ukkaamse of-irraa kaasuu dhaaf, humnaan malee tollo waan hin jirreef jecha "lolli dirqama qabsoo taye" jedhama. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula Xi)*

Fakkeenya olitti kenname kanarraa kan hubatamu, amaloota mootummoota abba hirree addunyaa kana keessatti, mootummaan takkaa mo'ee aangoo mootummaa qabanaan cunqursaafi dararama adda addaa uummaticharraa ga'uunsaa waan hinoollidha. Uummatichi miidhames cunqursaafi dararama kana jalaa ba'uudhaaf gara waraanatti seenuun isaa kan hafu miti. Haala kanaanis, mootummaan haqa ummataa ukkaamsee osoo hinjaallatiin waraanaan aangoorraa bu'uunsaa hinoolu. Adeemsa kanaan uummanni cunqurfamee mirga isaa itti argata. Kanaafuu, lolli barbaachisaa akka ta'etti namoonni ilaalan nijiru. Fakkeenya olitti fudhatame kunis kanuma kan calaqsiiidha.

Fkn 5. Sochii Oromoo Baalee ka bara 1963-hii keessatti, Kabiir Waadoo abba isaa Gadaa Dooyyoo Seeroo wajjiin wayta heddu duule. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 2)

Fakkeenya dhiyaate kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo roorroofi cunqursaa mootummoonni irratti qaqabsiisaa turaniif callisee fudhatee harka maratee hinteenye. Keessattuu, baroota 1960moota keessa Oromoonni kutaa godina Baalee keessa jiraachaa turan qabsoo isaanii mootummaa H/Sillaasee irratti finiinsaa turaniiru. Haala kanaan qaanqeen warraaqsa qabsoo Oromoota Baalee bakka Dalloo Bunaa jedhamutti bu'uureffamuun gara birootti babal'achaa akka dhufe kan agarsiisudha. Yeroo kanatti humni waraana mootummaa Hayila Sillaasee Oromoota kutaa biyyaa Baalee keessa jiratan irratti tarkaanfii cimaa irratti fudhachaa akka tures kan mul'isudha. Haata'u malee, tarkaanfii mootummaan H/Sillaasee irratti fudhateen qabsoo uummata Oromoo kana dhaabamsiisuun hindanda'amne ture. Tarkaanfii inni fudhate kunis oonnee jabduu itti uumudhaan uummaticha daraan akka qabsoosaa isaanii finiinsan isaan taasiseera. Fincila adeemsifamaa ture kana keessatti Oromoonni godina Baaleefi naannawwa ishee jiraatan qeesaanii dhiisanii bosonatti galuun qabsoo hidhannoo gaggeessaa akka turanis ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Fakkeenya fudhatame kunis haala uummanni Oromoo Baalee qabsoo keessa itti seene kana qabatamaan kan calaqsiihedha jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, yaadni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaate kun haala bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummata Oromoo bara mootummaa H/Sillaasee keessa taasisaa ture karaa dhuga qabeessa ta'een kan calaqsiiise ta'uusaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 6. "... rumichi illee diinaa tumsee dhagaa ibddi irraa bobayu nu-rraatti harcaasaa buluu isaa ti! " jedhe Kabiir Waado ... Lolli ummatni Oromoo takkaa hin argin uumamee, Madda Walaabuu ta lolaa dhiigaa tii fii tulluu reeffaatiin guutamtee argu isaa dubbate Kabbir Waado. Seero Guyyoo isaa umrii torbaa, lola hamaa dhalootni dhaloota-tti dabarsee waliihimu abjuun arge. Ganamtima san Dallo keessatti lolli inni abjaaawe tasuma-tti bu'ee diinni matarayyasaa fi madaafaan haleellaa roobse. Ummatni Dalloo maatii qabu waliin dahata barbaada-tti girrise. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 5—6)*

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, uummanni Oromoo wantoota garaagaraatti gargaaramuun waanta gara fuula duraatti ta'uuf jiru tilmaama. Keessumattuu, nama abjuu argeen waaqni nama jaallatutti waa mul'sa jedhee waan yaaduuf waan abjuu keessatti argeef hiika itti kenna.

Uummatichi waan inni abjuun arge sun yeroo qabatamaan jireenya isaanii keessatti mul'ata darbee darbee nimul'ata. Haaluma kana keessatti osaa jiranii, mootummaan H/Sillaasee Oromoota kutaa godina Baalee keessa osoo jiraatanii miidhaafi cunqursaan itti hammaanaan bosona galan irratti osoo isaan hinbeekiin matarayyasaafi madaafaan rukkutaa irratti roobsaa tureera. Haala kanaan qabsaa'ota ilmaan Oromoo mirga saba isaaniif qabsaa'an irratti gaga'aminni cimaani irratti qaqqabaa tureera. Lola kana keessatti lubbuu namoota hedduu akka dabarteefi maatiinillee akka gargar tamsa'e kan hubatamudha. Haala kanaan qabsaan ilmaan Oromoo Baalee keessatti eegalame hidda gad-faggeeffachuudhaan Oromiyaa guutuu keessatti babal'achaa akka dhuftes kan agarsiisudha. Waan Kabiir Waadoo abjuun arge kan qabatamaa raawwatame ta'uusaa

agarsiisa. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis dhugaa qabatamaan ture bifa abjuutti gargaagaramuun kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 7. "... gurbaa mee bor salgii kee wajjiin ganda dhaqii dubartootaafi ijoollota sa laalii deebi ..." jedhe abbaan, Kabiir Waadoo-n. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 9)*

Fakkeenya fudhatame kanarraa kan hubatamu, qabsaa'onni ilmaan Oromoo Baalee keessaa maatii isaanii bakka jiraachaa turanitti dhiisanii roorroon itti ammaanaan bosonattii kan galan ta'uutuu hubatama. Maatii qeetti hafanis hordofaa akka turanis namatti agarsiisa. Kun gocha qabsaa'onni ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif gochaa turanidha. Fakkeenyi fudhatame kunis haala qabsaa'onni ilmaan Oromoo saba isaaniif itti qabsaa'aa turan kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 8. Balaa isaan hin beekne-tu dhalate. Diina lafoo dhufee nama a'u malee kan samii irra-looyee* dhufee loluun, humnaa fi tooftaa jarreen Oromoo tii ol taye. ... Roophilaaleen lameen samii irra garmaa'maa bombii fe'atanii dhufan gad-harcaasan. Lafti hundee sanyii saba Oromoo, Maddi Walaabuu balaa kanaan dura sanyiin Oromoo argee hin beekneen dhawaman. ... Balaa Waaqni buuse malee, ka dandeettii sanyii dhala-namaa tiin hojjatame hin fakkaatu ture. Ilmi namaa wal-balleessuuf edaa wanni inni hin goone hin jiru! (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 10—11)*

Yaadni fakkeenya fudhatame kanaa kan agarsiisu, hala jiruufi jireenya addunyaa kana keessatti ilmi namaa karaa ittiin wal balleessuufi wal miidhuuf karoorafaterratti daandii ittiin galma ga'uuf mala dhayaa bula. Mootummaan Dargiis tooftaa qabsaa'ota ilmaan Oromoo ittiin rukkuturraatti mala garaagaraa qindeeffachaa tureera. Tooftaa inni itti gargaaramuun Oromoota rukkutaa ture kunis, roopilaadhaan samii keessa balali'uun boombiin lafarraatti namoota fixaa tureera. Mala kanattii gargaaramuudhaan qabsaa'ota Oromoo kan dhugaa sabasaaniif qabsaa'an hedduu lubbuusaanii galaafateera. Fakkeenyi olitti fudhatame kunillee kanuma kan calaqsiiisedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 9. Dachiin Walaabuu, "Boba tiyya jalaa guuranii lammiiwwan kiyya fixaa jiraatuu isaanii quba qabaadhaa..." jettee hawaasa addunyaa-tti lallabataa jiraatuu isii-ttu irraa mul'ata. "Addunyaan haqaa durii-dur hafte! "jettee ciniinnattee dachiin Walaabuu. "Addunyaan ardhaa, tama abbaa humna qabuu taatee hafuu isii-ttu akkana-tti na salphise..." jettee xaaxeffatte. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 12)*

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, bara mootummaa H/Sillaasee keessa ilmaan Oromoo mirga isaaniif falaman fiixaa ture kanatti Oromiyaan gocha ilmaan isheerraatti raawwatamaa ture kana gara biyyoota addunyaatti iyyachaa akka turte kan agarsiisudha. Yeroo sanattis haqni uummataa kan ilaalamu osoo hinta'iin haqni kanuma warra aangoo qabanii akka tures yaaduma dhiyaate kanarraa hubachuun danda'ameera. Tateen kunis

yeroo sanattii waan qabatamaan raawwatamaa akka ture ragaalee xiinxalamaniirraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 10. 'Alaattiin bombii harcaaftus' reeffa lammiiwwan Oromoo guyyaa tokko-tti hin quufne. ... Achi booda, gaafuma barbaadde xiixaa dhuftee manguddootaa fi ga'eeyyiiwwan, haawwotaa fi daa'imman, shamarranii fi dargaggoota, beeyladaa fi loowwan, busawaa fi mukkeen Oromiyaa samii gubbaa bombii itti gad-roobsitee haga nyaattee fixuu hin dandheetne caalaa galaafatuu hujii taasifatte. ... qabsaawota mirga saba falmatuuf walaabutti maandheffatan hamilee hin cabsine. Tarkaanfiin gar-jabinaa kan waraanni mootummaa fudhate inumaa haga dura caalaa isaan murachiise. Daran onnee isaanii madeessee, qabsoo dheeraaf isaan onnachiise. ... qabsaawota Oromoo kaayoo fi kaayyoo gad-bayaniif irraa duuba-tti hin deebifne."Oromoon haga abbaa-biyya isaa tahu-tti qabsoon hin dhaaba-ttu!" jedhanii ... (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 13—14)*

Yaadni fakkeenya olii kana keessatti dhiyaate kan agarsiisu, mootummaan H/Sillaasee uummata Oromoo godina Baalee keessa jiraatan hunda namoota xiqqaa hanga guddaatti jiran, qabeenyaa isaanii kan akka looniifi bushaayeewwan akkasumas mukkeen naannoo sanatti argaman mara irratti roophilaatiin boombii itti harcaasuun balaa guddaa irraan qaqqabsiisaa akka ture kan mul'isudha. Haala kanaan ummata Oromoorratti duguuggaa sanyii raawwachaa turameera. Haata'u malee, duguuginsii sanyii uummata Oromoorratti raawwatame kun qabsaa'ota ilmaan Oromoo mirga saba isaaniif qabsaa'aa turan daraan qabsoof isaan kakaasee malee qabsoosaaniirraa boodatti hindeebifne. Bifa kanaan qabsoo ilmaan Oromoo hanga Oromiyaan abbaa biyyaa taatutti qabsoon keenya itti fufa jechuun daraan qabsoo isaanii finiinsaa akka turan ragaa oliitti dhiyaate kanaraa hubachuun danda'ameera. Kanumarraan kan ka'e, qabsoon uummata Oromoo mootummoota darban keessatti bara hanga baraatti akka itti fufu taasiseera. Bu'uuruma kanaan, qabsoon ilmaan Oromoo bilisummaa isaaniif taasisan yoomillee dhaabbatee akka hinbeekne hubachuun danda'ameera. Hojii kalaqaa kana keessattis dhugummaan gama bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummanni Oromoo taasisaa ture bara mootummaa H/Sillaasee keessa karaa qabatamummaa qabuun kan calaqsiiise ta'uunsaa ragaa olitti xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 11. Sochiin Oromoo Baalee akkuma babal'ataa deemeen, tarkaanfiin raayyaan mootummaa Hayila-Sillaasee fudhatus hammaataa dhife. Ummata nagayaa irratti haleellaan raawwatamus lubbuu fi qabeenna daangaa hin qabne barbadeesse. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 15)

Yaada fakkeenya olii kana keessa jiru yoo ilaallee, halli bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo biyyattii keessatti mul'atu daraan sodaachisaa dhufeera. Yerooma sanattii sochiin qabsaa'ota Oromoo Baalees haalaan yerootti babal'achaa dhufedha. Tarkaanfiin raayyaan mootummaa Hayila Sillaasee Oromoota kanarratti fudhatus akka malee yerootti hammaachaa dhufe ta'uunsaas hubatameera. Ummata nagaas walitti qabee rukkutaa tureera. Qabeenya isaanillee jala yerootti barbadeessaa turedha jechuun nidanda'ama.

Murtoo kanaafi kan kana fakkaatu ummatarratti fudhachuunsaa qabsoo ilmaan Oromoo daraan akkamalee hadheessite. Haala kanaan qabsoon uummata Oromoo miseensota horachaa dhufuun hundee jabeeffachaa dhufeera. Kanaafuu, ragaan xiinxalame kun haala bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummanni Oromoo bara mootummaa H/Sillaasee keessa taasisaa ture karaa qabatamaa ta'een hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaachuusaa mirkaneesseera.

Fkn 12. Humna guddaa sadarkaa kanaa gurmeessanii hidhachiisuun ammoo rakkisaa taye. Kanaaf, Kabiir Waadoo gargaarsa meeshaalee lolaa barbaacha gara Somaaliyaa deeme. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 16)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, qaabsoon ilmaan Oromoo mootummaa H/Sillaasee keessa godhamu akkuma miseensota bal'aa horataa dhufeen meeshaa waraanaa namoota hunda hidhachiisuun rakkoo mataasa danda'e ture. Rakkoo isaan mudate kanaaf fala barbaaduuf hooggantoonni qabsoo sanaa meeshaalee waraanaa deeggersa gaafachuuf gara biyyoota ollaa keenyaa kan taate biyya Soomaaliyaatti imalanii akka turan kan agarsiisudha. Imala kana keessatti hoggaantoota qabsichaarra rakkoon garaagaraa irra ga'aa akka tures hubachuun nidanda'ama. Haala kanaan uummanni Oromoo baroottan dheeraadhaaf mootummaa Hayila Sillaaseetti mormii kaasuun qabsoo cimaa adeemsisaa akka ture hubachuun danda'ameera.

Fkn 13. Qabsoon amna dheeraa bu'aa-ceehiin guutame qabdi; murannoo cima-llee nama gaafatti. Beelaa fi dheebuu, dararaa fi wareegama qaalii* of-keessaa qabdi. Jalqaba irratti mimmi'aawaa makkuma umrii horattuun haddhaawaa deemti. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 18)*

Dhugaan yaada olii kana keessa jiru, qabsoon adeemsa bu'aa ba'ii hedduu kan ofkeessaa qabdu ta'uun waan qabatamaan lafa kanarratti mul'atudha. Dheebuufi beela, qorraafi hongee akkasumas dararamaafi warreegama lubbuuf nama gaafata. Haala kanaan qabsaa'oonni ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniiif jecha rakkoolee tarreeffaman kana argaa jiran hedduudha. Fakkeenyi fudhatame kunis dhugaa qabatamaan mul'atu kana bu'uura taasifatee kan kalaqamedha.

Fkn 14. Mootummaan Ziyaad Baarree qabsaawota Oromoo-tti gargaaramee 'Somaaliyaaa-Guddittii' ijaaruuf sagantaan lafa-kaayate, bara sana sochii Oromoo irratti rakkinna guddaa uumee ture. Sabboonota bebbeekkamoo qabsoo ummata Oromoo Baalee sochoosaa turanii fii akkasumas ammoo sagantaa Somaaliyaa kanas akka gaariitti duraa-duuba isaa beekan kanneen akka Haaji Yishaaq Daadhii Tarree, Generaal Waaqoo Guutu, Waaqoo Luugoo, Huseen Bunnee Daraaraa, Mahmuud Bunee Daraaraa, Muhammad Kabiir Hubbee, ... kkf wajjiin wal qunname Kabiir Waadoo. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 22—23)*

Fakkeenyi olittii dhiyaate kun kan agarsiisu, ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaanii

deebiffachuuf biyya keessaafi biyya alaatti qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru. Adeensa qabsoo isaanii keessattis rakkoowwan garaagaraa mudachaa tureera. Rakkoowwan isaan mudachaa ture keessaa tokko bara mootummaan Ziyaad Baarree Soomaliyaa Guddittii ijaarra jechuun socho'aa turedha. Yeroo kanatti qabsaa'onni ilmaan Oromoo biyya alaa jiran qabsaa'oota biyya keessa jiran kanneen Baalee keessatti qaanqee qabsoo finiinsaa turan waliin marii taasisaa turaniiru. Marii taasisan kana irratti biyyooti daangaa biyya keenyaa dantaa mataasaanii eeggachuu malee Oromoof bu'aa akka hinqabne hubataniiru. Haata'u malee, yeroof fala biroo waan hin qabneef maqaa mootummaa Somaaliyaa of-moggaaseen golga godhatanii akka socho'uu qaban marii isaanii kana irratti walii galuu danda'aniiru. Ragaan olitti fudhatamee xiinxalame kunis waan qabatamaan raawwatamaa ture bu'uureffachuun hojiin kalaqaa kun dhiyaachuusaa mirkaneesseera.

Fkn 15. Kabiir Wadoo gama isaa tiin, siyaasaa xaxamaa bara sanii keessa seenuu hin barbadne. ... meeshaalee lolaa haga kennameef fudhatee qabsaawota jahaatama wajjiin dafee Oromiya-tti qajeele. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 23); 'Soowra'-n... Sochiin sabboontotni Oromoo kanneen biyya Somaaliyaa turan fudhatanii qabsoo itti gaggeessan maqaa kanaan wamame. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 25)

Fakkeenyi olitti fudhatame kun kan agarsiisu, bara mootummaan Ziyaad Baarree Somaaliyaa Guddittii ijaaruuf itti deema ture sana qabsaa'onni Oromoo Somaaliyaa keessa turan haalli siyaasaa biyya sanaa qabsaa'ota kanatti waan hintolleef, gara biyyaatti deebi'uu filataniiru. Haaluma kanaan, qabsaa'onni ilmaan Oromoo meeshaa warraanaa biyya Somaaliyaaraa argatan fudhatanii gara biyya isaanitti deebi'uu danda'aniiru. Qabsaa'onni biyya Somaaliyaa irraa bara kudha sagal toorbaatamoota keessaa gara biyyatti deebi'an kun maqaa 'Soowraa' jedhuun waamamaa akka turanis fakkenya olii kanarraa hubachuun danda'ameera. Meeshaa achirraa argatan kanatti dhimma ba'uun, erga gara biyyaatti deebi'anii booda mootummaa H/Sillaaseerratti qabsoo cimaa finiinsaa jalqabaniiru. Sochii qabsoo kanaa keessatti ilmaan Oromoo hedduun kutaalee Oromiyaa keessaa itti makamaniiru. Keessattuu, dargaggoota Oromoo kutaalee Baalee, Arsii, Harargeefi Sidaamoo keessa jiran qabsoo kanatti makamuu danda'aniiru. Qabsoo kana keessattis wareegama qaalii kanfalaa turaniiru. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis kanuma kan calaqsiihedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 16. Erga Minilik saba Oromoo irreen dhuufantee as, sochii fi lolli guddaan sadarkaa bifa kanaa-tti deemsifame hin turre. Haata'u malee, sochiin kun, dhiibbaa mootummaan Somaaliyaa dantaa ifii fiixa baafatuuf deemsisaa turee alattis: 1-ffaa, dammaqii siyaasaa gayaa, 2-ffaa roga jaarmayaa tii fii, 3-ffaa hoggana qindoomina qabu dhabaan kolaafamee hafe. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 25)*

Fakkeenya olii kanarraa kan hubatamu, qabsaa'onni ilmaan Oromoo biyya Somaaliyaarraa meeshaa waraanaa fudhatanii gara biyyaatti deebi'an baroota 1970moota ALAtti keessa mootummaa H/Sillaasee waliin lola cimaa walirratti adeemsisaa turaniiru. Haata'u malee, rakkoowwan akka bilchinaafi dammaqina siyaasaa dhibuu, jaarimiyaaleen

siyaasaafi qindoomina hooggantootaa dhabuurraan kan ka'e qabsoon isaanii kun osoo hinmilkaa'iin akka hafe kan agarsiisudha. Sabaobbota kanarraan kan ka'e qabsoon uummata Oromoo akka fiixaan hinbaane taasisaa tureera. Fakkeenyi olitti dhiyaate kunis haala qabsoo ilmaan Oromoo keessatti waan qabatamaan mul'achaa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 17. Lolli uumaan ajaju, kan namaan hogganamu caalaa hamaa dha. Tarsimoo fi tooftaan jalaa najaa nama baasu hin jiru. Waraanni qabsaawotaa, oow'aa fi dheebuu gammoojjii Somaaliyaa keessatti isa rakkise caalaa, galaana shiinkaa* malee dhufee tasatti isa marse kanaan hubame. Diina hin eegin-tu dhooqa keessatti isa qabate. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 27); ...Dawaan, galaan, meeshaleen lolaa, uffataa fi harreewwan geejjibaa galaanaan liqimfamuun, humnaa fi hamilee qabsawotaa irdhyise*. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 31)*

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, qabsaa'ota ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha biyya ambaa turanii gara biyyaatti deebi'an irratti balaan uumamaan miidhamaa turu isaanii kan agarsiisudha. Rakkoo beelaafi dheebuu gammoojjitti argan caalaa kan balaa uumamaatiin irra ga'e garmalee isaan miidhaa akka tures kan mul'isudha. Balaan uumame kunis osoo qabsaa'onni dahoo isaan keessatti dhokatanii jiran keessatti lolaan gara irraa itti dhufee namaafi qabeenyaa isaanii jalaa fudhatee kan sokke ta'uu agarsiisa. Hala kanaan qabsaa'ota ilmaan rakkoo garaagaraa keessatti akka kufan taasisee jira. Hojii kalaqaa kana keessattis halli bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo ilmaan Oromoo mootummaa H/Sillaasee keessatti mul'achaa ture bifa dhugumma of-keessaa qabuun kan jiran ta'uu ragaaleen xiinxalaman kun mirkaneessaniiru.

Fkn 18. ...Gara walakkaa saa'aa booda ture kan humnootni gama lameenituu dhukkaasaa gad-irdhisan. Rasaasa qusaatuuf tahuu hin oolu. Haatayu malee, sochii walii hordofaa, wal-gaadaa haalli dhukaasaan wal-dubbisuu saa'aa tokkoo-f deeme. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 36); Raayyaan qabsaawotaa karoora dur lafa kaayate hujii irra oolchuuf birkii sadih-itti addaan goodame. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 38)*

Yaadni olii kun kan nama hubachiisu, qabsaa'onni ilmaan Oromoo Somaaliyaarraa deebi'aniifi humni waraana mootummaa Dargii 'faxnoo' jedhamu waliin kutaa godina Baalee konyaa Gindhiir bakka Kurkurruu jedhamutti lola walitti banuun miidhaa garaagaraa walirratti qaqqabsiisaa akka turan kan namatti agarsiisudha. Lolli walirrattii banan kunis saa'aatii tokko guutuu wal waraanaa walirra akka turanis yaduma olii kanaarraa hubachuun danda'ameera.

Haa ta'u malee, gareen qabsaa'ota ilmaan Oromoo bakka garaagaraatti wal gooduun uummata keessa deemanii miseensota qabsoo horataa akka turanis ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Lola kana keessattis qabsaa'onni ilmaan Oromoo olaantummaa irratti argatanii akka turanis yaduma olii irraa nihubatama. Balaa bakka

kanatti uumameen mootummaa humna waraanaa biyyattii akka malee rifachisee akka ture ragaa olitti fudhatame kanarraa hubachuun nidanda'ama. Rifaachuu isaarraan kan ka'e mootummaan Dargii Heelikopteraan lolaa akka tures hubatameera. Bifa kanaan hunmoonni waraana mootummaa Dargii qabsaa'ota ilmaan Oromoo kanatti marsuudhaan osoo isaan hinargiin waraana irratti baneenlubbuu qabsaa'ota kana hedduu galaafateera. Kun seenaa qabatamaan qabsaa'onni ilmaan Oromoo mootummaa Dargii waliin wal waraanaa akka turan kan calaqsiiisedha.

Fkn 19. Yuusuf Waariyoo gammoojjii Diida'aa laga Ellellee-tti dhalate. Abbaan isaa, Waariyoo Birmajii Kaayoo, gaafa lola bara 'Dhoonbirkaa' ilmaan lamaa fi obboleessa hangafa wajjiin Hawaxxuu—Baalee keessatti du'e. Yuusuf gaafas gurbaa waggaa kudhaniiti. Du'iinsa abbaa isaa himamee wayita firri booya taa'u, Yuusuf, "Abbaan kiyya maaliif du'e?" jedhee haadha gaafate. "Oromoo bilisoomsuuf du'e" jetteen. ... "Ee, haqa keenna argamsiisuuf nuuf jecha wareegame..." jettee. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 43—44)

Fakkeenyi olii kun kan agarsiisu, bara mootummaa H/Sillaasee keessa miidhaa uummata Oromoorra ga'aa ture hedduudha. Keessumattuu, Oromoota kutaa godina Baalee keessa jiraachaa turan irratti balaan miidhaan cimaa irra qaqqabaa tureera. Hala kanaan uummanni Oromoo bara lola 'Dhoonbirkaa' jedhamu kanatti lubbuun namoota hedduu dabarfamteetti. Lola kana keessattis abbaan ilmoofi maatiisaa dhiisee haqaafi bilisummaa sabasaatiif wareegame heddudha. Lola bara sana adeemsifamaa ture kanas maqaa qawwee bara jahaatammoota keessa mootummaa Somaaliyaa qabsaa'ota Oromootiif kenneen waamaa kan turanidha. Kun seenaa dhugaa qabatamaan raawwatamaa turedha jechuun ni danda'ama.

Fkn 20. Qabsaaawota kiyyoo waraana Dargii cabsanii lubbuu isaanii baafatan qabatee, halkaniifi-guyyaa deemee, Kabiir Waado dhiibuu Gaara Doonii keessa maandheffate. ... Hireen jiru ammas gara Somaaliyaa-tti imaluu callaa dha. ...Jaallan martinuu wal-tirsaa, amna karaa dheeraa keessa hulluuqanii Somaaliyaa seenan. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 48)*

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, qabsaa'onni ilmaan Oromoo mootummaa H/Sillaasee wajjin morma wal-qabaa turan ammas gara mootummaa Dargiitti darbuun qabsoosanii kan itti fufan ta'uun hubatameera. Haala kana keessattis, lola mootummaa Dargiin waliin adeemsisaniin miidhaan garaagaraa qabsaa'ota kanarra ga'uu danda'eera. Yeroo sanatti biyya kana keessatti socho'uun waan hindanda'amneef, jalqaba hanga namootni lolarratti madaa'an bayanatanitti gammoojjii Baalee keessa turuun boodarra garuu gara biyya Somaaliyaatti lamata imalanii akka turanis ragaa olitti fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Hala kanaan rakkoowwaan garaagaraa keessa darbuun gootanni qabsaa'ota ilmaan Oromoo osoo beelliifi rakkooleen garaagaraa isaan hindaangeessii qabsoo isaanii biyya keessaafi biyya alaatti finiinsaa turaniiru. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis seenaa dhugaa qabsaa'oonni ilmaan Oromoo baroota kudha sagal jahatamootaafi toorbaatamoota keessa raawwatamaa ture kan calaqsiiisedha.

Fkn 21. Qabsoo finiinsuuf biyya keessatti wayta haalli akkaan mijuu taye-tti, Oromiyaa keessaa ala-tti bayuun heddu Kabiir Waadoo-n qalbii cabse. Kabiir Waadoo... Manguddotta Oromoo kanneen Baalee, Dii'da'a, Harargee fi Sidaamoo irraa dhufan wajjiin hegeree sabaa irratti bal'inaan mari'ate. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 56)

Fakkeenya olii kanarraa waanti hubatamu, qabsaa'onni ilmaan Oromoo biyya isaanii keessa jiraachuudhaaf rakkisaa ta'uurraan kan ka'e, gara biyya Somaaliyaatti imaalaa akka turan ni hubatama. Haata'u malee, yeroo isaan gara biyya ormaatti imalan sana biyya kana keessatti qabsoon cimaan adeemsifamaa tureera. Hala qabsoo biyya keessaatti adeemsifamaa jiru kana hubachuudhaan qabsaa'onni Oromoo biyya isaanii gad-lakkisanii ba'uun baay'ee gaabbii keessa isaa galchee akka ture fakkeenya kanarraa hubachuun danda'ameera. Kun akkuma jirutti ta'ee, biyya deeman sanatis akkaataa qabsoon Oromoo itti cimu irratti marii cimaa adeemsisaa kan turan ta'uun hubatameera. Haala kanaan ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif osoo addaan hinkutiin biyya keessaafi biyya alaa deemuudhaan qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru.

Fkn 22. Bara sanitti, siyaasaa qabsoo Oromoo tii fi taligaan galii mootummaa Somaaliyaa walitti bu'uu dhaan, qabsaawota Oromoo kanneen achi jira heddu wal-dhabsiisee ture. Maqaan mootummaan Ziyaad Baarree qabsaawota Oromoo-tiif moggaase kan "Somaalee Abboo" jedhamu, sabboontota heddu dallansiise. ...Manguddootni baay'een, Somaaliyaan akka Oromoo jalaan faaydaa mataa isii barbaadataa jirtu kama ifatti beekan tawus, "murteessaan ummata Oromoo ti" kaayyoo jedhu sammuu keessatti qabatanii, gargaarsa qabsoo ittiin sochoosan hawatuuf jecha dhiibbaa Somaaliyaa hennaaf* fudhatuu filatan. Kabiir Waado ni dide. Mootummaan Somaaliyaa jarreen yaadaa san fudhatuu didan hdha-tti guure. ... Ummata mirga saba ofii falmatuuf biyyaa baye kana-tti, cunqursaan Somaaliyaa eda'amuun, "nama waraabessa jala osoo dheessu leenca afaan bu'e" isaan taasise. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 56—58)*

Bara mootummaa Dargii keessa ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha biyya keessaa hari'amanii biyya Somaaliyaa keessa jiraachaa turan hedduudha. Yeroo sanatti mootummaan Somaaliyaa faayidaa dhuunfaa isaatiif jecha qabsaa'ota Oromoo mirga saba isaaniif falmatan irratti dhiibbaa garaagaraa irraan ga'aa tureera. Keessumattuu, maqaan mootummaan Ziyaad Baarree qabsaa'ota Oromootiif 'Somaalee Abboo' jedhee moggaase qabsaa'ota Oromoo kana baayee haarii keessa akka galche hubachuun danda'ameera. Haata'u malee, qabsaa'onni Oromoo tokko tokko osooma dhugaa jirtu beekanuu deggersa isheen sochii qabsoo Oromootiif gotu sababeeffachuun haala isaan jedhan kana fudhachuuf dirqamaniiru. Qabsaa'onni yaada kana hinfudhannes nijiru. Namoota yaada isaa fudhachuu didan kana mootummaan Soomaliyaa mana hidhaatti darbaachaa tureera. Hala kana keessatti qabsaa'ota ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif falamaniirra rakkoon gama mootummaa Somaaliyaatiin irra qaqqabeera. Haata'u malee, manguddoonni Oromoofi aangawootni mootummaa Ziyaad Baarree jaarsummaa

waliin ta'uudhaa namoonni hidhaman akka gad-lakkifaman taasisameera.

Kana malees, ilmaan Oromoo ogummaa garaagaraa baratani biyya alaa keessa jiraatan ijaaruudhaan gara sochii qabsoo saba isaaniitti akka dhufan taasifamaa akka tares ragaa olii kanarraa hubachuun danda'ameera. Kun waan qabatamaan qabsaa'ota Oromoo biyya keessaafi biyya alaa jiraatan irratti raawwatamaa turedha. Fakkenyi fudhatame kunis dhugummaa gama bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif biyya keessaafi biyya alaatti qabsoo walirraa hincinne qabatamaan taasisaa turan kan mulise akka ta'e ragaan xiinxalame kun mul'isee jira.

Fkn 23. Kabiir Waado-s waraana gara Nageellee Booranaa-tti bobba'u fudhatee marsaa lamma-ffaa tiif biyya-tti deebi'e. Mootummaan Dargii wayta sanitti, gara Kaabaa, Kibbaa fi Bayaa tiin lolaan waan faxamee* tureef jecha, imlati Somaaliyaa irraa Oromiyaa senuu dhaa akka ka kanaan duraa rakkisaa hin turre. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 59)*

yaadni oliitti dhiyaata kanarraa kan hubatamu, qabsaa'onni Oromoo jalqaba gara biyyaa Somaaliyaatti baqatanii tura yeroo lammataaf gara biyyaatti deebi'uun mootummaa Dargii waliin wallaansoo qabaa turaniiru. Yeroo sana keessatti mootummaan Dargii irratti kallattiilee Kaaba, Kibbaafi Bahaan lollii irratti adeemsifamaa akka tures ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Haala mijaataa kanatti dhimma ba'uun qabsaa'oonni Oromoo kan biyya Soomaaliyaafi kanneen biroo keessa jiraatan haala salphaa ta'een gara biyyaatti akka seenaniif carraan gaarii uumeef jira. Hala kana keessatti qabsaa'onni ilmaan Oromoo gara biyyaasaanitti deebuu danda'aniiru. Gara biyyaatti erga deebi'aniis qabsoo isaanii haaluma dura tureen itti fufanii qabsaa'aa akka turanis ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 24. ...Waraanni Somaaliyaa dhawamee daangaa biyya isaa-tti wayta deebifamu, humni raayyaa Mangistuu Hayila-Maaram fuula isaa gara qabsaawota Oromoo fi Eertiraa-tti deebise. Dannabni buttaa 4-ffaa kan raayyaa Toopiyaa, duula sakattaa muumicha bara 1978 deemsiseen murna Kabiir Wadoo akka hamatti miidhe. Tumsaa fi xurree galaa irraa cufee qabsaawota Oromoo ergarama-rra buuse.(Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 59)

Ragaa olitti dhiyaate kanarraa kan hubatamu, naannoo bara 1978 keessa mootummaan Dargiifi Somaaliyaa lola walirratti adeemsisaa turaniiru. Yeroo sanatti mootummaan Dargii meeshaa waraanaa biyyoota alaa kanneen akka: Kuubaa, Raashiyaa fi Yaman-Kibbaa irraa argateen humna waraana Somaaliyaa akka biyya isaa keessa hinseenne taasisaa tureera. Erga mootummaa Somaaliyaa ofirraa deebisee booda fuula isaa gara qabsaawota Oromoofi Eertiraatti naanneeffachaaadhaan waraanuu jalqabe. Yeroo kanatti humni waraana Dargiifi qabsaawota Oromoo lola hamaa walirratti adeemsisaaniiru. Haala kanaan humni waraana Dargii qabsaawota Oromoorra balaa cimaa akka geessise hubachuun danda'ameera. Haala kanaan humni waraana Dargiifi qabsaa'onni ilmaan Oromoo wal-waraansa cimaa walirraatti adeemsisaa turanis beekameera.

Fkn 25. Kabiir Waado booji'amee harka waraana Dargii seene. Yoosuma waajjira buttaa 4-ffaa kan Nageellee Booranaa maandheffate-tti ergame. Mana hidhaa kan moonaa loltootaa keessa jiru-tti galfamee akka hamatti dararame. ... waan beeku mara akka inni saaxiluuf tumiinsaan huban. Nafni saalaa tii fii miilli isaa haga qunca'u-tti gaaga'an. ...Hidhaa irraa gara hidhaa biraa-tti darbatamuu isaa malee, guyyaa yookaan ji'a yookaan waggaa meeqa akka hidhamuuf deemu irraa wanti inni beeku hin jiru. "... Bineensi bineensa bosonaa caalaa walitti hammaa-tu edaa namaa!" jedhe hidhamaaan miilli irraa hadoodde gara diriirfatu dhabe tokko-s. ...Ilmi namaa-tis akkuma aangoo wal-caalaa qabuun wal-cunqursuu hin dhiifne. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 60—63)

Yaadni olittii dhiyaate kun kan agarsiisu, mootummaan Dargii ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif qabsaawan waaliin wal-waraanaa kan turan yoo ta'u, lola adeemsisan kana keessattis ilmaan Oromoo saba isaaniif qabsaawan baay'een ajjeefamaniiru. Baay'ees qaamaa hir'iseera. Baay'ee isaanii ammoo lola kessatti booji'uudhaan qabee gara mana hidhaatti guuree rakkoo adda addaa irraan ga'aa tureera. Dabalataanis, ilmaanuma Oromoo walirratti akka duulan gochuun waliisaanii akka wal fixan gochaa tureera. Bifa kanaan ilmaan Oromoo obboleessaafi obboleessa, ilmoofi abbaa, ilmaafi haadha, obboleettiifi obboleessa, firaafi fira walirraatti duulchisuun walficcisiisaa tureera. Qabsaawota Oromoo haala kana keessatti qabatanis icciittii qabsoo isaanii akka baasaniif jechaa dararama garaagaraa irratti raawwachaa tureera. Bifuma kanaan ilmi namaa ilma namaa akkasaa irratti miidhaa gara jabeenyaa akka irratti qaqqabsiisus hubachuu nama hinrakkisu. Kanaafuu, ilmi namaa bineensa bosonaa caalaa walitti hammaata kan jedhameefis isuma kanaafi. Haala kanaan qabsaawonni ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha bifa kanaan miidhamaa turaniiru. Kun ammoo haqa mootummaan Dargii qabsaawota ilmaan Oromoorratti raawwachaa turedha. Kanaafuu, hojiin kalaqaa dhiyaate kana keessatti dhimmoonni bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummata Oromoo bara mootummaa Dargii keessaa raawwatamaa ture kana bifa dhugummaa of-keessaa qabuun kan dhiyaatan ta'uusaaa ragaaleen xiinxalaman kun mirkaneessaniiru.

Fkn 26. "Buusii 'waamicha-biyyaa'-ttu isin irratti hafe" himata jedhuun manguddootni hidhaman lamaan, (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 64)... Doktor Qalbeessaa-n biyya Awuroophaa-tti Ogummaa wal'aansaa fayyaa baratee gara biyya-tti deebi'ee. Habartii mootummaa kan mana-qorichaa ittiin banatu argatuuf osoo Finfinne-tti deddeebi'u tasumatti nagaa-eegdota mootummaa tiin qabamee hidha-tti galfame. ... yaada amanti kan "imaammata warraaqsa sooshaalistii balaaleffatu dhiheessite" himata jedhuun yakkamee ji'a shan hidhame. Achii asis, deeggaraa dhaaba "Me'ison" jedhamee ji'a tokkoo-f qondaaltota 'qabalee' tiin hidhame. ... Sababaalee adda addaa, kanneen akka: "Jaal Mangistuu-n yeroo televiziyoonaan ibsa keennan ija hamaan ilaalte; dura taa'aa ganda ol'aanaa 5-ffaa yeroo haxxifatu itti kolfite; barreessituu waldaya dubartootaa-tti ija qiste; aangawichi Dargii gaafa kora hojjattootaa*

haasawaan banan harka dhawuu diddee cal'ifte; jibbaa mootummaa qabaatuun kee fuula kee tirraa mu'lata...kkf" jechuu dhaan lammiiwwan biyyaa dararuun cuphuu daangaa hin qabne itti taye. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 106)

Yaadaa olii kanarraa hubachuun kan danda'amu, bara mootummaa Dargii keessa uummatoota biyyatti irratti maqaa garaagaraa itti maxxansuudhaan aangawoonni mootummichaa akka barbaadan gochaa turaniiru. Bifuma kanaan ilmaan Oromoo biyya alaatti ogummaa garaagaraa barataniis gara biyya abba isaanitti deebi'uun lammii isaanii taajaajiluuf fedhii qaban irratti rakkoon garaagaraa irratti qaqqabsiisaa turaniiru. Rakkoo irratti qaqqabuu kana jalaa ba'uuf, yeroo biyya gad-lakkisaanii ba'aa turan bal'inaan mul'achaa tureera. Kun rakkoo qabatamaan bara mootummaa Dargii keessa mul'achaa turedha.

Fkn 27. Birbirso gaafa abbaan isaa dirree qabsoo seenu, daa'ima waggaa gara shanii ti. Lolli Walaabu-tti bu'e aanaa fi qabeenna isaanii barbadeessinaan, firaaf kennamee Nageelle-Booranaa-tti gale. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 66)

Lolaafi waraanni mootummaa Dargii uummata Oromoo Baalee irratti fudhachaa ture balaa guddoo uummatarraa qaqqabsiise. Kaan lubbuu balleesse, kaan qaamaa hir'isee, kaan ammoo qabeenyaa isaanii barbadeesseera. Akkasumas, kan lubbuun hafan ammoo maatiidhaan akka gargar ba'an taasisaera. Kanumarraan kan ka'ees abbaafi ilmi wal wallaaluun lola walirratti kaasaa turaniiru. Kun haqa mootummaa Dargii keessa mul'achaa ture akka ture ragaa xiinxalameerraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 28. Kabiir Waadoo Gaadaa ... "edaa ilmuma kiyya-tu kanaan na gayee?" jedhee alaan'ale. Birbirso gootummaa dirree waraanaa keessatti hojjateen, Preezadant Mangistuu Hayila-maaram bira geeffamee badhaasaa-gootummaa 'ol-aanaa biyya-ttii" badhaafamee, taaytaa* 'irreessa-dhibbaa' erga goonfamee* ji'a lama. Gammachuun gaafasii ardha* gadda-tti jijjiiramte. Namni inn booji'ee gootummaan ittiin waamame abbaa isaa Kabiir Waadoo Gaadaa tawuun jireenna itti hadheesse. ... "Mee na dhiisi! Ilma abbaa ajjeesee geerrare; ilma dhiiga abbaa dhangalaasee itti muudame; ilma abbaa booji'ee gootummaan badhaafame tahuu kiyya afaan kamiin dandayee sitti hima?" jedhe Birbirsoo-n ija keessa ilaalaa. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 71—72).... "Namni an hiisisee ittiin muudame sun abbaa kiyyaa tawuu isaa wayta beeku kunoo duuyda-tu na cite. Dhiiga abbaa kiyyaa tiin urjii argadhee gootummaan faarfame. Kana-tu jireenna natti bucheessee na rakkisaa jira...? jedhe Birbirso gadoodaa*. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 74)*

Egaa akkuma fakkeeniyota olii keessatti ibsamaa ture mootummaa Dargii ilmaan Oromoo walirratti duulchisuun umrii aangoo isaa yeroo inni itti dheereffachaa ture ni'agara. Mootummaan Dargiis aangoo tokko tokko itti kennuudhaan akka isaan itti wal miidhan

gochaa tureera. Kun tooftaa Dargii ilmaan Oromoo itti ergachaa turedha. Haata'u malee, ilmaan Oromoo walirratti duulaadhaan mootummaa Dargii gargaaruun firoota isaanii miidhaa turan kunis gaafa eenyummaa isaaniifi fira isaanirratti daba hojjechaa turuu isaanii yeroo beekan gaabbiifi yeelloon itti dhaga'amuun isaa waan oolu miti. Uummanni Oromoos ilmaan Oromoo mootummaa Dargii garagaaruudhaan saba isaanii miidhaa turan kana nibalaaleffata. Kun seenaa dhugaa kan mootummaan Dargiifi ergamtoonni isaa uummata Oromoorratti rawwachaa turan kan addeessedha jechuun ni danda'ama.

*Fkn 29. " Kabiir Waadoo eessa deeme? Eennu-faa wajjiin deeme? Karaa eennuu tiin dhaamsa isin-itti erga? Haala inni keessa jiru irraa maal quba qabdan..." gaafiiwwan jedhan-tu sanyii Kabiir Waado ajjeechaa fi hidhaa irra-geessise. Obboleeyyan *, warraa fi ilmaan isaa mara-tu haddhaa mana hidhaa dhandhame. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 80)*

Yaadni fakkeenya olii kana keessa jiru, mootummaan Dargii abbaa, haadhaa, obboleessa, obboleetti, ilma, intala, adaadaa, wasiila, eessuma, akkaakayyuu, akkayyaafi kan kana fakkaatan fira dhiyoofi fagoo ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha bosona seenan bakka isaan jiran himaa, fidaa, akka itti wal qunnamtan himaafi kan kana fakkaatan gaafachuudhaan rakkoo garaagaraa firootan qabsaawota kanarraatti qaqqaban laayyoo miti. Sababa kanarraan kan ka'e, firootaan qabsaawota Oromoo kana mana hidhaatti guuruudhaan rakkisaa turaniiru. Kun dhugaa qabatamaan biyyattii keessatti mul'achaa turedha jechuun ni danda'ama. Fakkeenya akka madda ragaaatti fudhatame kunis waan qabatamaan biyyattii keessatti raawwatamaa turan waliin kan wal-simatu ta'uu xiinxalli taasifame mirkaneesseera.

Fkn 30. Walaabu-tti deebi'ee balaa kana arguu isaa tirraa Kabiir Waado heddu gadde. ...Hiree saba Oromoo illee ajaa'ibe. Rakkinna bosona-tti isa qunname, jaallan dirree qabsoo keessatti kufan, ummata Qoriyoole qubatee, "baqattummaan" waamamu, qabsaawota danqaraa keessatti bonaa-ganni wal-dabaree itti jijjiiramu, sabboonota mana hidhaa keessatti halkanii guyyaa dararaman, yataamaa-dhaan abbootiin irraa dhuman, dubartoota abbootii-warraa malee qa'ee keessatti adda hafan, haawwota ilomaan isaanii mootummaan milishaaf qaadhimatee ona keessatti gataman*, daldaltoota qabeenni isaan umrii guutuu itti ifaajan* irraa saamamee hiyyumma-tti aanan*, ...tokko tokko-n yaadatee Kabiir Waado gadda keessa gale. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 80—81)*

Yaadni ragaa olitti dhiyaatee kun kan agarsiisu, bara mootummaa dargii keessa balaawwan uummata Oromoorra kallattii garaagaraatiin irra qaqqabaa ture hedduudha. Rakkooleen irra ga'aa turan kunis kan akka: hidhamuu, biyyaa hari'atamuu, maasiifi maatii isaarraa buqa'uu, qabeenyaansaa saamamuu, ilmaan isaa dirqiin adda waraanaatti deemuu, lubbuun galaafatamuufi kan kana fakkaatan irratti raawwatamaa tureera. Haata'u malee, qabsoo ilmaan Oromoo kana dhabamsiisuu hindandeenye. Yaadni asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaa qabatamaan biyya kana keessatti mul'achaa ture kan calaqsiihedha nama jechisiisa.

Fkn 31. "Biyya ofii keessa-tti akkamitti namni sadarkaa kana-tti mirga sochii dhaba?" gaafii jedhuufis deebii hin argatne. Mallattoo bulchiinsa sirna abbaa-irrummaa tawuu garuu hin shakkine. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 85)*

Bara mootummaa Dargii keessa lammiin biyyatti mirga biyyattii keessaafi alaa socho'uu akka barbaade argachaa hinture. Namoonni bakka bakkatti akka hinsochooneef to'annoo isaa cimsaa tureera. Biyyattii keessa socho'uu qofa osoo hintaane, mirga gara biyya alaa ba'uus haalaan hordofee dhorkataa tureera. Gochi isaa kunis mallattoo sirna bulchiinsa abbaa irrummaa ta'uu agarsiisa. Fakkeenyi fudhatame kunillee kanuma kan calaqsiiisedha.

Fkn 32. "Yakka" kana fakkaatuun, manguddootni Oromoo bebbeekamoon afur ji'a shan dura mootummaa Dargii tiin Dirree Dawaa keessatti ajjeefamuun, maatii Haaji Wadaay akka hamatti shororkeesse. ... Akkuma hoolota qalmaa-f oofanii-tti lubbuun lammiiwwan Oromoo kutaalee hunda keessatti gatii dhabuun heddu Kabiir Waado-n garaa booresse. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 94) ...Faayee-n obboleessa isii Yimar wajjiin biyyaa baate. Akkuma abbaan isaanii magaala Kamisee tan kutaa Walloo keessatti mootummaan ajjeefametti baqatanii Jabuutii seenan. Poolisoota mootummaa Jibuutii tiin qabamanii Toophiya-tti galfaman. Baatiiwwan jaha-f Dirree Dawaa-tti hidhamanii erga ga-lakkifamanii booda badanii Jibuuti-tti deebi'an. ... faafni Jabuutii ammas hammaataa dhufe. Lamuu qabamanii biyya-tti deebi'uu mannaa, "bishaan Bahara Diimaa nu haa nyaatu!" jdhanii imala Jizaan filatan. Akka carraa tayee, lameenuu akkuma sodaataa turanitti waliin nyaataman. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 104)*

Mootummaan Dargii Oromoota mirga isaaniiif dubbatan irratti tarkaanfiiwwan gara jabeenyaa irratti fudhataa tureera. Namoota baay'ee ajjeessuun maatiin akka bittinaa'an godheera. Bifa kanaan namoonni hedduunis biyyaa gad-lakkisaanii ba'uuf dirqamaa turaniiru. Keessumattuu, namootni hedduun gara biyya Jibuutiitti akka godaanan taasifamaniiru. Namoonni gara biyya sanaatti godaanan kana irrattis rakkoowwan garaagaraa irratti qaqabaa turameera. Haala sana keessatti mootummaan Jabuutii namoota baqattummaan deemanii qabee gara biyyaatti deebisaa tureera. Haala kana keessatti namoonni gara biyya keenyaa kanatti deebi'uu jibbanii galaana Bahara Diimaa kana keessatti of-darbatan dhuman hedduutuu jira. Kunis kan agarsiisu, mootummaan Dargii miidhaa hangana hinjedhamne imlaan Oromoorraan ga'aa akka turee kan agarsiisudha. Haala kanaarraa ka'uudhaan, uummanni Oromoo jireenya gadadoofi rakkinaa akkasumas biirrachaa akka jiraatu taasifamaa tureera. Kun seenaa dhugaa mootummaan Dargii uummata Oromoorraan ga'aa ture kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 33. Kabiir Waado imala torbaan tokkoo booda Dirree Dawwaa irraa Jabuutii seene. ... Qubsuma baqattootaa kan magaalaa Dikil jedhamtu jiru keessatti galmeeffamee dahate. ... qubsuma Dikil keessa turuu hin barbaadne. ... akkaataa magaalaa Jibuutii itti seenuu dandawu malate. Akkuma tayu tayee, yaalii baatii lamaa booda achi gaye. Mana Caayaa

(jaarmayaa hawaasa) Oromoo kan magaala san jiru keessa qubate. Yeroo sanitti 'raafa' hamatu deemaa ture. Jarreen mana caayaa keessa isa qubsiisanis, inni achi seenee torbaan torbaffaa-tti poolisoota mootummaa tiin qabamanii Toophiya-tti darbaman. Xalayaa ayyama dahattummaa ka mootummaan biyya-ttii tii fi dameen Dhaaba Tokkummaa Mootummootaa namaa kennu qabaatuu-nis wayta heddu darbama irraa nama hin oolchu. ...Kneen qabamanii waajjira poosisaa geeffaman martinuu galgaluma san baaburaan Toophiya-tti galfaman. ... Baaburri halkan galda'aa bule, dahattoota Jabuutii haree fide gara bariisaa magaalaa Shinillee tan Dirree Dawaa moggaa-tti gad-harcaasee qondaaltota mootummaa Dargii-tti kennee bira tare. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 97—98)

Bara mootummaa Dargii keessa qabsaawonni ilmaan Oromoo biyya keessaa fi biyya alaa jiraachaa turanirratti rakkoon hamtuun irraatti qaqqabaa tureera. Qabsaa'onni biyya keessa ta'anii qabasaa'aa turanirratti tarkaanfii mootummaan Dargii fudhatu hammachaa waan dhufeef, qabsaa'onni baay'een gara biyya alaa akka imalaniif dirqisiifamaa turaniiru. Haala kanaan namoonni baay'ee gara biyya Jabuutiitti imala isaanii fuuleeffatanii deemaa turaniiru. Osoo magaala Jibuutii hinga'iinis, mooraa dahattootaa 'Dikil' jedhamtu keessa qubachuu yeroof keessa dahachuu danda'aniiru.

Haata'u malee, biyya sana keessatti tibba sanatti ganda keessa labanii namoota qabuun baay'achaa dhufeera. Yeroo kanatti Oromoota bara dheeraaf xalayaa ayyama dahattumma qabaatanii achi jiraachaa turaniifi kan yeroo dhiyyoo gara biyyattii seenan mara barbaadanii qabuun gara biyyaatti deebisuun harka mootummaa Dargii keessa buusaa turaniiru. Namoota gara biyyaatti deebifaman kana irrattis dararamni hammaataa irra ga'aa akka ture hubachuun nama hindhibu. Sababiin isaas namoonni qabamanii gara biyyaatti darbataman kun qabsaawota ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha mootummaa Dargii waliin wal-waraanaa kanneen turanidha. Kun seenaa dhugaa miidhama qabsaawota ilmaan Oromoorra ga'aa turedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 34. Danbaliin hobomboleettii bishaan gubbaa tiin furgaaftamtu doonii lammiiwwan Oromoo feetee ilmaltu akka hamatti gaa'ga'e. ... Osoo tuujiin Bahara Diimaa afaan qabaatee ka dubbatu tayee, lammiiwwan Oromoo kanneen ilmala gara Jizaan keessatti kanaan dura lubbuun isaanii galaafatame tarreessee ni dubbata ture. Du'a jalaa dheessuf, jarreen heddu-tu utuu hin beekin du'a afaan bu'ee dhiyana qurxummii tayee hafe. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 101)

Fakkeenya olitti dhiyaate kanarraa kan hubatamu, ilmaan Oromoo bilisummaa sabasaaniif jecha biyyaa hari'atamaa turan hedduun isaanii ilmala doonii bishaanirraatiin dhumaaniiru. Haala kanaan qabsaawonni ilmaan Oromoo du'a jalaa dheessuf jecha osoo hinbeekiin baay'een isaanii galaanaan liqimfamanii hirbaata qurxummii ta'anii hafaniiru. Kun waan dhugaa garaa nama nyaatudha. Osoo akkuma nama kamii jiebenyaa gaarii jiraachuu danda'anii cunqursaa saba isaanirra ga'aa ture ilaaluu dadhabuun rakkoo kana fakkaatuuf saaxilamaa turaniiru. Haala kanaan gaga'amni ilmaan Oromoorra ga'aa ture xiqqaa miti. Hojii kalaqaa kana keessatti yaadni dhiyaate kunis gaga'ama bara

mootummaa Dargii keesssa irra ga'aa ture kan mul'ise ta'uu ragaan xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 35. Ummata Mojo keessatti waraanni Dargii fixe yoo yaadatu Ammee-n, ardhas akka daa'ima-tti hiqqiffatee booya. Hogganoota amantii tii fii qabsaawota bara san dhuman, ummatni Gaara Mul'ata martinuu gadda guddaan haga ardhaa-tti yaadata. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 117)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, bara mootummaa Dargii keessa humni waraana Dargii uummata Oromoorratti duguuginsa sanyii adeemsisaa tureera. Keessumattuu, Oromoota kutaa godina Baaleefi Hararge keessa jiranirraatti dhukkaasa banuun uummata nagaa fixaa tureera. Haala kanaanis uummata naannichaa jaarsa, jaartii, daa'ima, guddaa, dhiiraa, dhalaa, beekaa, walaalaa, abbootii amantaafi kan kana fakkaatan osoo hinjedhiin walumaatti meeshaa waraanaan irrattin roobsuun lubbuu namoota bkumaaatamaa galaafateera. Kun seenaa dhugaa bara mootummaa Dargii keessa uummata Oromoorratti raawwatamaa turedha. Hojiin kalaqaa xiinxalame kunis haqa ture kana bu'uureffachuun kan kalaqame ta'uunsaa mirkanaa'eera.

Fkn 36. ...namtichi waggoota dheeraaf dirree qabsoo keessa wajjiin turan tokko tasuma-tti tuuta garaachaa galda'ee "Waaree" keessa bu'ee baaroo baasuu jalqabe.*

"... Maal isiniin jedhee Kabiir Waadoo Gaadaa?

Gaafa lola Eelkarree, gaafa lola Odaa,

Gaafa lola Baalee, gaafa lola Quxalee,

Gaafa lola Masnoo, gaafa lola Dhaamolee,

Gaafa lola Kubbaayyoo, gaafa lola Jaarraa,

Gaafa lola Waabee, gaafa lola Dirree,

Dhibkaan maajabaattee, Nur-Huseen-tu jirree?

Jedhee yoo gaafatuu dallanee lallabee,

Nur-Huseen hin turree yoosuma dhaqabee,

Diina hollachiisee, madfii afaan qabe,

Diina hollachiisee, madfii afaan qabee,

Diina hillachiisee, madfi afaan qabee...? jedhee dabaree isaa fixatee tuuta keessatti deebi'e. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 124—125)

Fakkeenya oliitti dhiyaate kanarraa waanti hubatamu, qabsaawonni ilmaan Oromoo dirree qabsoo keessa turan yeroo uummataan wal argan karaalee garaagaraa ergaa isaanii uummataa dabarsaa akka turan kan agarsiisudha. Karaalee isaan dhaamsa isaanii ittiin dabarfachaa turan keessaa tokko faaruu yookaan sirba yoo ta'u, uummanni Oromoo kanatti bal'inaan fayyadamaa tureera. Faaruun armaan olitti ka'ame kunis kan agarsiisu, qabsaawonni ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha bakka garaagaraatti humna waraana Dargii wajjiin wal rukkutaa turaniiru. Iddoo itti wal rukkutaa turan kunis Eelkarree, Odaa, Baalee, Quxalee, Masnoo, Dhaamolee, Kubbaayyoo, Jaarra, Waabee, Dirreefi kan kana fakkaatan irraatti wal waraanaa akka turan kan agarsiisudha. Lola adeemsifame kana irrattis ilmaan Oromoo hedduun galaafatamaniiru. Kanneen hafan

ammoo gargaarsa Rabbiin akka ta'es faaruu isaanii kana keessaan kan ibsanidha. Haala kanaan qabsaawonni ilmaan oromoo miidhaafi dararama lola keessatti isaa mudachaa ture hawaasa isaaniif bifa weedduun himaa turaniiru. Farruu isaanii kanaan waan dhugaa isaanirra qaqqabaa ture baasanii calaqsiiisaa turaniiru. Qabsaawonni lubbuun hafan kunis miidhaafi dararama keessa turaniif osoo hinjilbeeffatiin uummata isaanii bakka garaagaraatti walitti qabuun qabsoof kakkaasaa turaniiru. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame kunis dhugaama qabatamaan dirree lolaatti qabsaawota ilmaan Oromoorraa ga'aa tureefi haala isaan uummata isaanii qabsoof kakaasaa turan kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama.

Fkn 37. Hujii mootummaa keessatti muudamiinsaa fi badhaasaan kennamu martinuu akka waanyoo fi hinaaffaa qabatee dhufu Birbirso hin beeku. ... yakka-qorattootni raayyaa Buttaa-afraffaa gaadidduu Birbirsoo Hordofaa, nama inni qunnamuu fii jecha inni dubbatu suufuu* irraa of hin qusanne. ... nama inni wajjiin ooluu fi bakka inni deemu mara basaasuuf murtiin saganteeffame erga hujii irra oolfamee bubbulee jira.Haagoos, "dhaabba bilisa-baasaa ummata Ertraa gargaara" shakkii jedhamuun, waggoota hedduuf nama gaaga'amee ol-guddata dhabe. ...gola baruumsa ogummaa waraanummaa ka biyyattii irraa qabxii ol-aanaa argatee nama ulfina guddaan eebbifame..." Riphxee loltootaa Eertraa tiif kanneen Tigraayiiif oduu dabarse" shakkii jedhuun ragaa malee abbaa isaa wajjiin waggaa shan hidhame. ...nama mata-duree biyyattii harkaa badhaasaa ol-aanaa fudhate. Haatawu malee, wal-holiinsaa* gosummaa tiin hachuucamee, hiriyoote* isaatii gad-tayee hafe.(Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 132—135) ...irreessa-dhibbaa Ayyaalnah Gabree Nama jibbaa gosummaa tiin onneen madoofte tawuu isaa nama hunda-tu beeka. Lammiiwwan gosa isaa caalaa ka Toopiyaaf amanamoo tayan akka hin jirre-tti amana. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 137) ... "Ana caalaa kan aayyoo-Toophiyaaf yaadu hinjiru!" namoota jedhan keessaa inni tokkoffaa dha. Isa malee namoota gosoota biraa biyya saniif ka dhugaan yaadan itti hin fakkaatu.(Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 149)*

Yaadni fakkeenya olii kana keessa jiru kan agarsiisu, bara mootummaa Dargii keessa ilmaan Oromoofi Tigraayi mootummaama sana keessa hojjetan irratti xiyyeeffannoo adda keennuudhaan qondaaltonni Dargii rakkisaa turaniiru. Dandeettiifi cimina qabaanii muudamni mootummaa kan keennamu osoo hinta'ii hidda sanyii lakkaa'uun wal muudaa turaniiru. Ilmaan Oromoofi Tigraayi ta'anii isaanuma waliin hojjetan shakkuufi maqaa garaagaraa kan akka: dhiphummaa, basaasaa, dhaaba biroo gargaaraafi kan kana fakkaatan itti maxxansuudhaan humna basaastotaa itti ramaduudhaan bakka isaan deeman hundatti sochii isaanii halkaniifi guyyaa akka to'atan taasifamaa tareera. Haala kanaan ilmaan Oromoofi ilmaan Tigraayi mootummaa Dargii waliin hojjetan irratti miidhaafi hachuuccaan garaagaraa ga'aa tureera.

Fkn 38. "Mirgi saba Oromoo namummaa goonfatee haga kabajamu-tti, hara-galfannaan hin jiruu jabaadhu! Yoo deebinee hiree lubbuun wal-arguu dhaadhabnes, seenaan sabaa

gaaf tokko ima nu yaadataa nagaya-tti!" jedhe Kabiir Waado, Birbirsoo-n.(Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 153)

Yaada ragaa olii kanarraa kan hubatamu, mootummaan Dargii mirga saba Oromoo akka barbaadetti dhiitee bitaa tureef ilmaan Oromoo callisaanii fudhatanii ta'aa akka hinjire kan agarsiisudha. Ilmaan Oromoos rakkoon garaagaraa osoo isaan hindaangessiin hanga mirgi Oromoo kabajamutti boqonnaa tokko malee qabsoo isaanii finiinsuu akka qabaniif wal jajjabeessaa akka turan hubachuun danda'ameera. Namoota qabsoo sabaa kana irratti wareegamanis seenaan kan isaan yaadatu ta'uu beekuun akka cimanii qabsaa'aniif wal kakaasaa turaniiru. Haala kanaan qabsaa'onni ilmaan Oromoo waliin ta'uudhaan qabsoo isaanii finiinsaa turaniiru. Ragaan xiinxalame kanarraa kan hubatamu, haala qabsoo ilmaan Oromoo bara mootummaa Dargii keessa maal akka fakkaachaa ture karaa dhugummaa qabuun hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaachuun isaa mirkanaa'eera.

Fkn 39. Waraanni Dargii wacaa fi galda'iinsa dhaabee tarkaanfii isaa faanaan lakkaawatuu jalqabe. Deemaa, dhaabataa, gamaa gamana mil'ataa, gurra-qeensaa, bir'ataa, tarkaanfii irdhisaa, dahata qabsaawotni Oromoo keessatti riphaniis isa keessummeessuuf tolfatan-itti looye. Dhukaasaan banamuu baatus, lolli finiinaan dorrobuu isaa namuu qaata hubate. ... Lolli duumessaawes hin oolle, wayta isaa eeggatee roobe. Qawween xaaxxisee, matarayyasni 'tarrise'. Baazuqaan baroodde, 'moortari' mandi'e... Lolli finiinee belbele. Osoo addaan hin citin saa'aa lama caalaaf deeme. Heelikooptaroonni kaakkisaa wal-moggaa yaa'anii dhufanis, rasaasa fe'atanii fidan qabsaawota irratti hargufatanii yoosuma gara irraa dhufanitti dach'an. ...Gurraachuu-n lafa baddaa diqqoo qileen marfamte yoo taatu, ji'a sadih dura waraanni Dargii hawwotaa fi ijoolle lakkooyi isaanii hin beekamne achitti fixe. ...lafa gaddaa tan awwaala hawwootaa fi daa'imman Oromoo tiin yaadatamtu taate. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 154—155)*

Yaadni olii kun kan agarsiisuu, bara mootummaa Dargii keessa humni waraana Dargiifi qabsaawonni ilmaan Oromoo bosona keessa turan lola daangaa hinqabne walirratti roobsaa akka turan kan agarsiisudha. Lola kana keessatti waraanni Dargii bakka dahoo qabsaawonni Oromoo kun qubatanitti deemuun waraana irratti kan banan ta'uunsaa ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Haala kana keessatti waraanni Dargii meeshaalee waraanaa kan akka: qawwee, matrayyasii, baazuqaa, moortarriifi kan kana fakkaatanitti gargaaramuun lafaa isaan dahatanii jiranitti haleellaa cima irratti raawwateera. Qabsaawota Oromoo qofa osoo hintaane, hawwootaa' daa'imman, jarsolliifi xiqqaa guddaa osoo hinjedhiin uummaticha walitti rukkutaa tureera. Kun waan qabatamaan mootummaa Dargii keessati raawwatamaa turedha. Hojiin kalaqaa kunis dhugaa qabatamaan bara mootummaa Dargii keessaa miidhaa uummata Oromoorrattii ga'aa ture ifatti kan calaqsiiise ta'uunsaa ragaalee xiinxalaman kararraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 40. Mootummaan Mangistuu Hayla-Maaram, meeshaalee waraanaa kanneen biyyoota alaa irraa funaanateen if-gurmeessee, qabsaawota

Oromoo gara maraan itti duule. ...Kabiir Waado lola Madda Walaabuu keessatti akka hamatti madaaye. ...Waadaa sabaa fi jaallan qabsoo tiif seene otuu bakkaan hin gayin qabamuu isaa-ttu isa yaadchise malee, ammas duuti dhiyaatuun isan sodaachifne. Haddhaa du'aa, du'ee arguuf qaata murate. Gaaruu, du'uu isaa dura-tti, lubbu diinaa hamma dandaye of-wajjiin fudhatee taruuf kutate.(Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 160—161)

Mootummaan Mangistuu Hayla-Maaram meeshaalee waraanaa biyyoota alaarraa kadhachuudhaan qabsaawota Oromoo ittiin fixaa tureera. Haata'u malee, qabsaawoonni kun sodaafi shaakkii tokko malee osoo of-duuba hindeebi'in lolaa turaniiru. Lola kana keessattis baay'een isaanii du'anii, baay'een isaan ammoo madaa'aniiru. Qabsaawonni madaa'an kunis du'a osoo hinsodaatiin bakka madaa'anii cisaniitti diinatti dhukkaasuun lubbuu diinaa hedduus galaafachaa akka turan hubachuun danda'ameera. Qabsaawonni kunis lubbuu isaaniif osoo hinta'iin kaayyoo manaa isaan baase osoo galmaan hinga'iin karaatti hafuu isaatti gaddi guddaan akka isaanitti dhaga'amu ragaa fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Haala kanaan ilmaan Oromoo osoo meeshaa waraanaa ga'aa hinqabaatiin humna meeshaa waraanaa ga'aafi ammayyaa qabu waliin qabsoo walirraa hincinne taasisaa tureera.

Kanaafuu, kutannoofi murannoo qabsaawonni ilmaan Oromoo qaban daraan uummaticha kan boonsuufi qabsoof kan isa kakkaasu ta'uutuu hubatama. Kana malees, uummanni Oromoo bara inni qabsoo dhiisee mana isaa ho'ifatee itti taa'e kan hinjire ta'uusaa hubachuun nidanda'ama. Fakkeenyi asoosama kana keessaa fudhatame waan qabatamaan uummanni Oromoo dirree qabsootti gochaa ture kan calaqqiisedha jechuun nidanda'ama. Kanaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan haala bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo ilmaan Oromoo barootan dheeraadhaaf mootummaa Dargii waliin taasisaan karaa qabatamaafi hubatamaa ta'ee kan dhiyeesse ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa mirkaneeffachuun danda'ameera.

Fkn 41. Kabiir Waado bakka maandheffate irraa hin kaane. Odumaa ka'uu-yyuu barbaadee hin dandawu. Miilli tokko maqamaaf irra jira. ...Utuu inni didu qabsaawotni afur gamaa gamanaan qabatanii isa ol'kaasuuf akkuma ol-jedhanitti rasaasaan butaman... "Waadaa walii seenne hin cabsinu!" jedhanii Kabiir Waado bira-tti hafan. Wajjiin waregamuuf muratanii lola-tti gad-taa'an. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 161—162) ..."Waadoo kiyya duutis addaan nun baaftu!" namoota jedhanii bira-tti hafan keessaa tokko. Waggoota kudha-shan bosona keessa wajji turan. Kabiir Waadoo... Waggoota kudha-saddeettan qabsoo keessatti dabarse herregaa yaadaan if-duuba deebi'ee xiinxalle. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 166)

Fakkeenyi olitti fudhatame kun kan agarsiisu, namni dirree lolaatti bobba'u akkuma ajjeessuun jiru, akka ajjeefamus beekke dirree lolatti bobba'a. Jaallan dirree qabsootti boba'an kunis osoo dirree waraanaatti hinba'iin dura waan waadaa walii galan niqabu. Waadaa isaan walii galan kunis: waliin nyaachuu, waliin dhuguu, walii deemuu, waliin taa'uu, waliin daaruu, waliin dheebochuu, waliin ka'uu, waliin du'uu, ofii kufee jaallan

isaa kan biroo dabarsuufi kan kana fakkatanidha. Waada walii galan kanas hanga dhummaatti hojiirra oolchu. Kun dirqama jallaan dirree qabsoo keessa jiraniiti. Haala kanaan qabsaawonni ilmaan Oromoo ofii du'uun jaallan isaaniif karaa banaa, nama madaa'e baadhachaa, kan dhukkubsate walaannachaafi kan kana fakkaatu raawwachaa turaniiru. Haala kana keessatti, qabsaa'onni ilmaan Oromoo waggaa kudha saddeetiif bosona seenanii mootummaa Dargii walii qabsoo godhaa turaniiru. Kum waa qabatamaan biyyatti keenya kana keessatti mul'achaa turedha. Ragaan xiinxalame kunis dhugaa qabatamaan ture kana kan mirkaneessedha. Kanaaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan dhugaa qabatamaan mul'achaa ture bu'uura taasifachuun kan kalaqame ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 42. Warraanni mootummaa-tis lola guyyaa lamaa fi halkan sadih deeme hobbaasuuf gara waree booda duula maandhee san cabsee seenuuf baafatee ture hujii irra oolche. ...Namni lubbuun hafee ka jiru itti hin faakkaanne. Isaanumaa reefa lakkaawu, "bum" sagaleen jettu tasa-tti dhagayamte. KABIIR WAADOO GAADAA-ttu waadaa seene guuttate. Jaallan du'an jidduu ciisee, reefa isaanii boraafatee, 'reeffa' fakkaatee, dhukaatuu dhukaaseen loltoota shan bakka takka-tti gonbise. Innis rasaasa itti roobsameen achuma-tti hobbaafate. ... Inni du'us, ijaa fi arrabni isaa ergaan dhalootaa dabarsuuf itti kurfaawanii turan sun fuulaa isaa tirraa ifatti hanga'ee mul'ata. ... Qabsaawaan bakka madaawee ciise-ttis seenaa saba boonsisu hojjatee kufe sun Kabiir Waadoo Gadaa tawuu'lleen akkasiin beekame. Madda Walaabuu-tti dhalatee, Madda Walaabuu-tti kufe. Ilmi isaa Birbirso, sanyii ilmaan Madda Walaabuu Kumaatamoota wajjiin irraa hafe. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 168)

Fakkeenya olii kana irraa kan hubatamu, humni waraana Dargiifi qabsaawonni ilmaan Oromoo yoomillee qabsoo isaanii walirraa dhaabanii akka hinbeekne kan agarsiisudha. Naannoo bara dhuma 1970moota keessa lola halkanii guyyaa walirratti roobsaa akka turan hubachuun nidanda'ama. Lola walirratti adeemsisaa turan kanaan mootummaan Dargii meeshaalee waraanaa ammayyaa biyyoota alaarraa argateen heelikoptariin matarayasii qabsaa'wota irraatti roobsuun lubbuu namoota hedduu galaafateera. Qabsaawooni ilmaan Oromoo du'aniifi madaa'anis seenaa boonsaa uummata isaaniif dhalootarraa dhalootatti darbu hojjetanii darbaniiru. Qabsaawonni kunneen kaayyoofi mul'ata qabatanii osoo hindhugoomsiin lubbuun haadarbaniyyuu malee, qabsaawota akka isaanii kumaatama horatanii darbaniiru.

Walumaagalatti, yaadni asoosama kana keessatti dhiyaate qabsoo uummanni Oromoo mootummaa Dargii waliin taasisaa ture kan calaqsise yoo ta'u, qabsoo isaa kana keessattiis warreegama hedduu kanfalaa tureera. Bu'uurri qabsoo isaa biyya keessatti kan jalqabame ta'ee gara biyyoota alaattis babal'achaa tureera. Qabsaa'onni kunis biyya keessaafi biyya alaa deemuudhaan qabsoon kun akka milkaa'uuf ifaajjee guddaa taasisaa turaniiru. Haala kanaan qabsoon isaanii jabaachaa dhufee kutaalee Oromiyaa mara keessatti qabsoo walirraa hincinne finiinsaa turameera. Qabsoon isaanii kunis waraagama hedduu kan falfalchiisee ta'eyyuu, daddamaqiinsaafi sochii siyaasaa Oromoo akka jabaatuuf bu'ura kaa'ee darbeera. Dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan kunis dhugaa qabatamaan biyya keenya keessatti bara mootummaa H/Sillaasee hanga

kufaatii mootummaa Dargiitti gama bulchiinsaa, siyaasaafi qabsoo uummata Oromoon wal-qabatu ifatti kan calaqsiiise ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa mirkaneeffachuun danda'ameera.

3.1.2.2 Gama Aadaa, Afaaniifi Amantiin

Eenyummaafi maalummaa saba tokkoo kan biroorraa adda baasanii beekuuf kan gargaaran keessaa aadaafi afaan adda dureedhaan maqaa dha'uun nidanda'ama. Kanaafuu, addunyaa kana irratti namoonni aadaa, afaaniifi amantii isaaniif xiyyeeffannoo olaanaa kennu. Hawaasni aadaa, afaaniifi amantii hinqabnes akka hawaasa guutuutti hinilaalamu. Haata'u malee, aadaa, afaaniifi amantiin saba kamiyyuu guddatee sadarkaa tokkorra ga'ee jira jechuu miti. Sababoota garaagaraarraa ka'uun garaagarummaan sadarkaa isaan gidduutti mul'achuu nidanda'a. Garaagarummaa isaa kanaaf sababaa guddaa kan ta'e inni ijoon dhiibbaa mootummaan aadaa, afaaniifi amantii saba tokkoorratti geessisudha.

Aadaa, afaaniifi amantii Oromoos warreen dhiibbaan kun irratti taasifamaa turan keessaa tokkodha. Baroottan darban keessa mootummoota biyya keenya bulchaa turan dhibbaalee uummata Oromoorratti gama aadaa, afaaniifi amantii isaarratti raawwatamaa turan daraan shuukkaneessaadha. Miidhaafi cunqursaa isaanirratti raawwatamaa ture kanarraa kan ka'e aadaa, afaaniifi amantiin uummatichaa haalaan guddachuufi babala'achuu hindandeenye. Sabni Oromoos aadaa, afaaniifi amantii mataasaa osoo qabaatee jiruu akka hinkunuunfaneefi hindaagaagfaneef dhibbaan adda addaa irratti taasifamaa turee kun hamilee uummatichaa haalaan miidhaa tureera. Miidhaaleefi cunqursaan mootummoota darban kana keessatti gama aadaa, duudhaa, afaaniifi amantiin uummaticharra ga'aa ture hojii kalaqaa filatame kana keessatti haala dhugummaa qabuun dhiyeessuun isaanii haala armaan gadii kanaan xiinxalamuuf yaalameera.

Fkn 1. " Aadaan ufii eessumattuu edaa nama hin dhiiftu!" jedhe Kabiir Waadoo cidha qubsuma dahataa keessatti tayeef ... Hamoommota wajjiin warra intala heerumsiiisu dhage. Sirni fuudhaa-heeruma Oromoo Arsii hundee taasifatuu dhaan akkuma gaafa biyyaa-tti, 'ilaaliin'* jedhamtee, 'dheertuu-n'* dubbatamtee, hamoommotni idaayya*-ttii fudhatee baye. Fiixaa* gurbaa fi intalaa faarsee, gosa maqaa-dhayee* leellisee, haxooma* Arsoomni qabu kan Oromummaa maymaaysaa*n faayee, akkuma aadaa biyyaa-tti bareechee cidha addaan-galache* Kabiir Waadoo. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 21)*

Dhugaan fakkeenya olii kana keessa jiru, uummanni kamuu aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii mataa mataasaattii niqabaata. Uummanno Oromoos akkuma uummata biroo aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii mataasaa danada'e qaba. Haaluma kanaan bakka deemu maratti aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii isaa kanaa kan beekamudha. Dhimmoonni kun ammoo mallattoo eenyummasaati jechuun nidanda'ama. Bifuma kanaan qabsaa'onna ilamaan Oromoo bakka deeman maratti aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii isaanii calaqsiiisaa kan turan ta'uu ragaa olitti fudhatame kanarraa hubachuun danda'ameera. Aadaafi duudhaa uummata Oromoo biratti bal'inaan beekaman keessaa aadaa fuudhaafi heerumaa, aadaa nyaataa, aadaa moggaasa maqaafi kan kana fakkaatan maqaa kaasuun nidanda'ama. Ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha biyya ambaa jiraatan kunis,

akkaataa aadaa, duudhaafi amantii isaanitti sirna fuudhaafi heerumaa qopheessuun raawwachaa akka turanis hubachuun nidanda'ama. Kunis kan agarsiisu, aadaa, duudhaa, afaaniifi amantiin nama tokkoo yomillee kan nama biraa baduu hindandeenye ta'uusaa namatti agarsiisa. Waanti hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaates haala aadaa, duudhaa, afaaniifi amantiin uummata Oromoo kara dhugummaa of-keessaa qabuun kan dhiyaate ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 2. Ammee-n haawwota warraa lama qaba. Lafa qonnaatis bakka lamaa qaba. Qonni bunaa, ka jimaa, ka muuzaa fi shonkora guddaan abbaa irraa inni dhaale Raammis jira. Kanaaf bakka lama-tti warra qabaatuu isa barbaachise. Torbaan lama yookaan sadih keessatti jidduu lameen deddeebi'ee toohata. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 118)

Yaada olii kanarraa kan hubatamu, utuu amantiin Kiristaanaafi Musiliimaa biyya keenya keessa hingaliin dura uummanni Oromoo aadaa, duudhaa, amantiifi safuu matasaa qabaatee itti jiraachaa ture. Akka aadaa, duudhaafi amantii isaa kanattis abbaan warraa tokko haadha warraa tokkoofi sanaa oli fuudhee waliin jiraachuun kan baramedha. Keessamattuu, namoonni qabeenyaafi diinagdee gaarii qaban hadha warraa lamaafi sanaa ol fuudhanii waliin jiraatu. Kunis sababa mataasaa niqabaata. Sababoota kanneen keessaa muraasni isaanii kan akka: qabeenyaa qaban sana akka eegamuu, akka kunuunfamuuf, maatii bal'aa akka horatan barbaaduuf yookaan gosa baay'ifachuuf, haati warraa duraa yoo dhala dhabduu taateefi kan kana fakkaataniin haadha warraa lamaafi sanaa ol akka qabaataniif isaan taasisa. Yaadni ragaa olii keessatti dhiyaates sababaa qabeenyaa bakka lamaa qabu to'achuuf haadha warraa lama akka qabaatan kan taasisedha. Maatiiwwan isaa bakka lama jiran kanas abbaan warraa maatiiwwaan lamaan gidduu deemuudhaan mana isaa kan bultatudha. Kun aadaa uummata Oromoo keessatti yeroo ammaallee bakka tokko tokkotti darbee darbee ni mul'ata. Kanaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan haala aadaa, duudhaa, amantiifi safuu uummanni Oromoo qabu karaa haqummaa of-keessaa qabuun keessatti dhiyaatan ta'uusaa ragaa olitti xiinxalaame kanarraa mirkaneeffachuun danda'ameera.

Fkn 3. Fiixaan warra Kabiir Waadoo martinuu, abaabayyootaa fi akaakayyoota isaanii irraa jalqabanii sirna aadaa muuda Sheek-Huseen keessatti qooda guddaa qaban. Dargaa biratti-llee warra akkaan beekame. Wareegni isaan bara baraan Anaajina fidanis moonaa tokko guuta. Gumaatni isaanii 'Waaree' Dhooqqoo keessatti himamee, labsamee, wareegni qalamee, gabataan* dhaabamee, gabaasaan* kennamee, ilaaliin* dubbatamee, baaroo*-n baafamee, eebbi biifamee sirna aadaan faayameen geggeeffama. Dirreen Sheek-Huseen galma 'awliyya' callaa miti. Ummatni heddu, "waltajjii seerri saba Oromoo itti tumamu, gola sabni aadaa isaa keessatti gabbisee itti wal-barsiisu..." jedhee waan anmanuuf achi dhaqeee muuda. Kanaaf achitti wal-gayee wal eebbisee, nyaapha ammoo abaaree maganfata. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 122—123)*

Fakkeenyi olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, uummanni Oromoo utuu Minilik Oromiyaa hingabroomsiin aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii tokko hordofaa haaturuyyuu malee, erga inni Oromiyaa humnaan gabroomsee as garuu uummatichi aadaa, duudhaa, afaaniifi amantii garaagaraa akka fudhatu taasifameera. Yeroo sanatti uummanni Oromoo kutaa gara Bahaafi Kibba Baha biyyatti keessa jiraachaa turan tokko tokko bakka tokko tokkotti aadaa, duudhaafi amantii warra Arabaa (Musiliimaa) akka fudhatan taasifameera. Uummanni Oromoo anamtii kana hordofu aadaafi sirna ittiin Uumaasaa kana kadhatuufi galateeffatuu kan seera mataasaa qaba. Sirni kunis sirna muuda kan jedhamu yoo ta'u, uummanni amantii kana hordofu walitti dhufee sirna muuda Sheek Huseen jedhamu kan gaggeessanidha. Sirni muudaa Sheek Huseen bakka garaagaraatti kan adeemsifamu yoo ta'u, inni guddaan garuu kutaa Baalee konya Waabee, bakka Anaajina jedhamutti geggeeffama. Sirna muuda kanarratti uummanni Oromoo hedduun achitti wal ga'uudhaan bakka itti seera tuman, aadaa, duudhaa, afaaniifi safuu isaanii itti wal-barsiisan, wal eebbisanii diina isaani ammoo itti abaaranidha. Uummatichi kun wantoota garaagaraa qabatee dirree muudatti ba'uun faaruu Sheek Huseen itti faarsu dhageessisaa sirna aadaa, duudhaafi safuu qabuun faayee kan geggeessudha. Kun keessumaa uummata Oromoo amantii Musiliimaa hordofan biratti bal'inaan beekamaadha. Ragaan olitti dhiyaate kunis waan qabatamaan aadaa, duudhaa, afaanii, amantiifi safuu uummata Oromoo keessa jiru kan calaqsiihedha jechuun nidanda'ama. Kanaafuu, hojiin kalaqaa filatame kana keessatti dhimmoonni aadaa, duudhaa, afaanii, aamantii fi safuu uummata Oromoo karaa dhugummaa of-keessaa qabuun guutamee kan ijaarame ta'uusaa ragaalee xiinxalaman kararraa hubachuun danda'ameera.

Walumaagalatti, asoosamni filatame kun dhugummaa gama aadaa, duudhaa, afaan, amantiifi safuu uummanni Oromoo qabu maal akka fakkaatuufi dhiibbaawwan gama kanaan bara mootummaa Hayla Sillaasee irraa hanga kufaatii mootummaa Mangistuu H/Maariyamitti irra ga'aa ture bifa dhugummaa of-keessaa qabuun ijaaramee kan dhiyaate ta'uunsaa ragaalee olitti xiinxalamanirraa mirkaneeffachuun danda'ameera. Kanaafuu, hojiin kalaqaa xiinxalame kun dhimmoonni aadaa, duudhaa, afaan, amantiifi safuu uummata Oromoo haala qabatamaa tureen kan calaqsiihee ta'uunsaa mirkanaa'eera.

3.1.2.3 Gama Hawaasummaafi Haala Jiruufi jireenyaatiin

Addunyaa kanarratti ilmi namaa sababoota garaagaraatiin walitti dhufa. Sababoonni isaan walitti fidan keessaa inni ijoon haala jiruufi jireenya addunyaa kanaatti. Jiruufi jireenya addunyaa kana namoota baay'ee walitti fiddi, namoota hedduus gargarri baafti. Uummanni Oromoos amala haala jiruufi jireenya namoota addunyaa kanaa waan hinqooddanneef hinqabu. Halli jiruufi jireenyasaa uummatichaas kallatii garaagaraatiin ifa. Hojii kalaqaa kana keessattis halli hawaasummaafi halli jiruufi jireenya uummata Oromoo hojii kalaqaa kana keessatti bifa dhugummaa of-keessaa qabuun dhiyaachuun isaa haala armaan gadii kanaan xiinxalameera.

Fkn 1. Ilmi namaa osoo mirga walii irra ejjatuu baatee, lafaa fi qabeennaa walirraa saamuu dhiisee akkuma uumaan tolchee kaayetti daanga haqaa walitti tarkaanfatuu dhabee, hawaasa keessatti lolli silaa bakka hin qabu ture. ...ilmi namaa halluu bifa tiin adda adda tahus, ... adduunyaa ardhaa keessatti, yoo faaydaan walitti isa hiitu jiraatte hawaasa guutuu gurgurata;*

bakka isa barbaachise-tti abbaaf-haadha illee waakkata. Roorroo fi dhiibbaa namoonni akkanaa uumantu bara baraan guddatee, hidda jibbinsaa horatee, hawaasa diina walitti taasissee lola dhala. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula Xii)

Jiruufi jireenya adduunyaa kanaa keessatti dhalli namaa akkuma bifaa garaa garaa qabu, amala garaagaraas niqabaata. Amaloota isaan calaqsiiisan keessaa muraasni isaanii kan akka: oftummaa, ameenya, jibbinsa, oftulummaafi kan kana fakkaatan yoo ta'u, amalli isaanii kun ammoo namoota biroorratti dhiibbaa garaagaraa yeroonni geesisu darbee darbee nimul'ata. Keessumattuu, addunyaa har'adhaa keessatti namoonni baay'een faayidaa dhuunfaa isaanii eeggachuuf jecha namoota biroorratti yeroo miidhaa geesisan niagarra. Kana gochuu isaaniirraan kan ka'es, wal-dhabdeen namoota gidduutti akka uumamuuf karaa saaqa. Kun haala hawaasummaafi haala jiruufi jireenya dhala manaa keessatti bal'inaan sababoota waldhabdee fidan keessaa isa tokkodha jechuun nidanda'ama. Haata'u malee, osoo akkuma uumaan uumteetti namoonni marti mirga waliitti darbuudhaa baatee walitti bu'insi namoota gidduutti akka bakka hinqabnes manatti agarsiisa. Yaadni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaate kunis waan qabatamaan haala haala jiruufi jireenyaa akkasumas haala hawaasummaa namootaa jidduutti mul'atu bu'uureffachuusaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 2. Seenaan Kabiir Waadoo Gadaa... Sabboonticha kaleessa kufe, sabboonticha ardha jiruufi sabboonaa bor dhalatu fakkaata. ...Seena kaleessaa-ttu ardha himame; kan ardha ammoo bor himama. Martinuu hidda walitti isa hidhu qaba. ...Kabiir Waadoo Gadaa... fakkii lammiiwwan kumaatamaa ti. Daaw'itii jiruuf-jireenna miseensota hawaasa Oromoo ti. Daaw'itii duraa-duuba mul'iftu-tti fakkeeffama. ...gaadidduu ekeraa jarreen kaleessaa ti; aanaaf-aantii* ummata ardhaa ti; fakkii dhaloota boruu ti. Suura namoota miliyoona hedduuttu hujii isaa keessaan mul'ata. Suura sammuu ilmaan saba Oromoo keessatti dhiqamee, onnee keessatti maxxanfame. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula Xiii)*

Fakkeenya olitti dhiyaate kun kan agarsiisu, qabiyyeen asoosama kanaa qabsaa'oata ilmaan Oromoo kaleessa bilisummaa saba isaaniif jecha lubbuu isaanii haarsaa godhan, namoota sababa kanaan hardha miidhamaa, hari'atamaafi du'aa jiranii akkasumas sabboontota ilmaan booruu kan mirga sabasaaniif qabsoo dhalootarraa dhalootattii darbaa dhufe kana harkaa fudhuun finiinsan haala jiruufi jireenya isaanii kan calaqsiiisedha. Bifuma kanaan taateewwan ilmaan Oromoo haala jiruufi jireenya isaanii keessatti bara mootummaa Hayila-Sillaasee irraa eegalee hanga kuufaattii mootummaa Dargiitti kan ture haala dhugummaa qabuun kan calaqsiiise ta'uusaa xiinxala taasifame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Dabalataanis, namni kamiyyuu haala jiruufi jireenya isaa keessatti fedhiifi ilaalcha qabuuf iddoo olaanaa kenna. Fedhiifi ilaalcha qabu kana guuttachuuf jecha halkaniifi guyyaa dhamaateerra oolee bula. Malaafi tooftaa fedhaa isaa kana ittiin guuttatuuf karoora garaagaraa lafa kaa'a. Karoora lafa kaawwate kana hojiirra olchuuf umrii isaa guutuu dhama'ata. Bifa kanaan bara jireenya isaa guutuu dabarsa. Asoosamoonni

dhiyyaatan lamaan kunis haala fedhiifi ilaalcha uummanni Oromoo bilisummaa isaaf qabu irraa ka'uun qabsoo bara dheeraa uummatichi gaggeessaa ture dhugaa qabatamaan ture bu'uura taasifachuun waan kalaqamaniif, ija hawaasa Oromoo mara keessa galaniiru. Kana ta'uu isaanii kanarraa kan ka'e, yeroo garaagaraa irra deeddeebi'amanii akka dubbifaman isaan taasiseera. Gabaarattis akka barbaadamoo ta'an godhee jira. Kanaafuu, asoosamoonni kun lamaan ilaalchaafi fedhii hawaasni Oromoo haala qabatamaan jiru bu'uura taasifachuun ijaaramuun saanii bira ga'ameera.

Fkn 3. Ummata Oromoo qanani'aa qotatee galfatu, kan hore bobbaasee elmatu san-tu biyya ambaa-tti dahatee dhihena kadhaa tiin jiraatuu jalqabe. Kaabiir Waadoo Gadaa dureessa of-gayaa ture. Kaayoo ummataa tiif jecha madhaa-maatii isaa keessaa bayee qabeennas facaasee dirree qabsoo seene. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 18)

Uummanni Oromoo dachee jiituu rabbii kenneef kanarratti hojiiwwan qonnaa garaagaraa keessatti hirmaachuun jiruufi jireenya isaa gaggeessaa akka ture nibekama. Akkasumas naannoolee tokko tokko keessatti horii horsiisuudhaanis kan jiraatan nijiru. Haala jiruufi jireenya isaa kana dhaaluudhaaf mootummaan Hayila Sillaasee uummaticha rakkisaa tureera. Kanumarraa ka'uudhaan ilmaan Oromoo jiruufi jireenya isaanii dhiisuudhaan qabsoo bilisummaa saba isaaniif jecha jiruufi jireenya rakkoo keessa akka jiraataniif dirqamaa turaniiru. Bifa kanaan ilmaan Oromoo osoo jireenya gaarii qabannuu bilisummaa saba isaanif jecha biyya ormaa keessatti gidiraa adda addaa argaa turan lakkoofsi isaanii xiqqaa miti. Fakkenyi fudhatame kunis haala namoota haala jiruufi jireenya isaanii qabsoo saba isaaniif jecha kana fakkaatu kan calaqqise ta'uu ragaan xiinxalame kun mirkaneesseera.

Fkn 4. Jireenni moonaa Qoriyoolee hayyoota, dureenyii, gootota, hogganoota-amantii tii fi manguddoota Oromoo bebbeekamoo achitti dahatan 'meeqaa-meqa' salphise! Lammiiwwan Oromoo kanneen daymaa-dhadhaan guddatan, Qoriyoole-tti jireenni hadhaawaan isaan eeggate. 'Buna gurracha' afuuffataa dhuguun mataa isaa-ttuu, hawaasa Oromoo kan achitti dahate bira-tti mallattoo* hiyyummaa ti. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 20)*

Fakkeenya oliitti dhiyaate kanarraa waanti hubatamu, uummanni Oromoo haala jiruufi jireenya keessatti kabajaafi jaalala guddaa waliif kenna. Keessumattuu, namoota manguddoo ta'an, gootota, hayyoota, duurenyii, abbootii amantii, dubartootaafi kan kana fakkaataniif kabaji kennamu uummata Oromoo biratti bal'inaan beekamaadha. Namoonni uummaticha biratti akkanatti beekaman bilisummaa saba isaaniif jecha biyyaa hari'atamanii yeroo biyya ormaa keessatti rakkoo garaagaraa argaa kan turan hedduun akka ta'an yaada kanarraa hubachuun danda'ameera. Bifa kanaan ilmaan Oromoo bara mootummaa Hayila Sillaasee keessa biyya keessaa hari'atamanii biyya Soomaaliyaa deemuun bakka dahoo baqattootaa keessa jireenya dhiphinaafi rakkinaa dhandhamaa jiraachaa akka turan ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessa jiran haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bara mootummaa H/Sillaasee keessa ture karaa dhugummaa qabuun kan mul'ise ta'uusaa ragaa

xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 5. " Hawaasni Oromoo eessuma-ttis taanaan arjaa fi gara-lafaa tawuu isaa kana caalaa ragaan barbaachisu hin jiru" jedhanii isaan lamaanuu keessumummaa keennameef dinqisiifataa. ...Jajaajilaa fi qulqullummaan ummata Gaara Mul'ataa heddu garaa isa nyaate. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 120—121)

Ragaan olitti fudhatame kun kan agarsiisu, haala jiruufi jireenyasaa keessatti uummanni Oromoo kabajaafi jaalala guddaa walii qabaatee jireenya hawaasummaa gaarii waliin jirachaa akka ture kan agarsiisudha. Keessumattuu, kan beela'e nyaachisuu, kan dheebote obaasuu, kan daaretti uffisuu, kan itti dhiyee bulchuu, kan rakkate bira dhaabbachuu, kan gadde jajjabeessuu, kan gammade gammaduu, kan bade barbaaduu, kan dhukkubsate wal-dhaanuufi kan kana fakkaatu gochuun haala jiruufi jireenya uummatichaa keessatti bal'inaan beekamaadha. Haala kanaan uummanni Oromoo ilmoo namaa dhiisiitii bineensa lagaallee madaaqsee waliin jiraachuu uummata beekudha.

Bifa kanaan uummanni Oromoo eenyumallee waliin jireenya hawaasummaa gaarii uumee jirachuu kan beeku ta'uunsaa ragaa dhiyaate kanarraa hubachuun danda'ameera. Gocha isaa kanarraa kan ka'e, uummata fayyaaleessummaafi arjummaadhaan guutaman ta'uu isaaniif namoonni bakka biroorraa dhufanii uummaticha keessa jiraatan ragaa ba'aa turaniiru. Kun waan qabatamaan haala jiruufi jireenya akkasumas haala jireenya hawaasummaa uummatichaa keessa jirudha. Kanaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessa jiran haala jiruufi jireenya uummata Oromoo akksumas haala jireenya hawaasummaa isaanii karaa dhugummaa of-keessaa qabuufi nama amaansiisuu danda'uun kan dhiyaate ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanaraa mirkaneeffachuun danda'ameera.

Walumaagalatti, uummanni Oromoo gara-laafummaafi jireenya hawwaasummaa gaarii uumuun nama waliin jiraachuuf uummata mudaa tokkollee of-keessaa hinqabnedha. Uummata saba biroo miidhee ofii jiraachuufi daba garaagaraa namarratti hinyaadne ta'uunsaa ragaalee xiinxalameen kanarraa hubachuun danda'ameera. Yaadoleen hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatanis, haala jiruufi jireenya uummata Oromoo kallattii dhugaa hawaasicha keessatti mul'atuun kan dhiyaatan ta'uusani ragaalee xiinxalaman kun mirkaneeffaniiru.

3.1.2.4 Gama Qabeenyaafi Diinagdeetiin

Haala jiruufi jireenya ilma namaa keessatti dhimmi diinagdee waan hirriba namaaf kennu miti. Sadarkaan jiruufi jireenya isaas haala diinagdee isaatiin murtaa'a. Kanaafuu, ilmi namaa halkaniifi guyyaa osoo ifaajuu bara jireenyasaa dabarsa. Haala kanaan ifaajeesaa kana keessatti inni tokko isa tokko kuffiisee diinagdee mataasaa guddiffachuuf isa tokkorra harka kaawwata. Miidhaa garaagaraas walirratti qaqqabsiisa. Asoosama kana keessatti haala diingdeen uummata Oromoofi miidhaawwan gama bulchitoota biyyaattiin irra ga'aa ture karaa dhugummaa qabuun dhiyyaachuun isaanii bifa armaan gadii kanaa

xiinxalameera.

Fkn 1. Abbaab isaa, Gadaa Dooyyoo Seeroo, qabeennaa loonii tiin nama duroomee kiila-lixex. ... Loowwan isaa baddaa laga-tti horanii monaan isaan hanqatee dallawwa duuba bulan. Kanaafuu, ummanni naannawa sanii, maqaa cooraa kan "Gadaa Abbaa-loonii" jechuun isa waama. Qabeenna loonii tiinis nama akka gaaritti beekame. "Aanan, micciirra *fi daymaa-dhadhaa kan hawwe mana Kabiir Waadoo haa dhaqu!" jedhame hadhamee haga itti maymaakamu* gaye. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 1—2)*

Yaadni fakkeenya olii kana keessa jiru kan agarsiisu, uummanni Oromoo jiruufi jireenya isaa mo'achuuf jecha halkaniifi guyyaa carraqa. Carraaqii taasisu kana keessatti tokko tokko milkaa'eefii jireenya gaarii jiraachuu mala. Tokko tokko ammoo akka hiree ta'ee isaaf osoo hinmilkaa'iin hawwiifi ifaajeen isaa karaatti hafa. Haala kanaan namoonni baay'een jireenya isaanii dabarsu. Haata'u malee, Kabiir Waadoo Gadaa nama gosa duuressaa keessaa dhalate ta. ee, akaakayyuun isaa nama garmalee duuromee qalee garaacha uffateeru ture. Haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti namni horii gaanfaa yookaan loon dhiibbaa ol-qabu qalee garraacha uffachuun hawaasa birratti beekamtii argatee ulfina guddaadhaan jiraachuu waan baratamedha. Kanaafuu, namni tokko garaacha uffate ykn killa lixe kan jedhamus, yoo loonii dhibbaafi sanaa ol-qabate gaafa isaan lakkoofsa kana guutan loon keessaa qalee garaacha loonii sana uffate qofadha. Haala kanaan uummata Oromoo keessatti namni tokko sooromee garaacha uffateera ykn killa lixeera kan jedhamus yoo ulaagaa kana guute qofadha. Fakkeenyi olitti fudhatame kunis waan dhugaa hawaasa Oromoo keessatti mul'atu kana kan calaqsiiisedha jechuun nidanda'ama. Haala kanaan dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessatti dhiyaatan haala qabeenyaafi diinagdee uummata Oromoo karaa dhuga qabeessa ta'een kan calaqsiiise ta'usaa ragaan xiinxalame kun mirkaneesseera.

Fkn 2. "Waraana Dargii-ttu barbadeessee ganda maaltu jira! Mana dhiisii lubbuun namaatuu haga diqqa-tu hafe" jedhe Birmajii-n. Kabiirn Waadoo ...qa'ee isaa ka dur bira gaye. Harka lamaaniin mataa qabatee dhaabate. Fuuldura-tti tarkaanfatu dadhabee gad-taa'e. Birmajii-n nahee if-duuba deebi'e. "Ka du'ee ol, ka jiruu gad taanee jireenna salphinnaa habbuuqataa umrii lakkaawatu erga jalqabnee turree-rraa mee obsi!" jedhee Kabiir Waadoo-n ol'kaasuuf tattaafate. ...Qa'ee san mara-tu ardha araddaa tayee qaata dobaa baase. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 77); Namoota aanaa Kabiir Waadoo tayan mara irraa loowwan moonaa guutu-tu mootummaan saamame. Sababaa isaa tiin, manneen ollaa san jiran mara-tu waraana mootummaa tiin barbadeeffame. Biyya aanan nafaan dhiuqatanii kiila* keessatti lixan-tu, xabii buna ittiin areerratan* dhabe. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 80)*

Yaadni hojii kalaqaa kana keessa jiru kan namatti agarsiisu, humni waraana Dargii Oromoota kutaa godina Baalee keessa jiraatan irratti miidhaa gama qabeenyaafi diinagdeesaarratti hangana hinjedhamne irraan ga'aa tureera. Miidhaafi rakkoo isarra

qaqqabe kana jala ba'uuf, uummatichi qeefi qabeenya isaarraa buqqa'uun jireenya gadaddoo keessatti kufee akka jiraatu taasiseera. Keessumattuu, qeefi qabeenyaan qabsaa'ota ilmaan Oromoo bilisummaa saba isaaniif jecha bosona seenanii barbadaa'ee hona ta'eera. Loowwan isaaniis iraa saamameera. Manni isaanis irratti gubateera. Bifa kanaan maatiin isaaniillee jireenya gadadoofi hiyyummaa keessatti akka kufan taasiseera. Kun seenaa qabatamaa mootummaan Dargii qabeenyaafi diinagdee uummata Oromoorratti raawwachaa ture kan calaqsiiisudha. Kanaafuu, dhimmoonni hojii kalaqaa kana keessa jiran miidhaa mootummoonni biyya keenya bulchaa turan gama qabeenyaafi diinagdeen uummata Oromoorratti qaqqabsiisaa turan karaa dhugummaa qabuun kan dhiyaate ta'uunsaa ragaa xiinxalame kanarraa hubachuun danda'ameera.

Fkn 3. Kabiir Waado waan Dalloo-Bunaa seene of-sehe. Bareedumti naannawaa, misoomni lafaa, fooliin daraaraa, urgaan muuzaa, xaliilummaan bishaanii, gaaddifni hujubaawwanii, magariisummaan bosonaa, weedduun shinbiraa tii fii shoobdoon guuzaa guutumma-tti ijaa fii gurraa isaa hawwatan. Yoo gamas laalu buna, shonkoora, jimaa, yoo gamana laalu ammoo kudraawwan bifa adda addaa-tuu mul'ata. "Dhuguma Rabbiin Oromiyaa tolchee uume" jedhe duraa-duuba naannawa sanii mimil'ataa. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 114); Misoomni Raammis akkuma ka laga Mojoo-tti isa gammachiise. "Dhugumma Oromiyaa Waaqni qananiisee uume!" jedhee fandaliqe. ... "Biyya biyyee dureettii tan akka Oromiyaa ummatni qabu, moona 'baqataa'-tti galfamee harka arjoomtotaa eeggataa dhoortoo*-n jiraatuun isaa fafa guddaa dhas!" jedhe Kabiir Waado misooma lafa laga Raammis ijaan abuuraa*. (Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo, fuula 119)*

Dhugaan fakkeenya kana keessatti dhiyaate, dacheen Oromiyaa qilleensa gaarii kan qabduufi oomishaalee midhaa garaagaraatiif mijaatuu ta'uudha. Oromiyaan qilleensa gaariifi bishaan qulqulluu kan uumama maraaf mijatu qabaachuun ishees akka keenna carraa addaatti ilaalamtu ishee taasiseera. Godinaaleen garaagaraa Oromiyaan qabdu harki caalaan oomishaalee garaagaraafi qabeenyaa uumamaaf akkasuma lubbuu qabeeyyiiwwan jiraachisuudhaaf mijatoodha. Haaluma kanaan oomishaalee dacheen Oromiyaa magarsittu keessaa muraasni kan akka: buna, xaafii, boqqolloo, garbuu. qamadii, midhaan zayitaa kan akka: nuugii, saalixa akkasumas fuduraafi muduraalee garaagaraa magarsuudhaan beekamti. Kana irraan kan ka'e lafa dachee magarsaa jedhamtee waamamti. Ragaan oliitti fudhatame kunis qabeenyaawwan qabatamaan Oromiyaan qabdu kana kan calaqsiiisedha.

Walumaagalatti, naannoon Oromiyaa qabeenyaa isheetii badhaatuufi biyya jaallatamittu osoo taatee jirtuu mootummoonni biyya kana bulchaa turani baroottan dheeraadhaaf qabeenya ishee kana kallattii garaagaraadhaan saamicha irratti gaggeessuun akka isheen boodatti harkifattuu taasisaniiru. Hojiin kalaqaa xiinxalame kunis haala qabeenyaafi diinagdee uummta Oromoofi miidhaawwan gama kanaan irra ga'aa ture karaa dhugummaa of-keessaa qabuun kan keessatti calaqqe ta'uusaa ragaaleen xiinxalaman kun mirakeessaniiru.

3.3 Hariiroo Asoosama '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*'

Asoosamoonni filatamanii qorannoon kun irraatti gaggeeffame asoosamoota Isaayyaas Hordofaafi Sa'id Muhaammad Aliitiin barreeffamanidha. Asoosamoonni kun lamaan wal-fakkeenyaafi garaagarummaas niqabu. Qabxiilee isaan wa-fakkeessaniifi addaaddummaa isaanii agarsiisan akka armaan gadii kanatti dhiyaataniiru.

Caasaan ijaarsa sabseenaa asoosamoota kanneenii adeemsa keessa darbe qaba. Asoosamoonni *Yoomi Laataa?*fi *Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo* asoosamoota dhedheeroo waan ta'aniif caasaan sabseenaa isaanii haala wal-fakkaatuun ijaaramaniiru. *Caasaa* ijaarsa Sabseenaisaanii keessatti wantoonni martuu suuta suutan jalqabee adeemsa keessa walxaxaa ta'aa dhufuun babal'achaa gara xumuraatti kan dhufanidha. Caasaan ijaarsa isaanii keessattis asoosamoonni lamaanuu jalqabarraa kaasanii hanga furmaataatti goobangaleessa irratti kan xiyyeeffatanidha. Gama birootiin asoosamoonni kun lamaan dhaamsi isaanii dhimma siyaas-diinagdee, bulchiinsa, qabsoo, aadaa, duudhaa, amantaa, afaan, falaasamafi safuu akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo mara bara mootummaa Hayla Sillaasee irraa eegalee hanga kufaatii mootummaa Dargiitti jiru roga maraan dhiyeessuun isaanii hanga ta'een kan wal-fakkaatanidha. Haata'u malee, asoosama *Yoomi Laataa?* Taateen isaa bara mootummaa Astee Teediroos irraa hanga bara kufaatii mootummaa koloneel Mangistuu Hayle Maariyaam gidduu jiruurratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, asoosamni *Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo* garuu gara bara dhuma mootummaa Hayla Sillaasee irraa kaasee hanga kufaatii mootummaa Dargii gidduu jiru irratti fuulleffata. As keessatti ka'umsi taatee isaanii garaagara ta'uu agarsiisa.

Akkaataa fakkaattonni itti dhiyaatan asoosamoota kanneen keessatti walfakkeenyaafi garaagarummaas niqabu. Asoosamoota lamaan keessatti nam-fakkiin goobangaleessaa tokko kan qabaniifi nam-fakkaattota xixxiqqoon adda addaa kanneen keessatti argamanidha. Baay'inni nam-fakkiiwwan asoosamoota kana keessaatti argamanii garuu garaagaradha. Kunis garaagarummaa isaanii agarsiisa.

Dabalataanis, asoosamni tokko yeroo kalaqamu callise lafaa ka'ee hinkalaqamu. Yoomessa mataasaa danda'e niqabaata. Haaluma kanaan asoosamoonni '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' keessatti ta'insooni isaanii bara kamiifi bakka kamiitti akka raawwatamaa ture bal'inaan kaa'aniiru. Yoomessa qabatamaatti gargaaramuun isaanii kan isaan wal-fakkeessuu yoo ta'u, taateewwan yoomessi isaanii keessatti raawwatamaa turan garuu hanga tokko gargari.

Asoosamoonni kun lamaan dhimma siyaasaafi qabsoo uummata Oromoo qabxii ijoo godhachuudhaan kan kalaqamanidha. Dhimmoota ijoo godhatanii ka'an kanaaf fala barbaaduurratti xiyyeeffatu. Qabxii xiyyeeffannoo isaanii kanas waan qabatamaatti dhimma ba'uudhaan seenaa dhugaa addeessuurratti fuulleffatu. Akka asoosamoota kanneen biroo fakkeessanii dhiyesuu osoo hintaane, waan qabatamaan jiru calaqqisiurratti xiyyeeffatu. Bifa kanaan dhiyaachuun isaanii kunis asoosamoota seenaa (historical novels) warreen jedhaman jalatti akka ramadaman isaan taasisa. Kana malees

hojii isaanii kana keessatti jireenya addunyaa dhugaa kanaa (to create an accurate depiction of actual life) yaada jedhu kana mirkaneessuudhaan kan kalaqamanidha. Walumaagalatti, asoosamoonni kun lamaan caalmaatti dhimmoota isaan wal-fakkeessan haajiraataniyyuu malee, qabxiilee muraasarratti garaagarummaan xiqqaa isaan gidduu akka jirus hubachuun danda'ameera.

Boqonnaa Afur: Cuunfaa. Argannoofi Yaboo

4.1 Cuunfaa

Qorannoo kana keessatti asoosama '*Yoomi Laataa*' fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' ija yaaxxina dhugummaatiin maal akka fakkaatan hubachuuf gadi fageenyaan xiinxaluuf yaalameera. Qorannichi asoosamoota kanneen keessatti: gosoota dhugummaa asoosamoota kanneen keessatti dhiyaatan, haala dhugummaa gama siyaas-diinagdee, bulchiinsaa, seenaa, aadaa, duudhaa, afaan, amantiifi hawaasummaa akkasumas haala jiruufi jireenyaa uummata Oromoo calaqqisiisuun isaaniirraa kaa'uun xiinxalamaniiru. Qabxiileen ijoon qorannoo kana keessatti xiinxalamuuf yaalamanis, haala armaan gadiitiin cuunfamanii dhiyaataniiru.

Yaaxxinni dhugummaa dhimmoota hojii kalaqaa tokko keessatti ka'an karaa haqummaa of-keessaa qabu giddugaleessa godhatee, wantoonni haala jiruufi jireenya hawaasaa keessatti mul'atan kan akka: siyaas-diinagdee, buchiinsaa, aadaa, duudhaa, afaan, amantii, hawaasummaafi qaroominaan jiran ifatti mul'achuu qaba ilaalcha jedhu qaba. Haala kanaanis, gosoonni dhugummaafi amaloonni yaaxxinni dhugummaa of-keessaa qabu sakatta'a barruu jalattii bal'inaan ka'anii jiru. Hojiilee kalaqaa filataman kanas, yaaxxinuma kana bu'uureffachuun xiinxalamaniiru.

Xiinxala taasifame kana keessattis, dhimmoonni asoosamoota kanneen keessatti dhiyaatanii karaa dhugummaa of-keessaa qabuun guutamanii kan dhiyaatan ta'uun hubatameera. Haaluma kanaan, dhugummaan gama bulchiinsaa, siyaasaa, aadaa, seenaa, duudhaa, afaan, amantii, hawaasummaa, diinagdeefi qaroominaan akkasumas wantoota haala jiruufi jireenya uummata Oromoo kara qabatamaa, hubatamaafi ifaa ta'een hojii kalaqaa kanneen keessatti dhiyaachuun isaanii maal akka fakkaatan ragaalee funaanaman xiinxaluuf kaayyeffatee ka'eera.

Kaayyoo qabatee ka'e kana galmaan ga'uufis, qoratiichi erga qabxiilee barbaachisoo dhimmoota kaayyoo isaa waliin hidhata qaban adda baasee sakkata'een booda gara ragaalee funaanuutti ce'ee jira. Funaansa ragaalee kana keessattis qabxiilee gaaffilee qorannoo isaa keessatti deebii aragachuu qabu jedhee qabatee ka'een ragaalee asoosamoota lamaan keessa jiran qindeessuuf yaaleera.

Kanuma bu'uura taasifachuun asoosamoota kana keessatti qabxiilee adda addaa ilalamee jira. Qabxiileen ilaalaman kunis, barruu kalaqaa kanneen keessatti dhimmoonni asoosamoota sana keessatti dhiyaatan haala siyaas-diinagdee, bulchiinsa, seenaa, aadaa, duudhaa, amantaa, ilaalchaafi hawaasummaa akkasumas haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bifa dhugummaa of keessaa qabuun dhiyaachuun isaanii xiinxalameera. Kana malees, asoosamoota lamaan gosoota dhugummaa gama siyaas-diinagdee, hawaasummaafi uumamaan jiru irraatti fuulleffachuufi dhiisuun isaanii ragaalee funaanaman irraa xiinxaluun danda'ameera. Dhugummaa hawaasicha keessa jiru kanas, jechootaa garaagaraa bifa hoololoofi walalootti qindaa'anii dhiyaataniiru. Dabalataanis, dhugummaa taatee hawaasicha keessa jiru fakkeenya qabatamaafi hubatamaatti

gargaaramuun qindaa'uun isaanii xiinxalameera. Gama biraatiin, yoomessaa qabatamaa keessatti gargaaramuun amanamummaafi fudhatamummaan isaaniis maal akka fakkaatan xiinxaluuf yaalameera.

Akkasumas, hojiin asoosamoota kanaa keessatti, haala waliigala xiinxalameen ciminaafi hanqina isaan qaban ifatti baasuun haala kanaan dhiyaatee jira. Bifuma kanaan, qindoominni seenaa, dhimmoonni dhugummaa achi keessatti dhiyaatan ragaa qabatamaan deggeraa deemuun, asoosamoonni kun lamaan namoota garaagaraan haa barreeffamiyyuu malee qabxiin ijoo isaanii wal-simanaa qabaachuufi kan wal-deggeran ta'uu, yoomessa qabatamaatti gargaaramuun isaanii, nam-fakkaattiiwwan dhimmoota bakka bu'aniin walsimannaa qabaachuu isaanii, sab-seenaan isaanii waan dhugaa addunyaa kanarra jiru bu'uureffachuun ijaaramanii jalqabaa hanga xumuraatti bifa nama ofitti hawwachuu danda'uun dhiyaachuun isaanii dhimmoota akka ciminaatti ilaalamanidha. Kana malees, dhaamsi isaanii dhimmoota hawaasa keessatti baay'ee murteessoofi barbaachisoo ta'an kanneen akka: siyaas-diinagdee, aadaa, duudhaa, afaan, hawaasummaa, amantaa, ilaalcha, falaasamaafi kan kana fakkaatan irratti fuulleffachuun isaanii cimina biroodha.

Gama birootiin asoosamoota kanneen keessattis wantonni akka hanqinaatti ilaalamanis nijiru. Wantoonni akka hanqinaatti ilaalaman kunis kan akka: namfakkiwwan asoosama Yoomi Laataa? Keessatti dhiyaatan akka malee waan baay'ataniif, ergaa asoosamichaa hubachuurratti dhiibbaa uuma akkasumas taateewwan isaan raawwachaa turan qoratanii dhugummaasaa mirkaneeffachuufi rakkisaa ta'uu mala, yoomessa bal'aatti fayyadamuun waan kalaqameef, dubbistoonni yoomessa qabatamaa isaa kana bira ga'uufis nidanqamu, seenaan achi keessatti dhiyaate gar-malee dheerachuu isaarraan kan ka'e, dubbistoonni dubbisanii ergaasaa mara sammuu qabachuurratti nirakkatu. Wantonni kana fakkaatan akka hanqina asoosamoota kanaatti ilaalamanii jiru. Dabalataanis, asoosamoota lamaan keessatti yaadonni ta'iinsoota gara fuul duraatti tilmaamsisan baay'inaan hinmul'atan, qindoomina seenaarratti yeroo tokko tokkoo yaadota wal-simsiisuu dadhabuunis nimul'ata. Akkasumas, irra deddeebi'insi yaadaa darbanii darbanii nimul'ata.

Gabaabumatti, haala xiinxal waliigalaan yoo ilaalaman, hojiileen asoosamoota kanneenii ulaagaa hojiin ogbarruu tokko guutuu qabu guutummaa guutuutti guutaniiru yoo jechuu baanus, hojiilee kalaqaa sadarkaasaanii eeganiifi bu'uura dhugaarratti kanneen ijaaramanidha jechuun nidanda'ama.

Walumaagalatti, adeemsaalee qorannichi keessa darbee bakka tokkotti walitti fiduu, argannoowwan qorannicharraa argameefi qabxiilee fooyya'uu qaban jedhamanii yaadaman qindeessuun boqonnaa afur jalatti cuunfaa, argannoofi yaaboo kaa'uudhaan qorannichi bifa kanaan gudunfameera.

4.2 Argannoo

Xiinxala asoosama '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' ija yaaxxinna dhugummaan xiinxalamee kun argannoo tokkorra ga'amee jira. Akka qorannoo kanaatti asoosamoota filatamanii lamaan kana keessatti uummanni Oromoo bara mootummaa Atsee Teediroos irraa jalqabee hanga kufaatii mootummaa Dargiitti miidhaawwan gama siyaas-diinadgee, aadaa, seenaa, duudhaa, amantaa, hawaasummaa, afaan, ilaalchaafi falaasamaan haala rakkoowwan uummaticharratti ga'aa turan akkaataa ragaalee xiinxalameen ifatti taa'ee jira. Taateewwan isaanii waan qabatamaan uummaticha keessaatti raawwatamaa ture bu'uura dhugaarratti hundaa'uun ijaaramaniiru. Uummanni Oromoos barootan dheeraadhaaf mirga abbaa biyyummaansaa sarbamee mootummoota kana jalatti akka buluuf dirqamaa tureera. Keessummaayyuu, bara Minilik Oromiyaa humnaan gabroomsee qabatee as uummanni Oromoo rakkoow garaagaraaf saaxila ba'eera. Haata'u malee, rakkoofi miidhama irra ga'u kana uummatichi callisee fudhatee ta'aa hinture. Mirga isaa sarbame kana deebifachuuf qabsoo hadhaawaa taasisaa tureera. Akka seenaa madda ragaalee kanaatti, dhimmoonni olitti ibsaman kun haala jiruufi jireenya uummatichaa keessatti bal'inaan mul'achaa tureera. Haaluma kanaan qabxiileen argannoo qorannoo kanaa haala armaan gadii kanaan tarreeffameera.

- ❖ Asoosamoota kana keessatti dhimmoonni dhiyaatan haala jiruufi jireenya uummata Oromoo gama bulchiinsaafi siyaasaa bu'uura taasifachuun dhiyaachuun isaanii ragaalee xiinxalama irraa hubachuun danda'ameera. Dhimmoonni achi keessatti dhiyaatan kunis taateewwan hawaasicha bu'uura taasifachuun kalaqamaniiru. Kanaafuu, hojiileen kalaqaa namoota lamaan kanaa akkaataa xiinxala ragaalee boqonnaa sadii keessatti taasifameefi yaada dimshaashaa keeyyata kana oliin kalaqiin namoota lamaanii kun haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti kallattii bulchiinsaafi siyaasaan mul'achaa ture bifa dhugummaa of-keessaa qabuun kan calaqsiiisan ta'uu hubachuun danda'ameera.
- ❖ Asoosama '*Yoomi Laataa?*'fi '*Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*' jedhaman kun lamaan dhugummaa gama, aadaa, duudhaa, afaanfi amantii uummata Oromoo keessa jiru bu'uureffachuun seenaan asoosamoota kanaa ijaarameera. Akkasumas, dhimmoota kanneen ammoo haala jiruufi jireenya uummata Oromoo keessatti dhimmoota murteessoofi jireenya nama hundaa waliin kan wal-qabatanidha. Dhimmoota murteessoofi barbaachisoo ta'an kun hojii kalaqaa filataman kana keessatti haala hawaasicha keessatti mul'atuun wal-simatee dhiyaachuunsaa xiinxala ragaalee boqonnaa sadii keessatti taasifameen mirkanaa'eera.
- ❖ Haala jiruufi jireenya saba tokkoo keessatti dhimmoonni qabeenyaa, diinagdeefi qaroominaa haala jireenya isaanii waliin kallattii kan walqabatanidha. Dhimmoonni jireenya hawaasaa waliin wal-qabatan kun asoosamoota xiinxalaman kanneen keessattis xiyyeeffannoo olaanaa argataniiru. Dhimmoonni kanneen haala dhugaa uummata Oromoo keessatti mul'achaa tureen ijaaramuun asoosamoota kanneenii xiinxala ragaalee boqonnaa sadii jalatti taasifameen kan mirkaneessan ta'uun bira ga'ameera. Akkasumas, haalli qabeenyaa, diinagdeefi qaroominaa uummata Oromoo bara mootummaa Astee Teediroos hanga mootummaa Dargiitti maal akka

fakkaachaa ture karaa dhugummaa qabuun tarreeffamuun isaanii ragaalee xiinxalamaniiraa hubachuun danda'ameera.

- ❖ Asoosamni tokko yeroo kalaqamuu dhimma irratti fuulleffatu niqabaata. Dhimma irratti fuulleffatu sanaaf xiyyeeffannoo olaanaa keennee irra deddeebi'uudhaan mul'isa. Haaluma kanaan, asoosamoota lamaan xiinxalamaan kana keessatti kallattii dhugummaa siyaas-diinagdee, hawaasummaa uumamaa irratti fuulleffachuun kan dhiyaatan ta'uun isaanii ragaalee boqonnaa sadii keessatti xiinxalaman irraa hubachuun danda'ameera. Haala kana keessattis, dhimmoonni roga dhugummaa siyaas-diinagdee jalatti hammataman kan akka: dhimmoota bulchiinsaa, siyaasaa, diinagdee, qaroomina, qabsoofi kkf yoo ta'u, dhimmoonni kanneen akka: aadaa, seenaa, duudhaa, amantii, hawaasummaa, afaanii, haala jiruufi jireenyaafi kkf dhugummaa roga hawaasummaa jalatti kan hammatamanidha. Dabalataanis, dhimmoonni miidhaalee uummata Oromoo irratti kallattii garagaraan ga'aa turan ammoo dhugummaa roga uumamaa jalattii kanneen argamanidha. Dhimmoonni kunis, hojiilee kalaqaa kanneen keessatti olaantummaa argachuun haala jiruufi jireenya hawaasa Oromoo bifa dhugummaa qabuun kan calaqsiiisan ta'uu xiinxala ragaalee taasifameen mirkaneeffachuun danda'amameera. Kanaafuu, asoosamooni kun lamaan ragaalee dhugummaa sadan olitti ibsaman irratti kan bu'uureffatan ta'uun bira ga'ameera.
- ❖ Xiinxala asoosamoota kanneen keessatti dhimmoonni iddoo guddaa argatan, dhiibbaawwan mootummoonni darbanii haala jiruufi jireenya uummata Oromooratti kallattii garaagaraan qaqqabaa turedha. Dhiibbaawwan irratti taasifame kanaan uummanni Oromoo aadaa, seenaa, duudhaa, amantii, afaan, siyaas-diinagdee, hawaasummaa, falaasamaafi qaroominii isaa akka boodatti harkifatu taasisaa akka ture xiinxala ragaalee boqonnaa sadii jalatti taasifameen hubachuun danda'ameera. Rakkooleen ibsaman kunis asoosamoota kana keessatti haala jiruufi jireenya uummata Oromoo bifa dhugummaa of-keessaa qabuun mul'isuun isaanii ragaalee xiinxalaman kanarraa mirkaneeffachuun nidanda'ama. Haata'u malee, uummanni Oromoos dhiibbaawwan kana jalaa ba'uuf qabsoo walirraa hincinne adeemsisaa akka ture xiinxaluma ragaalee taasifaman kanarraa hubachuun danda'ameera.

4.3 Yaboo

Xiinxala asoosamoota kanneen keessatti haala boqonnaa sadii jalatti ulaagaalee tuqamanii xiinxalamuuf yaalameetti hojiileen kalaqaa kanneen akkuma cimina hedduu qaban, hanqinalee qabaatanis adda baafameera. Hanqinaalee mul'atan kana adda baasuu qofa osoo hintane, yaadni fooya'insaas waliin kaa'amee jira. Kanaafuu, yaadolee akka hanqinaatti ka'an kuni haala armaan gadiitiin osoo fooya'ee caalmaatti hojii ogbarruu sanaa gaariifi jaallatamaa ta'uu dandaa'a jedhameeti amanama.

- ✓ Namfakkiiwwaniifi yoomessi asoosamoota kana keessa jiran gara malee waan baay'ataniif, osoo namfakkiiifi yoomessi isaanii kana caalaa daanga'ee dubbistoonni hubannoo gadi fagoo ta'e haala salphaa ta'een akka hubataniif isaan gargaaruu danda'a.
- ✓ Seenaa qindeessuufi yaadota wal-maddii adeemsisuun akkasumas yaada ka'umsaa kan ta'e seenaa goobangaleessaa waliin wal-qabsiisaa deemuun caalaatti sammuu dubbistoota rarraasuurra darbee ergaa isaa haalaan akka hubataniif gumaacha olaanaa taasisa. Kanaafuu, seenaa qindeessuun, yaadota wal-maddii deemsisuunfi yaada goobangaleessaa waliin osoo walitti hidhaamee gaariidha.
- ✓ Irra deddeebi'insi jechootaafi yaadolee dubbistootasaa nuffisiisuu bira darbee ergaa achi keessaan darbu hubachuurratti dhiibbaa matasaa waan qabuuf, tooftaa garaagaraatiin jijjiiramee osoo dhiyaatee caalmaatti sammuu dubbistootasaa hawwachuun ergaansaa bifa salphaa ta'een akka hubatamuuf nigargaara.
- ✓ Yaadoleen ta'insoota gara fuul duraatti raawwatu tilmaamsisan bal'inaan asoosamoota kana keessa kaawwamanii hinjiran. Yaadolee ta'insa fuul duraa tilmaamsisan dubbistoonni caalmaatti ta'insa sana bira ga'uuf onnatanii akka dubbisan isaan taasisa. Haalli kun asoosamoota kanneen keessatti bal'inaan osoo jiraatanii hawwattummaan isaanii daraan dabaluu danda'a.
- ✓ Goobangaleessi isaanii jalqabaa hanga xumuraatti iddoo tokko tokkotti mul'achuu dhabuun yaadni keessaan dhiyaate akka addaan ciccitu taasisuu mala. Kanaafuu, goobangaleessi isaanii hanga danda'ame jalqabaa hanga xumuraatti osoo mul'atee yaada asoosamichaa haalaan akka hubatamuu nitaasisa.

Wabiilee

- Abdii Waaqgaarii. (2015). ‘*Qaaccessa Asoosamoota Tuulaa cubbuufi IchimaJaalalaa. Yaaxxina Bifiyyeetiin*’. Addis Ababa University (Unpublished MAThesis)
- Abdussalaam Hasan. (2010). “*Xiinxala Goobaangaleessota Kallattii Sadarkaalee Gadaa Oromoofti Qooddachiisuun Asoosamoota Godaannisaafi Kuusaa Gadoo Keesaatti*”. Muummee Afaan Oronoo, Ogbarruufi Fookloorii. Addis Ababa University: (Unpublished BA Thesis)
- Asafaa Taffarraa. (2009). *Eela: Seenaa Ogbarruu Oromoo*. Finfinnee: Far East Printing PLC.
- Asmarom Legesse. (2006). "Oromo Democracy: an Indigenous African political system."
- Baron, Christine and Manfred Engled,ed. (2010). *Realism/Anti-Realism in 20th Century Literature*. NL: Rodopi. ([https://en.m.Wikipedia, literary realism-Wikipedia, the free encyclope.](https://en.m.wikipedia.org/wiki/Literary_realism))
- ([WWW.Luc.ed/faculty/Romanticism/Realism and Naturalism](http://WWW.Luc.ed/faculty/Romanticism/Realism%20and%20Naturalism))
- Carter, D. (2006). *Literary Theory*: British: Pocket Essentials.
- Chris, Baldick. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of literary Terms*. USA: Oxford University press.
- Dennis, E. Showalter. (1986). *Literary-theories of Criticism*. ([http:// criticism-authors, style.com](http://criticism-authors.style.com))
- Dutton, Richard. (1984). *An Introduction to literary Criticism*. England: Longman York Press.
- Encyclopedia Britannica*
- Fedhasaa Taaddasaafi Hundumaa Dabalii. (2011). “*Shaakala Qeeqa Ogbarruu (Practical Criticism)*”. Moojula Barnoota Fagoo. Yuunversitii Wallaggaa: (Kann hinmaxxanfame.)
- Fiqaaduu Qana’aa, (2012). “*Qaaccessa waldiddaafi fakkoommii asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa*”. Addis Ababa University: (Unpublished MA.Thesis)
- Gregory, Castle. (2007). *The Blackwell Guide to Literary Theory*. USA: Blackwell publishing.
- Isaayyaas Hordofaa. (2003). *Yoomi Laataa?*. Finfinnee

- John, Murray. (1990). *'Alleged Relativism in Eighteenth-Century European Thought': The Crooked Timber of Humanity*: London. (<http://WWW.google.com/Literary + criticism of novels>)
- Klages, M. (2006). *Literary Theory: A Guide For The Perplexed*. Grait Britain: Cromu well Ltd.
- Lodge, D. (1988). *Modern Criticism and Theory*. Long man: London.
- Liggins, D. (2008). *Truthmarkers and the Groundness of Truth. Proceedings of the Aristotelian Society*, 108, newsiries. (<http://WWW.Suny Press.edu/p-2550.Theories of literary-realism.aspx>).
- Maggie Ann Bowers. (2004). *Magie(cal) Realism*. USA and Canada: Published by Rout ledge.
- M. A. R. Habib. (2005). *A History of Literary Criticism from Plato to Present*. USA: published by Blackwell Ltd.
- Mario, Klarer. (2005). *An Introduction To Literary Studies*. London And New York: Published By Rout ledge. Taylor and Francis Group.
- Mekuria Bulcha (ed). (1994). *"History of Oromoo Literature" In Journal of Oromoo Studies. Vol.1,No.2*, Middel Tennese.
- M. Ellis, J. (1974). *The Theory of Literary Criticism. A logical Analysis*. USA: University of California Press Ltd.
- Putnam, Hilary. (1975). *"What is "Realism"?" Proceedings of Aristotelian Society*. (<http://WWW.infoplease.com/encyclopedia/entertainment/realismliterature.2>)
- Mokonin Gabbisaa. (2006). *"Xiinxala Asoosamoota Suuraa Abdiifi Miila Hin Shokoksine Ija Yaaxxina Dhugummaatiin"*. Addis Ababa University. (Unpublished MA Thesis)
- Raman Silden, Peter Widdowson, Peter Brooker. (2005). *A readers Guide to Contemporary Literary Theory*. Great Britain: Edinburgh Gate.
- Sa'id Muhaammad Alii. (2005). *Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*. Finfinnee.
- Teshome Egere. (2013). *"A feminist reading of selected novels in Afan Oromo a study in deconstruction"*. Addis Ababa University. (Unpublished PhD Thesis).
- W. D. Howells. (1954). *Realism in American Literature*. (<http://Public. Wsu.ed/n>)

campbend/ amlit/ realism.htm)

Toora internetii:- (*http://WWW.google.com/search?q=Luterary + Criticism and
ie=utf.8 and aq=t and rls=or.*)

-(*http://www.smu.ca/administration/library/literarycriticisnhtm*)

-(*http://owl.english.purdue.edu*)

-(*htm/ http://en.wikipedia.org/wikj/formalism-art*)

-(*https://en Wikipedia. Org./wiki/Literary-theory.*)

-(*ttp://literaryman. Com /2011 /o4 /15/what formalsm*)

-(*http://www ehow. Com/video-4755757whatformalism*)

-(*thhp://WWW.textetc.com/Criticism.htm*)

- (*Encyclopedia2.the free dictionary. Com*).

- (*https://en Wikipedia.Org/wiki/Literary-theory.*)

-(*http://WWW.Oxford bibliographies. Com/view/document.*)